6
7-e
24

6
6 B
43

Bibliotheca
...ri Coll. Rom.
Societ. Jesu

6-7.e.24
17-7-17
P. 17

RHETORI-
CORVM M. T. CI-
ceronis ad Herennium
libri quatuor.

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO EMANUELE

Eiuſdem De Inuentione libri II.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1538.

M. T. CICERONIS ARTIS RHETORICAE, AD HERENNIVM, LIBER PRIMVS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ETSI negotijs familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tua nos tamen C. Herenni uoluntas cōmouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus, ne aut tua cauſa noluiſſe, aut nos fugiſſe laborem putares: & eò ſtudioſius hoc negotiū ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & cōmoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res, illa quæ Græci ſcriptores, inanis arrogantiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. Nā illi, ne parū multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil ad rem attinebāt, ut ars difficilior cognitu putaretur. Nos autē ea quæ uidebantur ad rationē dicēdi pertinere ſumpſimus. Nō enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribendum, quemadmodum cæteri, ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus uolūtati. Nunc ne nimiū longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed, ſi te unum illud monuerimus

ſiduitate ... us. *rimus, artem ſine aſsiduitate dicendi non multum iuuare, ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.*

De Oratoris officio.

Oratoris officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum ciuilem moribus, ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. [D]emonſtratiuum. *Demonſtratiuũ, eſt quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, uel uituperationem.* [D]eliberatiuũ. *Deliberatiuum, eſt quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem.* [I]udiciale. *Iudiciale, eſt quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem, cum defenſione. Nunc quas res oratorẽ habere oporteat, docebimus. Deinde quomodo cauſas tractari cõueniat oſtendemus.* [D]e partibus of[fi]cij oratorij. *Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem.* [I]nuentio. *Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant.* [D]iſpoſitio. *Diſpoſitio, eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum.* [E]locutio. *Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem accommodatio.* Memoria. *Memoria, eſt firma animi rerum, & uerborum diſpoſitionis perceptio.* Pronunciatio. *Pronunciatio, eſt uocis, & uultus, & geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus: arte, imitatione, exercitatiõe.* [A]rs. *Ars, eſt præceptio, quæ dat certã uiã, rationẽq; dicẽdi.* [I]mitatio. *Imitatio, eſt qua impellimur cũ diligenti ratione, ut aliquorũ ſimiles in dicẽdo uelimus eſſe.*

Exerci

Exercitatio, eſt aßiduus uſus, conſuetudoq́; dicendi. Exercitatio.

Quoniam igitur demonſtratũ eſt, quas cauſas oratorẽ recipere, quasq́; res habere conueniret: nũc, quemadmodũ ad orationẽ poßint oratoris officia accõmodari, dicendũ uidetur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur: in exordiũ, narrationẽ, diuiſionẽ, confirmationẽ, confutationẽ, cõcluſionẽ. Exordiũ, eſt principiũ orationis, per quod animus auditoris, uel iudicis conſtituitur, uel apparatur ad audiendũ. Narratio, eſt rerũ geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio, eſt per quam aperimus quid cõueniat, quid in controuerſia ſit, & per quã exponimus quibus de rebus ſumus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorũ expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorũ locorum dißolutio. Cõcluſio, eſt artificioſus terminus orationis. Nunc, quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primò dicendum uidetur. Cauſa poſita, quò commodius exordiri poßimus, genus cauſæ eſt conſiderandum.

Inuentionis partes. Exordium. Narratio. Diuiſio. Confirmatio. Confutatio. Concluſio.

De quatuor generibus cauſarum.

Genera cauſarum ſunt quatuor: honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendũ uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus cauſæ intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus, eſt cum habet in ſe cauſa & honeſtatis, & turpitudinis partem. Humile genus

Genera cauſarum 4. Honeſtum. Turpe. Dubium. Humile.

nus, eſt cum contempta res affertur. Cum hæc ita ſint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſæ accommodari.

De exordijs.

xordiorum duo
nera.

Exordiorum duo ſunt genera, *Principium, quod Græcè* προοίμιον *appellatur, & Inſinuatio, quæ* ἔφοδος *nominatur. Principium, eſt cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus cauſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poßit. Sin humile genus erit cauſæ, faciemus attentos. Sin turpe genus cauſæ erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando beneuolentiam captare poßimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmißimo noſtræ cauſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidq; eorum confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. Nam docilis eſt is, qui attentè uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad remp. pertineant, aut ad eos ipſos, qui audient*

rincipium.

e exordio ſecundum genus
auſæ.

Dociles.

Attenti.

dient, aut ad deorum immortalium religionem, & ſi rogabimus ut attentè audient, & ſi numero exponemus res quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores *facere quatuor modis poſſumus: à noſtra, ab aduerſariorum, ab auditorum perſona, & à rebus ipſis. A' noſtra perſona beneuolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in rempub. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua agitur, ſint accommodata.* Item *ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calamitatem.* Et *ſi orabimus, ut nobis ſint auxilio, & ſi ſimul oſtendemus in alijs ſpem nos habere noluiſſe.* Ab *aduerſariorũ perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus.* In *odium rapiemus, ſi quid eorum ſpurcè, ſuperbè, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe factum proferemus.* In *inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus.* In *contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus.* Ab *auditorum perſona beneuolẽtia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè iudicatas proferemus, & ſi quæ de his exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit, aperiemus. A' rebus ipſis beneuolum efficiemus auditorem, ſi noſtrã cauſam laudando extollemus, & aduerſariorum per contentionem deprimemus.* Deinceps *de inſi-*

Beneuoli.

nuatione aperiendum eſt.

ria inſinua-nis tẽpora. *Tria ſunt tempora, quibus principio uti non poßumus, quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus: hoc eſt, cùm ipſa res animum auditoris à nobis alienat, aut cum animus auditoris perſuaſus eſſe uidetur ab his, qui antè contradixerunt, aut cum defeßus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus, hominem non rem, aut rem non hominem ſpectari oportere, non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtẽdemus, aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadẽ, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re dicturos, & tamen occultè dicemus, interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit: id eſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fecerit fidem: neq; enim non facilè ſcire poterimus, quoniã non ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat. Ergo ſi fidem factam putabimus, his nos rebus inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quòd aduerſarij firmißimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur, aut ab aduerſarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potißimum dicamus, aut cui loco primùm reſpondeamus, cum admiratione. Si defeßi erunt audiendo, exordiri poterimus ab aliqua re, quæ riſum mouere poßit, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, de*

ne, depravatione, inverſione, ambiguo, abiectione, ſuſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collatione, literarum mutatione, prætereà expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: & ſi promiſerimus aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri ſoleant, uerba facturos, quid alij ſoleant, quid nos facturi ſimus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principium hoc intereſt, quòd principium eiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quibus præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. At inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occultè per diſſimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere uenire poſſimus. Verum hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant, tamen id per exordium cauſæ maxime comparandum eſt. Nunc, ne quando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſint, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, ut uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata eſſe uideatur oratio. Differentia inter principium & inſinuationem

Vitioſum exordium, eſt quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum, eſt quo nihilominus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo leuiter commutato aduerſarius poterit uti ex contrario. Item uitioſum, eſt quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur, quod Exordia uitioſa. Vulgare. Commune. Commutabile. Longum.

 ſeparatum

[Sep]aratum. [Tra]nslatum. *ſeparatum uocatur:in quo & translatum concluditur, ut propriè cohæreat cum narratione, & quod neq; beneuolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem.* De exordio *ſatis dictum eſt:deinceps ad narrationem tranſeamus.*

De tribus narrationum generibus.

[N]arrationum genera. Narrationum *tria ſunt genera.* Vnum *eſt,quo exponimus rem geſtam, & unumquodq; trahimus ad utilitatē noſtram,uincendi cauſa, quod pertinet ad eas cauſas,de quibus iudicium futurum eſt.* Alterum *genus eſt narrationis,quod intercurrit nonnunquam,aut fidei,aut criminationis,aut tranſitionis, aut alicuius apparationis,uel laudationis cauſa.* Tertium *genus eſt, id quod à cauſa ciuili remotum eſt, in quo tamen exerceri conuenit,quò cōmodius illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poßimus.* Eius *narrationis duo ſunt genera:unum,quod in negotijs,alterum, quod in perſonis poſitum eſt.* Id *quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, tres habet partes:* Fabula. *fabulam,hiſtoriam,argumentum.* Fabula,*eſt quæ neq; ueras,neq; ueriſimules cōtinet res:ut eæ,quæ tragœdijs tra-* Hiſtoria. *ditæ ſunt.* Hiſtoria,*eſt geſta res, ſed ab ætatis noſtræ memoria remota.* Argumentum,*eſt ficta res, quæ tamen fieri* [Ar]gumentum. *potuit,uelut argumenta comœdiarum.* Illud *genus narrationis,quod in perſonis poſitum eſt, debet habere ſermonis feſtiuitatem, animorum dißimulitudinem, grauitatem, leuitatem,ſpem,metum,ſuſpicionem, deſiderium,dißimulationem, miſericordiam,rerum uarietates, fortunæ commutationem,inſperatum,incommodum,ſubitam lætitiam, iucundum exitum rerum:uerum hoc in exercendo tranſigetur.*

getur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uериſimilis ſit: quæ quoniam fieri oportere ſcimus, quemadmodum faciamus, cognoſcendum eſt.

Rem breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, unde neceſſe erit: & ſi non ab ultimo initio repetere uolemus, & ſi ſummatim, non particulatim narrabimus, & ſi non ad extremum, ſed uſq; eò, quò opus erit, proſequemur: & ſi tranſitionibus nullis utemur, & ſi non deerrabimus ab eo quod cœpimus exponere, & ſi exitus rerum ita exponemus, ut antè quoq; quæ facta ſunt, ſciri poßint, tametſi nos reticuerimus: quod genus eſt, ſi dicam, me ex prouincia rediјſſe, profectum quoq; in prouinciam intelligatur: & omnino non modò id quod obeſt, ſed etiam id, quod neq; obeſt, neq; adiuuat, ſatius eſt præterire: & ne bis, aut ſæpius idem dicamus, cauendum eſt: etiam ne id, quod ſemel ſuprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram ueſperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, inſidias fecit uirgini: inſidias poſtquàm fecit, uim in loco attulit. Narratio breuis.

Rem dilucidè narrabimus, ſi ut quidque primùm geſtum erit, ita primùm exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conſeruabimus, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic erit conſiderādum, ne quid perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambiguè, nequid nouè dicamus, ne quam in aliam rem tranſeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longè proſequamur, ne quid quod ad rem pertineat, prætereamus, etſi perſequamur ea Dilucida.

mur ea, quæ de breuitate præcepta ſunt: nã quò breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet.

[Ve]riſimilis. *Veriſimilis narratio erit, ſi, ut mos, ut opinio, ut natura poſtulat, dicemus: ſi ſpatia temporum, perſonarum dignitates, conſiliorum rationes, locorum opportunitates conſtabunt, ne refelli poßit, aut tẽporis parum fuiſſe, aut cauſam nullam, aut locum idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere, aut pati non potuiſſe. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conſeruanda ſunt: nã ſæpe ueritas, niſi hæc ſeruata ſint, fidem non poteſt facere. Sin erunt ficta, eò magis erunt conſeruanda. De his rebus cautè confligẽdum eſt, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuiſſe. Adhuc quæ dicta ſunt, arbitror mihi conſtare cum cæteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quòd eam ſoli præter cæteros in tria tẽpora diuiſimus, ut planè certam uiam, & perſpicuam rationem exordiorũ haberemus. Nunc, quod reliquũ eſt, quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare conſumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus induſtriæ, quàm rei utilitas poſtulabit, quæſiße uideamur, ſi prius pauca de cauſarum diuiſione dixerimus.*

De diuiſione cauſarum.

Cauſarum diuiſio in duas parteis diſtributa eſt. Primũ, perorata narratione, debemus aperire quid nobis conueniat cum aduerſarijs, ſi ea quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe ab Oreſte matrem cõuenit mihi cum aduerſarijs: iure fecerit, & licuerit'ne facere, id eſt in controuerſia.

ſia. Item econtrario: Agamemnonem eſſe à Clytæmneſtra occiſum confitentur: cum id ita ſit, me ulciſci parẽtem negant oportuiſſe. Deinde, cum hoc fecerimus, diſtributione debemus uti. Ea diuiditur in duas parteis, enumerationẽ, & expoſitionem. Enumeratione utemur, cũ dicemus numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus quàm trium partium numero eſſe non oportet: nam & periculoſum eſt, nequãdo plus minus'ue dicamus, & ſuſpicionem afferet auditori meditationis, & artificij, quæ res fidẽ abrogat oratori. Expoſitio, eſt cũ res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter, & abſolutè. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

De confirmatione & confutatione.

*Tota ſpes uincendi, ratioq́; perſuadendi, poſita eſt in confirmatione, & confutatione. Nam cum * adiumenta noſtra expoſuerimus, contrariáq; diſſoluerimus, abſolutè nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunq; igitur facere poterimus, ſi conſtitutionem cauſæ cognouerimus.*

* *als: argumenta*

De cauſarum conſtitutionibus.

Cauſarum conſtitutiones alij quatuor fecerunt: noſter doctor Hermetes treis putauit eſſe, non ut de illorũ quicquam detraheret inuentione, ſed ut oſtenderet id, quod oportuiſſet ſimpliciter, & ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe dupliciter, & bipartitò.

Conſtitutio, eſt prima deprecatio defenſoris cum accuſatoris inſimulatione coniuncta. Conſtitutiones itaq;, ut diximus, tres ſunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. Cõiecturalis, eſt cum de facto controuerſia eſt, hoc modo: Aiax in ſylua, poſtquàm reſciuit quæ feciſſet per inſaniã, gladio

Conſtitutio.

Coniecturalis

gladio incubuit. Vlyſſes interuenit, occiſum conſpicatur: è corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit: cum fratrem occiſum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arceßit. Hic, *quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuerſia, & ex eo cõ=*
Legitima. *ſtitutio cauſæ coniecturalis nominatur.* Legitima *conſtitutio eſt, cum in ſcripto, aut ex ſcriptis aliquid cõtrouerſiæ naſcitur.* E*a diuiditur in parteis ſex, ſcriptum & ſententiam, cõtrarias leges, ambiguum, definitionẽ, tranſla=*
Ex ſcripto & ſententia. *tionem, ratiocinationem.* E*x ſcripto & ſententia naſcitur controuerſia, cum uidetur ſcriptoris uoluntas cũ ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: Si lex ſit, quæ iubeat eos, qui propter tempeſtatem nauim reliquerint, omnia perdere, eorum nauim, cæteraq́; eſſe (ſi nauis conſeruata ſit) qui remanſerunt in naui. Magnitudine tempeſtatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in ſcapham conſcenderunt, præter unum ægrotum. Is propter morbum exire, & fugere non potuit: caſu, & fortuitò nauis in portum incolumis delata eſt: illam ægrotus poßidet: nauim petit ille, cuius erat. Hæc conſtitutio legitima eſt ex*
Ex contrarijs legibus. *ſcripto & ſententia.* E*x contrarijs legibus controuerſia cõſtat, cũ alia lex iubet, aut permittit: alia uetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in cõcione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat nominauit, petitur ab eo mulcta: conſtitutio hæc eſt legitima ex con=*
Ex ambiguo. *trarijs legibus.* E*x ambiguo controuerſia naſcitur, cum*

ſcriptum

ſcriptum duas, aut plures res ſignificat, hoc modo: Pater= *familiâs, cum filium hæredem faceret, teſtamento uaſa argentea uxori legauit!* Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ triginta pondo uaſorum argenteorum dato quæ uolet. Poſt mortem eius uaſa pretioſa, & cælata magnificè, illa petit. Tullius ſe quæ uelit ipſe triginta pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Ex definitione cauſa conſtat, cum in controuerſia eſt, quo nomine factum appelletur, ea eſt huiuſmodi: Cum Lucius Saturninus legem frumentariam de ſemiſsibus, & trientibus laturus eſſet, Q. Cepio, qui per id temporis quæſtor urbanus erat, docuit ſenatum, ærarium non poſſe pati largitionem tantam. Senatus decreuit, ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus rempub. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit, collegæ intercedere, ille nihilominus ciſtellam detulit. Cepio, ut illum contra ſenatuſconſultum intercedentibus collegis aduerſus rempublicã uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt, quo ſecius feratur lex: accerſitur Cepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione: uocabulum enim definitur ipſum, cum quæritur, quid ſit minuere maieſtatem. Ex translatione controuerſia naſcitur, cum aut tempus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte cõſtitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerũq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quòd uaſa argentea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe, poſsit dicere,

Ex definitione

Ex trãslatione

quum

quum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus, ſecum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio le*gitimæ cõſtitutionis his de cauſis rarò uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones ſunt, & cauſa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut antè ſi reo commodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare, nec'ne.*

Ex ratiocinatione.

Ex *ratiocinatione controuerſia conſtat, quum res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur.* Ea *eſt huiuſmodi:* Lex *eſt:* Si *furioſus exiſtat, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius poteſtas eſto.* Et *lex:* Qui *parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus culeo, deuehatur in profluentem.* Et *lex:* Paterfamiliâs *uti ſuper familia pecunia'ue ſua legauerit, ita ius eſto.* Et *lex:* Si *paterfamiliâs inteſtatus moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; eſto.* Malleolus *iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutum eſt, & soleæ ligneæ pedibus indutæ ſunt, & in carcerem ductus eſt.* Qui *defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamentum ipſo præſente conſcribunt, teſtes ritè affuerunt, de illo ſupplicium paulò pòſt ſumitur.* Ii *qui hæredes erant, teſtamento hæreditatem adeunt.* Frater *minor* Malleoli *qui eum oppugnauerat in eius periculo, ſuam uocat hæreditatem lege agnationis.* Hic *certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere.*

Conſti

Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione. Cuiuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis, oſtendimus: nunc de iuridiciali conſtitutione dicamus. Iuridicialis conſtitutio eſt, quum factum conuenit: ſed iure, an iniuria factum ſit, quæritur. Eius conſtitutionis partes ſunt duæ, quarum una abſoluta, altera aſſumptiua nominatur. Abſoluta eſt, quum id ipſum quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, rectè factum eſſe dicemus. Ea eſt huiuſmodi: Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellauit in ſcena, cum eo Accius iniuriarum agit: hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eum, cuius nomine ſcripta dentur agenda. Aſſumptiua pars eſt, quum per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumpta ex extraria re comprobatur. Aſſumptiuæ partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, quam reus poſtulat ſibi ignoſci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem.

Iuridicialis. Abſoluta. Aſſumptiua. Conceſſio criminis.

Purgatio eſt, quũ conſultò ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, neceſſitudinem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos ple. de exercitus amiſſione. Imprudentiam, ut ille, qui de eo ſeruo qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet, antequàm tabulas teſtamenti aperuerit, cum is ſeruus teſtamento manumiſſus eſſet. Neceſſitudinem, ut ille qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ intercluſiſſent.

Purgatio.

Deprecatio eſt, quum & peccaſſe, & conſultò feciſſe confitetur, & tamen poſtulat ut ſui miſereatur. Hoc in iudicio non ferè poteſt uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa rectè facta conſtant. Hoc modo in loco

Deprecatio.

communi per amplificationem inijciemus, quòd ſi hoc fe‑ ciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci conueni‑ ret, uerùm nihil poſtulat ignoſci. E*rgo in iudicium non uenit aut in ſenatum: at antè imperatorem, aut in conci‑*

Translatio. criminis. *lium talis cauſa poteſt uenire.* Ex *translatione criminis cauſa conſtat, quum feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus, ut* Oreſtes, *quum ſe de‑ fendit, in matrem confert crimen.*

Remotio criminis. Ex *remotione criminis cauſa cõſtat, quum à nobis non crimen, ſed culpam ipſam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus.* In *homi‑ nem transfertur, ut ſi accuſetur is, qui* P. Sulpitium *ſe fate‑ tur occidiſſe, & id iuſſu conſulum defendat, & eos dicat non modò imperaſſe, ſed rationem quoq; oſtendiſſe, quare id facere liceret.* In *rem confertur, ut ſi quis ex teſtamento*

Comparatio. *quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito uetetur.* Ex *compara‑ tione cauſa conſtat, cum dicimus neceſſe fuiſſe, alterutrum facere: & id quod fecerimus, ſatius fuiſſe facere.* E*a cauſa huiuſmodi eſt:* Caius Pompilius, *quum à* Gallis *obſidere‑ tur, neq; effugere ullo modo poſſet, uenit cum hoſtium du‑ cibus in collocutionem: ita diſceſſit, ut impedimenta relin‑ queret, & exercitum educeret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedi menta reliquit, acerſitur maieſtatis.* Q*uæ conſtitutiones & quæ conſtitutionum partes ſint, ſatis uideor oſtendiſ‑ ſe.* N*unc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, de‑ monſtrandum eſt, ſi prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cauſa deſtinari, quò ratio omnis totius ora‑ tionis conferatur.* Conſtitutione *igitur reperta, ſtatim*

quærend

quærenda ratio eſt.

Ratio eſt, quæ cauſam facit, & continet defenſionem, Ratio. *hoc modo, ut docendi cauſa in hac potiſsimum conſiſtamus. Oreſtes cum confiteatur ſe occidiſſe matrem, niſi attulerit facti rationem, peruertit defenſionem: ergo affert eam: quæ niſi intercederet, ne cauſa quidē eſſet. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (ut oſtendi) ratio ea eſt, quæ continet defenſionem, ſine qua nec parua quidem dubitatio poteſt remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendum eſt, id eſt, quod continet accuſationem, quod affertur contra rationem defenſionis, de qua ante dictum eſt. Id conſtituetur hoc modo: Quum uſus fuerit Oreſtes ratione, hoc pacto: Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utetur accuſator firmamento, hoc modo: Sed non abs te occidi, neque indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defenſionis, & ex firmamento accuſationis, iudicij quæſtio naſcatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea conſtituetur ex coniunctione firmamenti, & rationis defenſione, hoc modo: Cum dicat Oreſtes ſe patris ulciſcendi cauſa matrem occidiſſe, rectum'ne fuerit à filio ſine iudicio Clytæmneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire conuenit. Reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus, & partibus conſtitutionum, hac uia iudicationes reperientur, præterquàm in coniecturali conſtitutione. Nam in ea nec ratio quare fecerit, quæritur: feciſſe enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniā non ſubeſt ratio. Quare ex intentione*

& ex inficiatione iudicatio conſtituitur, hoc modo.

Intentio, occidiſti Aiacem. Inficiatio, non occidi. Iudicatio, occiderit'ne. Ratio utriuſq; orationis, ut antè dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una cauſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur.

Sedulò dedimus operam, ut breuiter, & dilucidè quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam huius uoluminis magnitudo ſatis creuit, commodius eſt in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarũ poßit animum tuum defatigatio retardare. Sed ſi quo tardius hæc, quàm ſtudes, abſoluentur, cum rerum magnitudini, tum noſtris quoq; occupationibus aßignare debebis. Veruntamen maturabimus: & quod noſtro negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtria, ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio, munus hoc accumulatißimè tuæ largiamur uoluntati.

Commen

COMMENTARIORVM RHETORICORVM AD HERENNIVM LIBER II.

IN PRIMO libro Herenni breuiter expoſuimus, quas cauſas oratorem recipere oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facilime conſequi poſſet. Verum quia neque de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum eſt, ut ea quæ difficilima eſſent, potiſſimum ſcriberemus. Dictorum & dicendorũ enumeratio.

Cauſarum tria ſunt genera: Demonſtratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Multo difficilimum eſt iudiciale, ergo id primum abſoluemus. Hoc & priore libro egimus, cum de quinque oratoris officijs tractaremus, quorum inuentio & prima, & difficilima eſt. Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta, ſed paruam partem eius in tertium uolumen transferemus.

De ſex partibus orationis primum ſcribere incepimus.

In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus uerbis, quàm neceſſe fuit: nec minus dilucidè, quàm te uelle exiſtimabamus.

Deinde coniunctim de cofirmatione, & confutatione dicendum fuit. Quare genera conſtitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quomodo

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

conſtitutionem,& parteis conſtitutionis,cauſa poſita,re- periri oporteret.

Deinde docuimus iudicationem, quemadmodum quæ- ri conueniret: qua inuenta,curandum eſt, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Poſteà admonuimus eſſe cauſas complures,in quibus plures cõſtitutiones, aut partes conſtitutionum accommodarentur. Reliquum ui- debatur eſſe, ut oſtenderemus, quæ ratio poſſet inuentio- nes ad unamquamque conſtitutionem,aut partem conſti- tutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα *appellant, ſequi, & quales ui- tari opoteret:quorum utrunque pertinet ad confirmatio- nem,& confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat, qui lo cus erat extremus de ſex partibus orationis.*

Primum ergo quæremus, quemadmodum quanque cauſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem eam, quæ prima, quæq; difficilima eſt, potiſſimum con- ſideremus.

Cauſa coniecturalis. 13 IN *cauſa coniecturali, narratio accuſatoris, ſuſpicio- nes interiectas, & diſperſas habere debet, ut nihil actum,nihil dictum,nuſquam uentum, aut habitum, nihil deniq; factum ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio ſim plicem,& dilucidam expoſitionem debet habere cum at- tenuatione ſuſpitionis. Huius conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa,probabile,collationem,ſignum,argu mentum, conſecutionem, approbationem. Horum unun- quodque quid ualeat aperiemus.*

β Probabile. *Probabile eſt per quod probatur reo expediſſe pec- care*

care: & à ſimili turpitudine hominem nunquàm ab=ſuiſſe. Id diuiditur in cauſam, & in uitam. Cauſa eſt ea quæ induxit ad maleficium commodorum ſpe, aut incommodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere: aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi cupiditatem oſtendet aduerſarij, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, ſi poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet: omnes ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antefactis ſpectabitur. In quo primùm conſiderabit accuſator, nunquando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret nunquando uenerit in ſimilem ſuſpicionem, & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulò antè expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari: hoc modo: Si dicet pecuniæ cauſa feciſſe, oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par animi uitium cum cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quàm plurimis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus, & integer

existimabitur aduerſarius, dicet facta, non famam ſpectari oportere, illum antè occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor primùm demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiã, uim, perſuaſionem, quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aſsignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falſos rumores diſsipatos eſſe dicat de innocẽte, & ũtetur loco cõmuni, rumoribus credi non oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere.

Collatio. Collatio eſt, quum accuſator id quod aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo bonum fuiſſe demonſtrat: aut alium neminem potuiſſe perficere, niſi aduerſarium: aut eum ipſum alijs rationibus, aut non potuiſſe, aut non æquè commodè potuiſſe: aut eum fugiſſe alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defenſor demonſtret oportet, aut alijs quoque bonum fuiſſe, aut alios quoque id quod ipſe inſimuletur, facere potuiſſe.

Signum. Signum eſt, per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita. Id diuiditur in partes ſex, locum, tempus, ſpatium, occaſionem, ſpem perficiendi, ſpem celandi.

Locus. Locus quæritur, celebris an deſertus: an ſemper deſertus, an tum, quum id factum ſit, fuerit in eo loco ſolitudo. Sacer an prophanus: publicus an priuatus fuerit: cuiuſmodi loci attingant, num qui eſt paſſus, perſpectus, aut exauditus

ditus eſſe poßit. Horum quid reo, quid accuſatori conueniat, præſcribere non grauaremur, niſi facilè quiuis cauſa poſita poſſet iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci, cætera facilè comparabit exercitatio.

Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, qua die, quota hora factum eſſe dicatur, & cuiuſmodi temporibus. Tempus.

Spatium ita conſideratur, ſatiſ'ne longum fuerit ad eam rem tranſigendam, & potuerit'ne ſcire ſatis ad id perficiendum ſpatij futurum. Nam parui refert ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendum, ſi id antè ſciri, & ratione prouideri non potuit. Spatium.

Occaſio quæritur, idonea'ne fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita ſit, aut non expectata. Occaſio.

Spes perficiendi quæ fuerit, ſpectabitur hoc modo, ſi quæ ſuprà dicta ſunt ſigna, concurrerint: ſi præterea ex altera parte uires, pecunia, conſilium, ſcientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demonſtrabitur fuiſſe. Qua re ſcire potuerit utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conſcijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut ſeruis, aut utriſq;. Spes.

Argumentum eſt, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, inſtans, conſequens. Argumentum.

In præterito tempore oportet conſiderare, ubi fuerit, ubi uiſus ſit, qui cũ uiſus ſit, num quid apparari, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de Tempora tria

conſcijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quid in loco præter conſuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In *inſtanti tempore quæritur, num uiſus ſit cum faciebat, num quis ſtrepitus, clamor, crepitus exauditus, aut deniq; num quid aliquo ſenſu perceptum ſit, aſpectu, auditu, tactu, odoratu, guſtu.* Nam *quiuis horum ſenſus poteſt conflare ſuſpitionem.* In *conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re tranſacta relictum ſit, quod indicet, aut factum eſſe maleficium, aut à quo ſit factum.* Factum *eſſe hoc modo:* Si *tumore, aut liuore decoloratum corpus eſt mortui, ſignificat cum ueneno necatum.* A' *quo factum ſit, hoc modo: Si telum, ſi ueſtimentum, ſi quid eiuſmodi relictum ſit, aut ſi ueſtigium rei fuerit repertum, ſi cruor in ueſtimentis, ſi in eo loco deprehenſus, aut uiſus ſit tranſacto negotio, quo in loco res geſta dicitur.*

Conſecutio. *Conſecutio eſt, quum quæritur quæ ſigna nocentis, & innocentis conſequi ſoleant.* Accuſator *dicet, ſi poterit, aduerſarium quum ad eum uentum ſit erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe, pollicitum eſſe aliquid: quæ ſigna conſcientiæ ſunt.* Si *reus borũ nihil fecerit, accuſator dicet eum uſqueadeo præmeditatum fuiſſe quid ſibi eſſet uſu uenturũ, ut confidentiſſime conſiſteret, & reſpõderet: quæ ſigna ſunt confidentiæ, non innocẽtiæ. Deſenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non cõſcientia peccati ſe commotũ eſſe dicet.* Si *non pertimuerit, fretum innocentia negabit eſſe commotum.*

Approbatio. *Approbatio eſt, qua utimur ad extremum confirmata ſuſpicione.* E*a habet locos proprios, atq; communes.* Pro*prij ſunt ij, quibus niſi accuſator, & ij quibus niſi defenſor, nemo poteſt uti. Communes ſunt, qui alia in cauſa ab*

reo, alia ab accuſatore tractantur.

IN cauſa coniecturali proprius locus accuſatoris eſt, quum dicit malorum miſereri non oportere, & quum auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, quum miſericordiam captat, & quum accuſatorem calumniari criminatur. Communes loci ſunt, cum accuſatoris, tum defenſoris, à teſtibus, contra teſtes: à quæſtionibus, contra quæſtiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores. Locus accuſatoris proprius.

A' teſtibus dicemus ſecundum autoritatem, & uitam teſtium, & conſtantiam teſtimoniorum.

Contra teſtes, uitæ turpitudinem, teſtimoniorũ inconſtantiam, ſi aut fieri non potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem teſtium pertinebunt. Contra teſtes.

A' quæſtionibus dicemus, quũ demonſtrabimus maiores ueri inueniendi cauſa, tormentis, & cruciatu uoluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, ut quicquid ſciãt, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit diſputatio, ſi quæ dicta erunt argumentando, iiſdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uериſimilem ſuſpicionẽ, idemq; hoc in teſtimoniis facere oportebit. A quæſtionibus.

Contra quæſtiones hoc modo dicemus, primùm maiores uoluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones, quum quæ uerè dicerentur ſciri, quæ falsò in quæſtione pronuntiarentur, refelli poſſent, hoc modo: Quo in loco quid poſitum ſit, & ſi quid eſſet ſimile quod uideri, aut aliquo ſigno ſimili percipi poſſet: deinde dolori credi non oportere, ꝗ alius alio ſit recentior in dolore, quòd ingenioſior Contra quæſtiones.

ad comminiſcendum, quod denique ſæpe ſcire, aut ſuſpicari poßit, quid quæſitor uelit audire: quod quum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio comprobabitur, ſi refellemus quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili argumentatione, idq́; partibus coniecturæ, quas antè expoſuimus, facere oportebit.

Ab argumentis. Ab argumentis, & ſignis, & cæteris locis, quibus augetur ſuſpitio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa concurrant argumenta, & ſigna quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam non ſuſpicioſam uideri oportere. Item plus oportere ſignis, & argumentis credi, quàm teſtibus. Hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera ſint geſta: teſtes eorum corrumpi poſſe, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel ſimultate.

Contra argumenta. Contra argumenta, & ſigna, & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo: ſi demonſtrabimus nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quiuis poßit criminari: deinde unāquamq́; ſuſpicionē extenuabimus: & dabimus operā, ut oſtendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignū facinus eſſe, ſine teſtibus, coniecturam, & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere.

A rumoribus. A' rumoribus dicemus, ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid: & ſi dicemus cauſam non fuiſſe quaſi quiſpiam confingeret, & comminiſceretur. Et prætereà ſi cæteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe uerum.

Contra rumores. Contra rumores dicemus primùm, ſi docebimus multos eſſe falſos rumores, & exemplis utemur, de quibus falſa fama fuerit, & aut inimicos noſtros, aut homines

natura maleuolos, & maledicos confinxiſſe dicemus, & aut aliquam fictam fabulam in aduerſarios adferemus, quam dicamus omnibus in ore eſſe, aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neq; tamen ei rumori nos fidē habere dicemus, ideo quòd quiuis homo poſsit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam diſsipare. Veruntamen ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficilima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in ueris cauſis ſæpiſsime tractanda eſt, eò diligentius omneis eius parteis perſcrutati ſumus, ut ne paruula quidem titubatione, aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationē præceptionis, aſsiduitatē exercitationis accōmodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis partes tranſeamus.

Conſtitutionis legitimæ partes.

QVum uoluntas ſcriptoris cum ſcripto diſsidere uidebitur, ſi à ſcripto dicemus, his locis utemur ſecundum narrationē. Primum ſcriptoris collaudatione. Deinde ſcripti recitatione. Deinde percontatione, ſcirent'ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut teſtamento, aut ſtipulatione, aut quolibet ſcripto, quod ad eandem rem pertinebit. Deinde collatione, quid ſcriptum ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant, quid iudicem ſequi conueniat, utrum id, quod diligenter perſcriptum ſit, an id quod acutè ſit excogitatum. Deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet adſcribere, aut num non potuerit perſcribere

bere. Deinde *à nobis ſententia reperietur, & cauſa proferetur, quare id ſcriptor ſenſerit, quo perſcripſerit: & demonſtrabitur ſcriptum illud eſſe dilucidè, breuiter, commodè, perfectè, certa cũ ratione*. Deinde *exẽpla proferentur, quæ res cũ ab aduerſarijs ſentẽtia redderetur, & uoluntas afferretur, à ſcripto potius iudicatæ ſint*. Deinde *oſtendetur quàm periculoſum ſit à ſcripto recedere*. Locus cõmunis *eſt contra eum, qui quum fateatur ſe contra id quod legibus ſancitũ, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe, tamen facti quærat defenſionem*. À *ſentẽtia ſic dicemus*: Primùm *laudabimus ſcriptoris commoditatem, atque breuitatem, qui tantùm ſcripſerit, quod neceſſe fuerit, illud quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſariò ſcribendum putarit*. Deinde *dicemus calumniatoris eſſe officium, uerba & literas ſequi, negligere uoluntatem*. Deinde *id quod ſcriptũ ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo, & bono poſſe fieri, quæ omnia ſcriptorem noluiſſe quàm rectiſſimè fieri nemo dicet: at ea quæ à nobis facta ſint, iuſtiſſimè facta*. Deinde *contrariam ſententiam, aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus & inferioribus ſententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire*. Deinde *exemplorum à uoluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur*. Deinde *legum, & ſtipulationum breuiter exceptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uoluntas, & expoſitio*. Locus *communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & ſcriptoris uoluntatem non interpretetur*.

Cum

Cum duæ leges inter ſe diſcrepant, uidendum eſt primũ, num quæ abrogatio, aut derogatio ſit. Deinde, *utrum leges ita diſſentiant, ut altera iubeat, altera uetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat.* I*nfirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cùm altera lex permutteret.* Plus *enim ualet ſanctio permiſſione.* Item *illa defenſio tenuis eſt, cum oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi abrogatum, aut derogatum ſit: id quod poſteriori lege ſancitũ ſit, eſſe neglectũ.* Cum *hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur.* Deinde *contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum.* Deinde *de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quæremus partes iuris, utrum cum ea faciant: de quibus poſterius diſſeremus.* — Si duæ leges contrariæ.

Si ambiguum eſt ſcriptum, ut puta, quod in duas, aut plures ſententias trahi poßit, hoc modo tractandum eſt. Primùm *ſit'ne ambiguum, quærendũ eſt.* Deinde *quo modo ſcriptum eſt, & ſi id quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt.* Deinde *id quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſtè, & rectè, & lege, & more, & natura, bono & æquo fieri poſſe.* — Si ambiguum

Q*uod aduerſarij interpretantur, è contrario.* Nec *eſſe ambiguè ſcriptum, cum intelligitur utra ſententia uera ſit.* Sunt *qui arbitrantur ad hanc cauſam tractandam, uehementer pertinere cognitionẽ amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur.* Nos *uero arbitramur non modò nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento.* Omnes *enim illi amphibologias aucupantur,*

etiam

etiam eas quæ parte ex altera ſententiam nullam poſſunt interpretari. Itaq; & alieni ſermonis moleſti interpellatores, & ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt, & dum cautè & expeditè loqui uolunt, infantiſſimi reperiuntur. Ita dũ metuunt in dicendo ne quid ambiguũ dicant, nomen ſuũ pronuntiare non poſſunt. Verũ horum pueriles opiniones, rectiſſimis rationibus, cum uoles, refellemus. In præſentia hæc interim dicere non alienũ fuit, ut huius infantiæ garrulam diſciplinam contemneremus.

De definitiõe. *Cùm definitione utemur, primùm afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat, quæ ſunt ea, quæ capiunt ſuffragia populi, & magiſtratus conſilium. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario: Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, ſed prohibui detrimentũ. Aerarium enim conſeruaui, libidini malorũ reſtiti, maieſtatẽ omnem interire non paſſus ſum. Primùm igitur uocabuli ſententia breuiter, & ad utilitatem cauſæ accõmodatè deſcribetur. Deinde, factũ noſtrum cum uerbi deſcriptione cõiungetur. Deinde contrariæ deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoq; ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iam loquemur.*

De trãslatione. *Quæritur in tranſlationibus primùm, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat. Num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, &*

bus, & moribus, æquo, & bono reperientur, de quibus di cetur in iuridiciali abſoluta.

In cauſa rationali primùm quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum aut iudicatum ſit. Deinde utrum ea res ſimilis ſit ei rei, qua de re agitur, an diſsimilis. Deinde utrum conſultò de ea re ſcriptum non ſit, quòd noluerit cauere, an quòd ſatis cautum putarit propter cæterorum ſcriptorum ſimilitudinem. De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt: nunc ad iuridicialem reuertemur. De cauſa rationali.

De iuridiciali abſoluta.

Abſoluta iuridiciali utemur conſtitutione, cum ipſam rem quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus: ſine ulla aſſumptione extrariæ defenſionis. In ea quæri conuenit, iuréne ſit factum. De eo cauſa poſita dicere poterimus, ſi ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus.

Conſtat igitur ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo, & bono, pacto.

Natura ius eſt, quod cognationis, aut pietatis cauſa obſeruatur, quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Natura.

Lege ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt: quod genus, ut in ius eas, cum noceris. Lex.

Conſuetudine ius eſt id quod ſine lege æquè ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus eſt id, quod argentario obtuleris expenſum, à ſocio eius rectè repetere poſsis. Conſuetudo.

Iudicatum eſt id, de quo ſentẽtia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſæpe diuerſa ſunt, ut aliud alij iudici, Iudicatum.

aut prætori, aut conſuli, aut tribuno plebis placitum ſit: & ſit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicarit: quod genus, M. Druſus prætor urbanus, quòd cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit: Sextus Iulius non reddidit. Item, Caius Cælius iudex abſoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poëtam in ſcena nominatim læſerat: Publius Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſa diſsimiliter iudicatæ proferri, cum id uſu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus.

Ex æquo, & bono. *Ex æquo, & bono ius conſtat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis 60. & cui morbus cauſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & ex hominis dignitate.*

Ex pacto. *Ex pacto ius eſt, ſi quid inter ſe pepigerunt, ſi quid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quæ legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conijcito. Sunt item pacta quæ ſine legibus obſeruantur ex conuentu, quæ iuri præſtare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq; in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur.*

De comparatione. *Cũ ex cõparatione quæretur, utrum ſatius fuerit agere id quod reus dicat ſe feciſſe, an id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri, primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum facilius, uenuſtius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipſum'ne oportuerit*

iudicare

iudicare utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit utilius ſtatuendi poteſtas. Deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex conſtitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum eſſe, quò melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotium geſtum. Deinde quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defenſore contrà reſelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili cauſa, de qua antè dictū eſt. His locis ita tractatis, accuſator utetur loco communi in eum qui inutile utili præpoſuerit, cum ſtatuendi non habuerit poteſtatem. Defenſor contra eos, qui æquum cenſeant rem pernicioſam utili præponi, utetur loco cõmuni per conqueſtionem, & ſimul quæret ab accuſatoribus, & ab iudicibus ipſis, quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos.

Trãslatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendũ eſt, uere'ne in aliũ crimen transferatur. Deinde ſpectandũ eſt, an æquè magnũ ſit illud peccatũ, quod in alium transferatur, atq; illud quod reus ſuſcepiſſe dicatur. Deinde oportuerit'ne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit. Deinde oportuerit'ne iudiciũ antè fieri. Deinde, cum factum iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat'ne de ea re iudiciũ fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus cõmunis accuſatoris, contra eum qui cenſeat uim plus quàm iudicia ualere oportere: & ab aduerſarijs percõtabitur accuſator, quid futurũ ſit, ſi idem cæteri faciant, ut de indemnatis ſupplicia ſumant, quòd eos idem feciſſe dicat. Quid ſi ipſe accuſator idem facere Translatio.

uoluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transfertur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij qui audient, exiſtiment aut non potuiſſe, aut inutile fuiſſe rem in iudicium uenire.

Conceſsio. *Conceſsio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cùm conſultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſsitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm, conſiderandum eſt, num per culpam uentum ſit in neceſsitudinem, num culpam ueniendi neceſsitudo fecerit.*

Deinde quærendum eſt, quo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is qui in neceſsitudinem cauſam conferet, expertus'ne ſit, quid contrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde nunquæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſsint, quæ ſignificent id conſultò factum eſſe, quod neceſſariò accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maxime neceſsitudo quæpiam fuerit, conueniat'ne, eam ſatis idoneam cauſam putari.

Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primùm quæretur utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. Nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia. Quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabit perſonam. Deinde coniecturali conſtitutione quæretur, utrum ſcierit, an ignorauerit: & cõſiderabitur, ſatis'ne imprudẽtia

præſidĩ

præſidij debeat eſſe, cum factum eſſe conſtet.

Cum in fortunam cauſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci reo dicet oportere, eadem omnia uidentur conſideranda, quæ de neceßitudine præſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omnes eadem ferè poßint accommodari. Loci communes in his cauſis, Accuſatoris contra eum qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices demoretur. Defenſoris locus de humanitate, miſericordia, uoluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire, & quæ conſultò facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere.

Deprecatione utemur, cũ fatebimur nos peccaſſe, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut neceſſariò feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæretur ex ijs locis, ſi plura, aut maiora officia quàm maleficia uidebuntur conſtare, ſiqua uirtus, aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit, ſiqua ſpes erit uſui futurũ, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit, ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe, ſi ea quæ peccauit, non odio, neq; crudelitate, ſed officio, & recto ſtudio commotus fecit, ſi tali de cauſa alijs quoque ignotũ ſit, ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, ſi cum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea ſuſcipietur re. Deprecatio.

Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerũ commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is qui contradicet, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorũ. Hæc cauſa iudicialis fieri non poteſt, ut in lib. 1. oſtendimus, ſed quòd poteſt uel ad ſenatum, Loci communes.

uel ad conſilium uenire, non uiſa eſt ſuperſedenda.

Remotio crimi nis.

Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſam conferemus. Si cauſa in hominem conferetur, quærendum erit primùm, potuerit'ne tantum, quantum reus demõſtrabit is, in quem cauſa conferetur. Et quonam modo aut honeſtè, aut ſine periculo potuerit obſiſti. Si maxime ita ſit, num ea re concedi reo conueniat, quòd alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, & quæretur, num conſultò factum ſit. Si cauſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de neceſſitudine præcipimus, conſideranda erunt.

Argumentationes quomodo ſint tractandæ.

Argumẽtationes.

QVoniam ſatis oſtendiſſe uidemur, quibus argumentationibus in unoquoq; genere cauſæ iudicialis uti conueniret, cõſequi uidetur, ut doceamus, quemadmodum ipſas argumentationes ornatè, & abſolutè tractare poſſimus. Nam ferè non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento: difficilimum uerò eſt inuentum expolire, & expeditè pronuntiare. Hæc enim res facit ut neq; diutius, quàm ſatis ſit, in iiſdem locis commoremur, neque eôdem identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps tranſeamus. Itaq; hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid in unoquoq; loco dixerimus, & auditor cũ totius cauſæ, tum uniuſcuiusq; argumentationis diſtributionem percipere, & meminiſſe poterit.

Argu. perfectæ partes.

Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima eſt argumentatio

tio ea quæ in quinque partes eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, cõplexionem.

Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim quid ſit, quod probare uolumus. Propoſitio.

Ratio, eſt cauſa quæ demonſtrat uerum eſſe id quod intendimus, breui ſubiectione. Ratio.

Rationis cõfirmatio, eſt ea quæ pluribus argumentis corroborat beuiter expoſitam rationem. Rationis confirmatio.

Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtandæ, & collocu pletandæ cauſa confirmata argumentatione. Exornatio.

Complexio eſt, quæ concludit breuiter colligens partes argumentationis. Complexio.

Hiſce igitur quinq; partibus ut abſolutiſsimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Vlyſsi fuiſſe quare interfecerit Aiacem. Inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo non iniuria ſibi ſummum periculum metuebat: uidebat illo incolumi, ſe incolumem non futurum: ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi comparare: conſueuerat, ſi iure non potuerat, iniuria quauis inimico exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eũ interimere, à quo ſuppliciũ uerebatur: & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationẽ. Omnes enim cũ minima peccata cũ aliqua cauſa ſuſcipiũt, tum uerò illa quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos inducit in peccatum pecuniæ ſpes, ſi complures ſe ſcelere contaminauerunt impe

rij cupiditate, ſi multi leue compendiūm fraude maxima cōmutarunt, cui mirū uidebitur iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit, cui tandem hoc mirū uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres, et erectas uadere, ut alteri beſtiæ noceant, non eſt incredibile putandū, iſtius quoq; animum ferum, crudelem, atq; inhumanū cupidè ad inimici perniciem profectū: præſertim cū in beſtijs nullam neq; bonam, neq; malam rationē uideamus, in iſto plurimas, & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum me daturum cauſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium, etſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum interceſſiſſe demonſtraui, non eſt dubium, quin confiteatur cauſam maleficij fuiſſe.

Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinq; partibus conſtat, ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendū eſt, ſi res breuis eſt, quæ facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandū, & exornandum res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum & exornatione, & complexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quam expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſſima argumentatio eſt quinquepartita. Breuiſſima eſt tripartita. Mediocris, ſublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

Duo

DVo ſunt genera uitioſarũ argumentationũ. Vnum, quod ab aduerſario reprehendi poteſt, id quod pertinet ad cauſam. Alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehenſione. Quæ ſint, quæ reprehenſione confutari conueniat, quæ tacitè contemni, atque uitari ſine reprehenſione, ſi exempla ſubiecero, dilucidè intelligere poteris. Hæc cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. Nam & uitare uitium in argumentatione admonebit, & ab alijs non uitatum commodè reprehendere docebit. Argumentationes uitioſæ.

Quoniam igitur oſtendimus plenam, & perfectam argumentationẽ ex quinq; partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſunt, conſideremus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, ac aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſſimus.

EXpoſitio uitioſa eſt, cũ ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod nõ eſt neceſſariò omnibus attributũ, ut ſi quis hoc modo exponat: Omnes qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis cõfirmatio ſit, ipſam facilè reprehendamus expoſitionem: cum oſtendemus id quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falſo & iniuria conferri. Expoſitio uitioſa.

Item uitioſa eſt expoſitio cum id quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere. Nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, & cum ille neminem

dixerit, omnino nihil differt, raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri, intelligatur.

Item uitioſa expoſitio eſt, cum omnes res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominẽ occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. Prædones in illo loco nunquam uiſi ſunt, inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neque à prædonibus, neq; ab inimicis occiſus eſt, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in huiuſcemodi expoſitione utemur reprehenſione, ſi quos præter eos, quos ille collegerit, potuiſſe ſuſcipere maleficiũ oſtenderimus: uelut in hoc exemplo, cum dixerit neceſſe eſſe, aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe uel à familia, uel à cohæredibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi reliquerimus, ergo hoc quoque uitandum eſt in expoſitione, nequando cũ omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem relinquamus.

Item uitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, cum plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo:

Duæ res ſunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia.

Quid amor, inquit quiſpiam, quid ambitio, quid irreligio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid denique alia permulta?

Item

Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ homines ſolicitant: metus, cupiditas, ægritudo. Satis enim fuerat dixiſſe metum, & cupiditatem, quoniam ægritudinē cum utraque re coniunctam eſſe neceſſe eſt. Falſa enumeratio.

Item uitioſa expoſitio eſt, quæ nimium longè repetitur, hoc modo: Omnium malorum ſtultitia eſt mater, quæ præ cæteris parit immenſas cupiditates: immenſæ porrò cupiditates, infinitæ, & immoderatæ ſunt, hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit: ergo auaritia inducti aduerſarij noſtri, hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id quod extremum dictum eſt, ſatis fuit exponere: ne Ennium, & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt:

Vtinam, ne in nemore Pelio ſecuribus Vide Crinitū lib. 15. ca. 6.
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes,
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cœpiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem auratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ, per dolum.
Nam nunquàm hera errans mea, domo efferret pedem
Medæa animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere, ſi id modò, quod eſſet ſatis, curaſſet poëta:

Vtinam, ne hera errans mea, domo efferret pedem

Medæa animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. Non *enim reprehenſione, ſicut aliæ complures, ſed ſua ſponte uitioſa eſt.*

Ratio uitioſa. *Vitioſa eſt ratio, quæ ad expoſitionem non eſt accõmodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.*

Infirma. *Infirma ratio eſt, quæ non neceſſariò oſtendit ita eſſe, quemadmodum expoſitum eſt, uelut apud* Plautum:

Amicum caſtigare ob meritam noxiam
Immane eſt facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile.

Hæc expoſitio eſt, uideamus quæ ratio affcratur:

Nam ego amicum hodie meum
Non caſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipſe facturus eſt, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid ſit, ratiocinatur.

Vana. *Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo: Amor fugiendus non eſt, nã ex eo uerißima naſcitur amicitia. Aut hoc modo:* Philoſophia *eſt uitanda, affert enim ſecordiam, atq; deſidiam. Nam hæ rationes niſi falſæ eſſent, expoſitiones quoque earum ueras eſſe confiteremur.*

Item infirma eſt ratio, quæ non neceſſariam cauſam affert expoſitionis, uelut Pacuuius:

Fortunam eſſe inſanam, & cæcam, & brutam perhibent philoſophi,
Saxiq; inſtar globoſi prædicant uolubilem.
Quò ſaxum impulerit fors, cadere fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem autumant, quia nihil cernat quò ſeſe appli

applicet.

Inſanam autem aiunt, quia atrox, incerta, inſtabiliſq; ſit.

Brutam quia dignum atque indignum nequeat internoſcere.

Sunt autem alij philoſophi qui contrà, fortuna negent

Vllam eſſe miſeriam, ſed temeritate omnia regi: id magis

Veriſimile aiunt, quod uſus reapſe experiundo edocet,

Velut Oreſtes modò fuit rex, modò mendicus factus eſt.

Naufragio res contigit.

Nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius eſſe temeritate quàm fortuna res geri. Nam utraq; opinione philoſophorum fieri potuit, ut is qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet.

Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt hominibus auaritia, idcirco quòd homines magnis, & multis incommodis conflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quàm res poſtulat, cauſam ſubijcit expoſitionis, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quòd qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueuerunt. Item, utile eſt amicos ueros habere: habeas enim quibus cum iocari

poßis

poſſis. Nam in huiuſmodi rationibus non uniuerſali neque abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitioni poteſt accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicatur.

Confirmatio uitioſa.

IN confirmatione rationis, multa & uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia, proptereaq́; diligentius conſideranda ſunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementiſſimè comprobat argumentationem.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum eſſe Creſpontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt, bene locaui: ſin eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendẽtur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Creſpontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? duxi probum,
Erraui, pòſt cognoui, & fugio nunc cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt, acutior

tior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitan= dum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quæ plures res ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſi= gno, hoc modo: Neceſſe eſt quoniam pallet, ægrotaſſe: aut, neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum in= fantem. Nam hæc ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cætera quoque ſimilia concurrant: quòd ſi concur= rerint, nonnihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpitionem. Item uitioſum eſt cum uel in alium, uel in eum ipſum qui dicit, id quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt qui uxores ducunt, at tu duxiſti alteram. Item uitioſum id eſt quod uulgarem habet de= fenſionem, hoc modo:

Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſmodi enim deprecationes ſi probabun= tur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitio= ſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:

Eho tu, dij quibus eſt poteſtas motus ſuperûm atque inferûm.
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Creſphon= tem Ennius induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſerò atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, non commiſiſ= ſem, ut hunc in locum res ueniret, nam hoc, aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum

eſt cum id quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione,hoc modo:
Cum te expetebant omnes,florentiſsimo
Regno reliqui,nunc deſertum ab omnibus
Summo periclo ſola ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt quod in aliam partem ac dictum ſit,poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit, ſatius eſt uti regibus quàm malis legibus. Nam & hoc tametſi rei augendæ cauſa poteſt ſine malitia dici, propter potentiam tamen eius qui dicit,non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi,ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam,niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt quæ nihilominus in aliam rem transferri poſſunt: ut ſi quis dicat,quadruplator,ut breuiter deſcribam,capitalis eſt. Eſt enim improbus, & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris,quàm furis,quàm ſicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitioſum eſt pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitum eſt, ut ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eſſe quòd ſibi furtum fecerit.

Item uitioſum eſt controuerſiam controuerſia diſſoluere,hoc modo: Non conuenit cenſores iſtum uobis ſatis facere, ex eo quòd ait ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum non ueniſſet, id'ne tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita aut iudicata res, ſed impedita, & in ſimili controuerſia

poſita

poſita exempli loco profertur.

Item uitioſum eſt, cum id de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio, ſi intelligas.
Tali dari arma, qualis qui geßit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo.
Quæ ego profiteor eſſe mea: nam me æquum eſt frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitioſum eſt ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:

Qua cauſa accuſem hunc, nequeo exponendo euoluere.
Nam ſi ueretur, quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi igenium poßidet,
Quid eum accuſem qui id parui auditum exiſtimet?
Non incommoda ratione uidetur ſibi oſtendiſſe, quare non accuſaret.
Quid quod poſteà ait?
Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio. Detexam exordio.

Item uitioſum eſt quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt: ſi aut partes in quibus illi ſtudent, aut homines quos illi charos habent lædantur, aut aliquo huiuſmodi uitio lædatur auditoris uoluntas.

Item uitioſum eſt, non omnes res confirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione.

Item uerendum eſt, ne de alia re dicatur, cum alia

d de re

de re controuerſia ſit, inq; huiuſmodi uitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſa mutata in aliam cauſam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zetus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta eſt, diſputatio in ſapientiæ rationem, & uirtutis utilitatem conſumitur.

Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget, quod ſæpe conſultò multi ab reo faciunt, anguſtijs cauſæ coacti. Vti qui cum accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatum eſſe dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorum oratione obſeruauerimus; ſæpe deprehendemus, & in eiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos de ea re quid dicant non habere.

Item uitioſum eſt artem, aut ſcientiam, aut ſtudium quodpiam uituperare propter eorum uitam, qui in eo ſtudioſi ſunt, ueluti qui rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam.

Item uitioſum eſt ex eo quod perperā factum eſſe conſtat, putare oſtendi à quo homine factum eſt, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat, ergo ueneno necatus eſt. Deinde ſi ſit uſque adeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenū datum, uitio nō mediocri conflictetur. Non enim, factum'ne ſit, quæritur: ſed à quo factum ſit.

Item uitioſum eſt in comparandis rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non facere, aut negligentius diſputare, ut ſi comparetur utrum ſatius ſit populum

pulum

pulum frumentum accipere, aut non accipere: quæ commoda ſint in altera uitet, aut curet enumerare: quæ in altera incommoda ſint, uelut depreſſa prætereat: aut ea quæ minima ſunt dicat.

Item uitioſum eſt in rebus comparandis neceſſe putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes. Quod genus, ſi quæratur utris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis, quòd Reipub. & populi Romani præſidio profuerunt, & is qui dicat ab alteris alteros lædat. Non enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros uituperare. Fieri enim poteſt, ut cum alteros magis laudaueris, aliquã alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnaſſe contra ueritatem puteris.

Item uitioſum eſt de nomine, & uocabulo eius rei controuerſiam ſtruere, quam rem conſuetudo poteſt optime iudicare. Velut Sulpitius, qui intercesſerat, ne exules, quibus cauſam dicere nõ licuiſſet, reducerẽtur: ſed idem poſterius immutata uoluntate, cum eandẽ legẽ ferret, aliam ſeſe ferre dicebat propter nominũ commutationẽ, nam nõ exules, ſed ui eiectos ſe reducere aiebat. Perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia, quo illi nomine appellarentur à Po. Roma. aut perinde quaſi non omnes quibus aqua & igni interdictum eſt, exules appellentur.

Verum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſa fecit: nos tamen intelligimus uitioſum eſſe intendere controuerſiam propter nominum commutationem.

QVoniam exornatio conſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & cæteris quæ pertinent ad exaggerandam, & locupletan- Exornatio uitioſa.

*al's, rebus dam argumentationem, quæ ſint his*generibus uitia, con

Simile uitioſum. ſideremus. Simile uitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut

Exemplum. ſibijpſi obeſt qui affert. Exemplum uitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur: aut ſi improbum, ut non ſit imi

Res iudicata. tandum, aut maius, aut minus, quàm res poſtulabit.

Res iudicata uitioſe proferetur, ſi aut diſſimili de re proferetur, aut de ea re, qua de controuerſia non eſt, aut ſi improba, aut eiuſmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint. Itē uitioſum eſt, id quod aduerſarij factum eſſe confiteātur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam id tantū augeri oportet. Item uitioſum eſt id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: Vt ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & antequàm ſatis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius eſſe quàm hominem occidere. Non enim utrum indignum ſit an nō, ſed factum'ne ſit quæritur.

Complexio uitioſa. Complexio uitioſa, quæ non id quod primùm dictum eſt complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum, & cōſtans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propoſitū in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum.

Concluſiones. Concluſiones quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominātur, tripartitæ ſunt. Nā conſtant ex enumeratione amplificatione, & commiſeratione. In quatuor locis uti poſſumus concluſionibus, in principio, ſecundum narrationem, ſecundum firmiſſimam argumentationem, in concluſione.

Enume

Enumeratio eſt, per quam colligimus, & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur nõ redintegretur oratio. Et ordine, ut quicquid erit dictũ referamus, ut auditor, ſi memoriæ mandauerit, ad id quod ipſe meminerit, reducatur. In qua curandum eſt, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur eſſe artificij ſignificandi, ingeniiq; uenditandi, & memoriæ oſtentandæ cauſa. Quapropter initium enumerationis eſt à diuiſione ſumendũ. Deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione. Enumeratio.

Amplificatio eſt, quæ per locum communem inſtigationis auditorum cauſa ſumitur. Amplificatio.

Loci communes ex decem præceptis commodiſſime ſumuntur adaugendi criminis cauſa.

Primus locus ſumitur ab autoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatui. Item maxime quo modo de his rebus legibus ſancitum ſit.

Secundus locus eſt, cum conſideramus illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt: an ad ſuperiores, quod genus hi ſunt, à quibus autoritatis locus cõmunis ſumitur: an ad pares, hoc eſt, in iiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos: an ad inferiores, qui his omnibus rebus antecelluntur.

Tertius locus eſt, quo percontamur quid ſit euenturũ

ſi omnibus idem concedatur, & ea re neglecta, oſtendemus quid periculorum, aut incommodorum conſequatur.

Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur.

Quintus locus eſt, cum oſtendemus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullam rem fore quæ incommodo mederi, aut perperam factum, aut erratum iudicium corrigere poßit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut oſtendamus alias res poſſe aut uetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram.

Sextus locus eſt, cum oſtendemus ex conſulto factũ, & dicemus uoluntario facinori nullam excuſationem, ſed imprudentiæ iuſtam deprecationem paratam.

Septimus locus eſt, cum oſtendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum eſſe, quod genus iniuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum cauſa bella ſuſcipiuntur, & cum hoſtibus de uita dimicatur.

Octauus locus eſt, quo oſtendimus non uulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcum, nefarium, & inuſitatum: quò maturius, & atrocius uindicandum ſit.

Nonus locus conſtat ex peccatorũ comparatione, quaſi cum dicimus maius eſſe maleficiũ ſtuprare ingenuã, quàm ſacrum lædere, quòd alterum propter egeſtatem, alterum propter intemperantem ſuperbiam fiat.

Decimus locus eſt, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæq́; rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & criminosè, & diligẽter, ut agi res, & geri negotium

negotium uideatur rerum conſequentium enumeratione.

Miſericordia commouebitur auditoris animus, ſi uariam fortunarū commutationem dicemus, ſi oſtendemus in quibus cōmodis fuimus, ſi quibus in incommodis ſimus, comparatione, & quæ nobis futura ſint, niſi cauſam obtinuerimus, enumerabimus, & oſtendemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiam captabimus, poteſtatem ſubijciemus. Si quid noſtris parentibus, liberis, cæteris neceſſarijs caſurum ſit propter noſtras calamitates aperiemus, & ſimul oſtendemus illorum nos ſolitudine, & miſeria, non noſtris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios uſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem breuem eſſe oportet. Nihil enim lachryma citius areſcit. Miſericordia mouetur.

Ferè locos obſcuriſſimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic ſit, reliquas præceptiones quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc ſi ut conquiſitè conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus, & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuáq; perceptione lætaberis: tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. Verum hæc futura ſatis ſcio, te enim non ignoro, nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, ut quod libentiſſimè facimus, tuæ uoluntati rectiſſimæ morem geramus.

COMMENTARIORVM RHETORICORVM AD HERENNIVM LIBER TERTIVS.

Dicta & dicenda.

AD omnem iudicialem cauſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, in ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertineant ad cauſas deliberatiuas, & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus: ut omnis inueniendi præceptio tibi quàm primùm perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronunciatione, & memoria. De elocutione, quia plura dicẽda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutũ mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. Intereà prima quæq;, & nobiſcum cum uoles, & interdũ ſine nobis legendo conſequere: ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac ut attentum te præbeas, nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

De genere deliberatiuo.

DEliberationes partim ſunt huiuſmodi, ut quæratur utrum potius faciendum ſit: partim huiuſmodi, ut quid potiſſimum faciendum ſit, conſideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquẽda uideatur. Quid potiſſimũ, hoc pacto: ut ſi Annibal conſultet

cum

cum ex Italia Carthaginem accerſitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſtaulndæ ſunt, ut ſi deliberet ſenatus captiuos ab hoſtibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam cauſam ueniunt in deliberationẽ & conſultationem, ut ſi deliberet ſenatus bello Italico ſoluat'ne legibus Scipionẽ, ut eum liceat ante tempus cõſulem fieri: partim & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam cauſam ueniunt in conſultationem, ut ſi deliberet ſenatus bello Italico ſocijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſa conficiet deliberationẽ, in his ipſa erit cauſa adaugenda aut deprimenda. Omnes orationes eorum qui ſententiam dicent, finem ſibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur.

Vtilitas in duas parteis in ciuili conſultatione diuiditur, tutam, & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis aut conſequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in uim, & dolum: quorum alterum ſeparatim, aut utrunq; ſumemus coniunctim. Vtilitas. [illegible]

Vis diſcernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, reuocationes hominum, & alias huiuſmodi res. Vis.

Dolus conſumitur in pecuniam, pollicitationes, diſſimulationes, maturationes, mentiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, ſi quando de re militari, aut de adminiſtratione reipublicæ ſcribere uelimus. Dolus.

Rectum. Honeſta res diuiditur in rectũ, & laudabile. Rectũ eſt quod cũ uirtute, & officio fit. Id diuiditur in prudentiã, iuſtitiam, fortitudinẽ, modeſtiã. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadã poteſt delectũ habere bonorum, & malorũ. Dicitur item prudẽtia ſcientia cuiuſdam artificij: appellatur item prudentia multarũ rerũ memoria, & uſus plurium negotiorũ. Iuſtitia eſt æquitas, ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiuſq;. Fortitudo eſt rerũ magnarũ appetitio, & rerũ humiliũ contẽptio et laboris cũ utilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia eſt in animo cõtinẽs moderatio cupiditatũ. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi cõmoda cum incommodis conferemus, cum alterũ ſequi, alterũ uitari cohortabimur. Aut ſiqua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquã diſciplinabilẽ ſcientiam poterimus habere, quo modo, aut qua quidq; ratione fieri oporteat, oſtẽdemus. Aut ſi ſuadebimus quippiã, cuius rei geſtæ aut præſentem, aut auditam memoriã poterimus habere, qua in re facile id qđ uelimus, exẽplo allato perſuadere poterimus.

Prudentia. Iuſtitia. Fortitudo. Modeſtia. Prudentiæ partes.

Iuſtitiæ partes. Iuſtitiæ partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicum dicemus miſereri oportere. Si oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire. Si demonſtrabimus ulciſci male meritos oportere. Si fidem magnopere cenſebimus conſeruandam. Si leges, & mores ciuitatis egregiè dicemus ſeruari oportere. Si ſocietates atque amicitias ſtudioſè dicemus coli conuenire. Si quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religioſè colendum demonſtrabimus. Si hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſtè colendas eſſe dicemus. Si nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate à

uia

uia recta oſtendemus oportere deduci. Si dicemus æquale ius in omnibus ſtatui conuenire. His atque huiuſmodi partibus iuſtitiæ ſi quam rem in concione, aut in concilio faciendam eſſe cenſebimus, iuſtam eſſe oſtendemus, contrarijs iniuſtam. Ita fiet, ut eiſdem locis ad ſuadendum, & ad diſſuadendum ſimus parati.

Sin fortitudinis retinendæ cauſa faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus res magnas, & excelſas ſequi, & appeti oportere, & item res humiles indignas uiris fortibus, uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate ſua iudicare. Item à nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere, antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hoſpitibus, amicis, & ijs rebus quas iuſtitia colere cogit, adire periculū, & quemlibet ſuſcipere laborem. Fortitudinis partes.

Modeſtiæ partibus utemur, ſi nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimuliumq; rerū uituperabimus. Si unamquanque rem certo naturæ termino definiemus. Si deniq; quid cuiq; ſatis ſit oſtendemus, & nimium progredi diſſuadebimus, & modum unicuique rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt uirtutis amplificandæ, ſi ſuadebimus: attenuandæ, ſi ab his dehortabimur: ut hæc attenuentur quæ ſuprà demonſtraui. Nam nemo erit qui ſentiat à uirtute recedendum: uerùm aut res huiuſmodi non dicatur eſſe, ut uirtutem poßimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his, uirtus conſtare oſtendatur. Item ſi quo pacto poterimus, quam is qui contradicet iuſtitiam uocarit Modeſtiæ partes.

uocarit, nos demonſtrabimus ignauiam eſſe, & inertiam ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam, & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam, & diſſolutam negligentiam dicemus .. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, & inconſideratam appellabimus temeritatem.

Laudabile. *Laudabile eſt, quod conficit honeſtam & præſentē & conſequentem commemorationem.* Hoc nos eò à *recto ſeparauimus, nō quòd hæ quatuor partes quæ ſubijciuntur ſub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationē dare non ſoleant, ſed quanquā ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandū eſt hoc ab illo.* Neq; *enim ſolum laudis cauſa rectum ſequi conuenit, ſed ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas.*

Cum igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe domonſtrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur, aut aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſterisq; noſtris. Cum *huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperiēda eſt totius tractatio cauſæ.* Exordiri *licebit uel à principio, uel ab inſinuatione, uel iiſdē rationibus quibus in iudiciali cauſa.* Si *cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit.* Quoniam *in huiuſmodi cauſis finis eſt utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atque honeſtam: ſi utrunque poterimus oſtendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe: ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter quod dicturi ſumus, oſtendemus.*

At ſi noſtram rationẽ tutã eſſe dicemus, diuiſione utemur in uim,& conſilium. Nam *quod in docendo rei dilucidan dæ cauſa dolum appellauimus,id in dicendo honeſtius con ſilium appellabimus.* Si *rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus, & omnes partes recti incident, quadripar= tita diuiſione utemur: ſi non incident,quot erunt,tot ex= ponemus in dicendo.* In *cõfirmatione & confutatione ute mur locis,quos antè oſtẽdimus,noſtris confirmandis,con= trarijs confutandis.* Argumentationis *artificioſæ tractan= dæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit ut in conſultatione alteri ab tuta ratione,alteri ab honeſta ſen= tentia ſit,ut in deliberatione eorum qui à* Pœnis *circũſeßi deliberant, quid agant: qui tutam rationem ſequi ſuade= bit,his locis utetur,nullam rem utiliorem eſſe incolumita= te:uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit:nec deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe in= conſultò in periculum mittant.* Honeſtum *nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat.* Qui *tutæ rei præ= ponet rationem honeſtam,his locis utetur.* Virtutem *nul= lo tempore relinquendam, uel dolorem ſi is timeatur, uel mortem ſi ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem eſſe:cõſiderare quæ ſit turpitudo conſecutura.* At *non im mortalitatem, neque æternam incolumitatem conſequi, nec eſſe exploratum illo uitato periculo nullum in aliud periculum uenturos, uirtute uel ultro ad mortem profi= ciſci eſſe præclarum.* Fortitudini *fortunam quoque eſſe adiumento ſolere:eum tutè uiuere qui honeſtè uiuat,non qui in præſentia incolumis ſit: & eum qui turpiter ui= uat, incolumem in perpetuum eſſe non poſſe.* Conclu= *ſionibus*

ſionibus ferè ſimilibus in his, & iudicialibus cauſis uti ſolemus, niſi quòd his maximè conducit quàm plurima rerũ antè geſtarum exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuũ genus cauſæ tranſeamus.

De genere demonſtratiuo.

QVoniam hæc cauſa diuiditur in laudem, & uituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda.

Laus. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum, & corporis & animi. Rerum externarum ſunt ea quæ caſu aut fortuna ſecunda aut aduerſa accidere poſſunt: ut genus, educatio, diuitiæ, poteſtates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiuſmodi ſunt, & ea quæ his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quæ natura corpori attribuit cõmoda aut incommoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ea, quæ conſilio, et cogitatione noſtra conſtant: ut prudentia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ contraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio, confutatioq; nobis. In huiuſmodi igitur cauſa principiũ ſumetur aut à noſtra, aut ab eius de quo loquemur, aut ab eorũ qui audient perſona, aut ab re. À noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd cauſa neceſſitudinis intercedat: aut ſtudio, quòd eiuſmodi uirtutis ſit, ut omnes cõmemorare debeant uelle: aut quod rectum ſit, ex aliorũ laude oſtendere qualis ipſius uel noſter animus ſit.

Vituperatio. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati ſumus: aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe, ab omnibus unicã malitiam, atq; nequitiã cognoſci: aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliciat, ex aliorum uituperatione.

Ab eius

Ab eius perſona de quo loquimur, ſi laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis conſequi non poſsimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici poſſe dicemus: ut paulò ſuprà exempli cauſa demonſtratum eſt.

Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, quoniam nihil noui, nihil apud ignaros laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignari, ut talem uirum uelint cognoſcere, petemus, quoniam in eodem uirtutis ſtudio ſint apud quos laudemus, atq; ille qui laudatus fuerit, ſperare nos facilè ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quòd ſi ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poſsint, quoniam diſsimiles ſunt qui audiunt, atq; ille qui uituperatur, nos ſperare illius uitam uehementer improbaturos.

Ab rebus ipſis, incertum eſſe quid potiſsimum laudemus: uereri nos, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ ſimiles ſententias habebunt: quibus ſententijs contraria ſumũtur à uituperatione. Principio tractato, aliqua harum, quas antè commemorauimus rationum, narratio non erit ulla, quæ neceſſariò conſequatur: ſed ſiqua inciderit, cum aliquod factum eius de quo loquemur, nobis narrandũ ſit cũ laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuiſione hac utemur. Primo exponemus quas res laudaturi ſumus, aut uituperaturi. Deinde ut quæque, quóue tempore res erit

gesta

geſta, ordine dicemus, ut quid, quamq́; tutè cauteq́; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde cõmoda aut incõmoda corporis, aut rerum externarũ, quomodo ab animo tractata ſint, demonſtrare.

Vitæ demonſtrandæ ordo.

Ordinem hunc adhibere in demoſtranda uita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus ſit: ſi bono genere, parem, aut excellentiorem fuiſſe: ſi humili genere, ipſum in ſuis, non in maiorum uirtutibus habuiſſe præſidium. In uituperatione, ſi bono genere, dedecori maioribus fuiſſe: ſi malo, tamen his ipſis detrimento fuiſſe. Educatio in laude, quòd bene, honeſtè, in bonis diſciplinis educatus per totam pueritiam. In uituperatione econtrario.

À corporis commodis. À natura, ſi ſit dignitas atque forma, laudi fuiſſe eam, non quemadmodum cæteris detrimento, atque dedecori. Si uires atque uelocitas egregia, honeſtis hæc exercitationibus, & induſtrijs dicemus comparata. Si ualetudo, ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, ſi erunt hæc corporis cõmoda, male his uſum dicemus, quæ caſu, & fortuna tanquam quilibet gladiator habuerit. Si non erunt, præter formam omnia ipſius culpa & intemperantia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi uirtutes, aut uitia quæ fuerint, conſiderabimus.

Diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ poteſtates, quæ gloria, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius cauſa ſuſcepit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio geſſerit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quemadmodum

admodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum. Si interierit, cuiuſmodi mors fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit conſecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime conſideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut ſi laudemus, aliud iuſtè, aliud modeſtè, aliud fortiter, aliud prudenter factum eſſe dicamus.

Si uituperabimus, aliud iniuſtè, aliud ignauè, aliud immodeſtè, aliud ſtultè factum eſſe dicemus. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tripartita diuiſio laudis, & uituperationis: ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe nos omneis has parteis in laudem, aut uituperationem transferre, propterea quòd ſæpe non incidunt, aut ita tenuiter, ut non ſint neceſſariæ. Quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ uidebuntur, legere oportebit.

Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſæ, in ipſa cauſa crebras, & breueis amplificationes interponere oportebit per locos cõmunes. Nec hoc genus cauſæ eò quòd raro accidat in uita, negligentius conſiderandum eſt. Neq; enim id quod uideri poteſt accidere, ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatiſſime poſſe facere. Etſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpe tractatur, at in iudicialibus, & in deliberatiuis cauſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoque genere cauſæ nonnihil induſtriæ conferendum putauimus.

Nunc abſoluta nobis difficilima parte rhetoricæ, hoc eſt inuentione perpolita, atq; ad omne cauſæ genus accõmoda

modata, tempus eſt ad cæteras partes orationis profici= ſci. Deinceps *igitur de diſpoſitione dicemus.*

De Diſpoſitione.

QVoniam *diſpoſitio eſt, per quam illa quæ inueni= mus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuntietur, uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in di= ſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionum ſunt duo, unum ab inſtitutione artis profectum, alterum ad ca= ſum temporis accõmodatum.* Ex *inſtitutione artis diſpo= nemus, cùm ſequemur eam præceptionem, quam in pri= mo libro expoſuimus: hoc eſt, ut utamur principio, narra= tione, diuiſione, confirmatione, confutatione, concluſio= ne: & hunc ordinem, quemadmodum præceptũ eſt antè, in dicendo ſequemur.* Item *ex inſtitutione artis non mo= dò totas cauſas per orationem, ſed per ſingulas quoque argumentationis partes diſponemus, quemadmodum in libro ſecundo docuimus: id eſt, expoſitionem, rationẽ, con= firmationem rationis, exornationem, complexionem.* Hæc *igitur duplex diſpoſitio eſt, una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta.*

E*ſt autem & alia diſpoſitio, quæ cum ab ordine artifi= cioſo recedendũ eſt, oratoris iudicio ad tempus accommo= datur; ut ſi à narratione dicere incipiamus, aut ab ali= qua firmiſſima argumentatione, aut à literarum aliqua= rum recitatione, aut ſi ſecundum principium confirma= tione utamur, deinde narratione, aut ſi quam huiuſmo= di permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit.* Nam *ſi uehementer au= res auditorum obtuſæ uidebuntur, atq; animũ defatigati ab ad*

ab aduerſarijs multitudine uerborum, commodè poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde ſi commodum erit, quod non ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiam reuerti licebit. Si cauſa noſtra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poßit audire, à narratione cum inceperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit.

Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium tum uti neceſſe eſt, cùm ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſe commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmißimas argumentationes in primis, & poſtremis cauſæ partibus collocare: mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neque neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim, ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſint, cum cæteris coniunctæ, firmæ, & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam ſtatim re narrata expectat animus auditoris, ex qua re cauſa confirmari poßit, quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facilè memoriæ mandatur, utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationē. Hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum, facilime in dicendo, ſicut illa in pugnando parĕre uictoriam poterit.

Quę quoq; loco ponenda.

e 2 De pro

De pronunciatione.

PRonunciationem multi maxime oratori utilem dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimum ualere. Nos quid unum de quinq; rebus plurimum proſit, non facilè dixerimus, nec egregiè magnam eſſe utilitatem in pronunciatione ſola audacter cõfirmauerimus. Nam cõmodæ inuentiones, & concinnæ uerborũ elocutiones, & partiũ cauſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horũ omnium diligens memoria ſine pronunciatione, non plus quàm ſine his rebus pronunciatio ſola ualere poterit. Quare & quia nemo de ea re diligenter ſcripſit: nam omnes uix poſſe putarũt de uoce, uultu, & geſtu dilucidè ſcribi, cum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent: & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda eſt, non negligenter uidetur tota res conſideranda.

Diuiditur igitur pronũciatio in uocis figurã, & corporis motum. Figura uocis eſt ea, quæ ſuum quendã poſſidet habitum ratione, & induſtria comparatum. Ea diuiditur in treis parteis, magnitudinem, firmitudinẽ, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: nonnihil hanc auget, ſed maxime cura conſeruat. Firmitudinem uocis maxime natura cõparat: nonnihil adauget, & maxime cõſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc eſt, ut eam torquere pro noſtro com modo poßimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet cõmonere, niſi ut ab ijs, qui non inſcij ſunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitu

Figura uocis.

firmitudinis, quæ conſeruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime neceſſaria eſt oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur.

Firmam maxime poterimus in dicendo uocem conſeruare, ſi quàm maxime ſedata, & depreſſa uoce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, ſi antequàm uox bene permulſa eſt, acri clamore compleantur. Et interuallis longioribus uti conueniet. Recreatur enim ſpiritu uox, & arteriæ reticendo acquieſcunt. Et continuũ clamorem omittere, & ad ſermonem tranſire oportet (commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuſo, in omni uoce integri ſimus) & acutas uocis exclamationes uitare. Ictus enim fit, & uulnus arteriæ acuta, atque attenuata nimis acclamatione: & ſi quis ſplendor eſt uocis, conſumitur uno clamore uniuerſus. Et uno ſpiritu continenter multa dicere, in extrema conuenit oratione. Fauces enim caleſiunt, & arteriæ complẽtur, & uox quæ uariè tractata eſt, reducitur in quendam ſonum æquabilem, atq; conſtantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam quod dicimus ad uocem conſeruandam prodeſſe, idem attinet ad ſuauitatem pronunciationis: ut quod noſtræ uoci proſit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem uocis ſedata uox in principio. Quid inſuauius, quàm clamor i exordio cauſæ? Interualla uocẽ confirmant, eadem ſententias cõcinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpatiũ cogitandi relinquũt. Cõſeruat uocẽ cõtinui clamoris remiſſio. Et auditorẽ quidem uarietas maxime delectat, cũ Firmitudo uocis.

ſermone animum eius retinet, & exuſcitat clamore. Acuta exclamatio, uocē & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddã illiberale, & ad muliebrē potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione, continens uox remedio eſt uoci. Quid hæc eadem, non'ne animum uehementiſſime calefacit auditoris in totius concluſione cauſæ? Quoniam igitur res eædem uocis firmitudini, & pronunciationis ſuauitati proſunt, de utraque re ſimul erit in præſentia dictum, de firmitudine, quæ uiſa ſunt, & de ſuauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera ſuo loco pòſt dicemus.

Mollitudo uocis. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis conſideranda eſt: eam diuidimus in ſermonem, contentionem, & amplificationem.

Sermo. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni.

Contentio. Contentio eſt oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata.

Amplificatio. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum.

Sermo diuiditur in partes quatuor: dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem.

Dignitas, eſt oratio cum aliqua grauitate, & uocis remiſſione.

Demonſtratio, eſt oratio quæ docet emiſſa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit.

Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde ac geſtarum

rum expoſitio.

Iocatio, eſt oratio quæ ex aliqua re riſum pudentem, & liberalem poteſt comparare.

Contentio diuiditur in continuationem, & diſtributionem.

Continuatio, eſt orationis enuntiandæ acceleratio clamoſa.

Diſtributio, eſt in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione.

Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conqueſtionem.

Cohortatio eſt oratio, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit.

Conqueſtio eſt oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit.

Quoniam igitur mollitudo uocis in treis parteis diuiſa eſt, & hæ ipſæ partes ſunt in octo partes alias diſtributæ, harum octo partium, quæ cuiusq; idonea pronuntiatio ſit, demonſtrandum uidetur.

Sermo cum eſt in dignitate, plenis faucibus, quàm ſedatiſsima, & depreßiſsima uoce uti conueniet, ita tamen ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Cum autem eſt in demõſtratione, uoce paululũ attenuata, crebris interuallis, & diuiſionibus oportet uti, ut ipſa pronuntiatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere, atq; interſecare uideamur in animis auditorũ. Cum autẽ eſt ſermo in narratione, uocum uarietate opus eſt, ut quo quidq; pacto geſtum ſit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus oſtendere factum, celeriuſculè dicemus,

at aliud otioſe retardabimus. Deinde modò acriter, tum clementer, mœſtè, hilarè in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium perſonarum ſenſus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis, leuiter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoq; iungere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cum clamore uerba cõficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poßit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quàm clarißima adhibere oportet, & quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum inter ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione, utemur uoce attenuatißima, clamore leni, ſono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur.

Motus corporis.

MOtus eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuntianti conuenit, & probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur

in uul

in uultu pudorem,& acrimoniam eſſe.

In geſtu nec uenuſtatem conſpicuam,nec turpitudinem eſſe,ne aut hiſtriones,aut operarij uideamur eſſe.Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate,ſtantes in ueſtigio, leni dextræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc eſt à natura datum,ut quàm proxime tum uultum admoueamus ad auditores,ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulò antè demonſtrabatur in dignitate. Sin in iocatione, uultu quandam debemus hilaritatem ſignificare ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem,brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri,& defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem,paulò tardiore,& conſideratiore geſtu conueniet uti, ſimulibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam ſedato, & conſtanti geſtu,mœſto,& conturbato uultu uti oportebit. Non ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis,& imitari ſcriptura conatus ſim uoces. Verũ nec hoc confiſus poſſe fieri,ut de his rebus ſatis commodè

ſcribi poſſet:nec ſi id fieri non poſſet,hoc quod feci, fore inutile putabam,propterea quod hic admonere uoluimus quid oporteret,reliqua trademus exercitationi. Hoc ſcire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad theſaurum inuentorum,atque omnium partium rhetoricæ cuſtodem memoriam tranſeamus.

De memoria.

Memoria. *MEmoria utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque conſtet in hac re multum ualere artem, & præceptionem, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis eſſe artificium memoriæ: quare placeat, aliàs oſtendemus:in præſentia cuiuſmodi ſit ea,aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis,altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quæ noſtris animis inſita eſt, & ſimul cum cogitatione nata. Artificioſa eſt ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur ſæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat, & auget: ita fit in hac re ut nonnunquam naturalis memoria,ſi cui data eſt egregia, ſimulis ſit huic artificioſæ. Porrò hæc artificioſa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ.*

Naturalis. Artificioſa.

Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda eſt,ut ſit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis,aut minus in hac re,quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio,doctrina, præceptione, natura niteſcat. Quare & illis,qui natura memores ſunt,

utilis

utilis hæc erit inſtitutio, quod tute paulò poſt poteris intelligere: etſi illi freti ingenio noſtra præceptione non indigerent, tamen iuſta cauſa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumẽto uelimus eſſe. Nunc de artificioſa memoria loquemur.

Conſtat igitur artificioſa memoria ex locis, & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, inſignitè, aut natura, aut manu ſunt abſoluti, ut eos facilè naturali memoria comprehendere, & amplecti queamus: ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his ſimilia ſunt. Imagines ſunt formæ quædam, & notæ, & ſimulachra eius rei quam meminiſſe uolumus, quod genus equi, leones, aquilæ. Quorum memoriam ſi uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines conſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui literas ſciũt, poſſunt id quod dictum eſt, ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui Mnemonica didicerunt, poſſunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ ſimilimi ſunt, imagines literis, diſpoſitio & collocatio imaginũ ſcripturæ, pronunciatio lectioni. Artificioſa. Loci.

Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius quoto quôque loco libebit, uel à ſuperiore, uel ab inferiore, uel ab media parte ima-

gines

gines ſequi, ea quæ mandata locis erunt, edere, & proferre poßimus. N*am ut ſi in ordine ſtantes notos complures uiderimus, nihil noſtra interſit, utrũ à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoq; loco libebit, imaginibus commoniti dicere poßimus id, quod locis mandauerimus.*

Quare placet, & ex ordine locos cõparare, & locos quos aſſumpſerimus, egregiè commoditerq́; notare oportebit, ut perpetuò nobis hærere poßint. N*am imagines ſicut literæ delentur, ubi nihil illis utimur: loci tanquam cera remanere debeat.* E*t ne fortè in numero locorũ falli poßimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, & ſi in decimo aliquem notum, cui prænomen ſit* Decimo*: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoq; loco collocare.*

I*tem commodius eſt in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia, & obambulatio hominum cõturbat, & infirmat imaginum notas.* S*olitudo conſeruat integras ſimulachrorũ figuras.* P*ræterea diſsimiles forma atque natura loci comparandi ſunt, ut diſtinctè interlucere poßint.* N*am ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret quid in quôq; loco collocarit.* E*t magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet.* N*am & præter modũ ampliuagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſæpe nõ uidentur poſſe capere imaginum collocationẽ.* T*um nec nimis illuſtres, nec uehemẽter obſcuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris*

imagines

imagines,aut ſplendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria eſſe placet, ferè paulò plus, aut minus pedum tricenûm: nam ut aſpectus,ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul remoueris,ſiue uehementer propè admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquàm facile eſt ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos,& idoneos locos comparare,tamen ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari, & architectari. Quare licebit, ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmetipſos cogitatione noſtra regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſsimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt, nunc ad imaginum rationem tranſeamus.

Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus, duplices ſimilitudines eſſe debent,unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum ſimilitudines exprimũtur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines conſtituuntur,cum uniuſcuiusq; nominis,& uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæpe una nota, & imagine ſimplici comprehendimus,hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominem ueneno necatum,& hæreditatis cauſa factum arguerit,& eius rei multos dixerit teſtes,& conſcios eſſe. Si hoc primum,ut ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe uolemus,in primo loco rei totius imaginẽ conformabimus,

formabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipſum illum de quo agitur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum non agnouerimus, aliquem ægrotum nō de minimo loco ſumemus, ut citò in mentem uenire poßit, & reum ad lectum eius adſtituemus, dextra poculum, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenentem. Hoc modo *& teſtium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriā habere poterimus.* Item *deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotieſcunq; rem meminiſſe uolemus, ſi formarum diſpoſitione, & imaginum diligenti notatione utemur, facile ea quæ uolemus, memoria conſequemur.* Cum *uerborum ſimilitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij ſuſcipiemus, & magis ingenium noſtrū exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit.* Iam *domi ultionem reges* Atridæ *parant:* In *loco conſtituere oportet manus ad cœlum tollentem* Domitium, *cum à regibus* Martijs *loris cædatur.* Hoc *erit,* Iam *domi ultionē reges.* In *altero loco* Aeſopū *&* Cimbrū *ſubornari, ut ad* Iphigeniam, *Agamemnonem, &* Menelaū. Hoc *erit,* Atridæ *parant.* Hoc *modo omnia uerba erunt expreſſa.* Sed *hæc imaginum conformatio tùm ualet, ſi naturalem memoriam exuſcitauerimus hac notatione, ut uerſu poſito, ipſi nobiſcū primū tranſeamus bis aut ter eum uerſum: deinde cum imaginibus uerba exprimamus.* Hoc *modo naturæ ſuppeditabitur doctrina: nā utraq; altera ſeparata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina, atque arte præſidij ſit.* Quod *docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab inſtituto noſtro receßiſſemus, minus commodè ſeruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis.* Nūc

quoniam

quoniam ſolet accidere,ut imagines partim firmæ, & ad monendũ idoneæ ſint,partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam poßint excitare, qua de cauſa utrunque fiat,conſiderandum eſt:ut cognita cauſa,quas uitemus,& quas ſequamur imagines,ſcire poßimus.

Docet igitur nos ipſa natura,quid oporteat fieri: nam ſi quas res in uita uidemus paruas, uſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus,propterea quòd nulla niſi noua,aut admirabili re cõmouetur animus. At ſi quid uidemus,aut audimus egregiè turpe, aut honeſtũ,inuſitatum, magnum,incredibile,ridiculũ,id diu meminiſſe conſueuimus.At quod recẽs audiuimus obliuiſcimur plerũq;:quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè ſæpe:nec hoc alia de cauſa poteſt accidere, niſi quòd uſitatæ res facilè è memoria elabuntur,inſignes,& nouæ diutius in animo manent.Solis exortus, curſus, occaſus, nemo admiratur, propterea quia quotidie fiunt:at eclipſes ſolis mirantur, quia raro accidũt:& ſolis eclipſes magis mirantur,quàm lunæ, propterea quòd hæ crebriores ſunt.Docet ergo ſe natura uulgari,& uſitata re nõ exuſcitari, nouitate uerò, & inſigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturã,& quod ea deſiderat,inueniat:quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt enim quod aut natura extremũ inuenerit,aut doctrina primũ,ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt,& exitus diſciplina comparatur.Imagines igitur nos in eo genere cõſtituere oportebit,quod genus manere in memoria diutißime poteſt: id accidet,ſi quàm maxime notas ſimilitudines conſtituemus,ſi non multas, nec uagas,ſed aliquid notũ agentes imagines ponemus, ſi egre

Ars imitatur naturam.

ſi egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, ut ſi coronis aut ueſte purpurea, quò nobis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deformabimus, ut ſi cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis inſignita ſit forma: aut ſi ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminiſſe poſsimus: nam quas res ueras facilè meminimus, eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quoſq; locos imaginum renouandarum cauſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſq; Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorum uerborum imagines conſcriberent, uti qui eas ediſcere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo conſumerent operæ: quorum rationem aliquot de cauſis improbamus. Primùm quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum ſit mille uerborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? Deinde, cur uolumus ab induſtria quenquam remouere, ut ne quid ipſe quærat, cum nos illi omnia parata, quæſitaq; tradamus? Prætereà ſimilitudine alia alius magis commouetur. Nam ut ſæpe, formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum uideantur inſignes alijs. Quare ſibi quenque ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremò præceptoris eſt docere, quemadmodum

quæri

quæri, quidq́; conueniat, & unum aliquod, aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli cauſa ſubijcere, quò res poßit eſſe dilucidior. Vt cum de proœmijs quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, non mulle proœmiorũ genera conſcribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parũ utilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum contentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores ſine labore, & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe antè exercitatos. Nec nos hanc uerborũ memoriã inducimus, ut uerſum meminiſſe poßimus, ſed ut hac exercitatione illa rerũ memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur, ut ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad aliam facilitatem tranſire poßimus. Sed cum in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio ſine ſumma aßiduitate exercitationis, tum uerò in mnemonicis minimum ualet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos ut habeas, & quàm maxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim ſicut à cæteris ſtudijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſa deducere aliqua. Nunquàm eſt enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negocio detinemur. Quare, cum ſit utile facile meminiſſe, non te fallit, quod tantopere utile ſit, quanto labore ſit

Memoria uerborum.

re ſit appetendum, quod poteris exiſtimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te adhortari non eſt ſententia, ne aut tuo ſtudio diffiſi, aut minus quàm res poſtulat, dixiſſe uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quaſque partes in animo frequenta: & quod maxime neceſſe eſt, exercitatione confirma.

COMMENTARIORVM RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conſcripſimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus, & id fecimus præter conſuetudinem Græcorum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſariò faciendum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. Atq; hoc nos neceßitudine facere, non ſtudio, ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. Nunc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus. Sed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris.

Exempla unde petenda.

Compluribus de cauſis putant oportere, cum ipſi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiuſque generis ab oratore, aut poëta probato ſumptum ponere exemplum. Et primùm ſe id modeſtia commotos facere

toſ facere dicunt, propterea quòd uideatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed etiã ipſos uideri uelle artificioſe gignere exempla: hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. Quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento, ne nos ſolos probare, nos amare, alios contẽnere, & deridere uideamur. Etenim cum poſſimus ab Ennio ſumptum, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur eſſe arrogantiæ illa relinquere, & ad ſua deuenire. Præterea exempla teſtimoniorum locum obtinent. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo, ſicut teſtimonio comprobatur. Non'ne igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico teſtimonio pugnet, & ſui ipſius teſtimonio abutatur? Vt enim teſtimonium, ſic exemplũ rei confirmandæ cauſa ſumitur. Non ergo oportet hoc, niſi à probatiſſimo ſumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum cõfirmationis. Etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maxime probent, aut negent optima eſſe exempla, quæ à probatiſſimis oratoribus, aut poëtis ſumpta ſunt. Si ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantia ſunt: ſi quos ſibi præponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent præſtare, non poſſunt dicere, quare ſibi illos anteponant. Quid igitur ipſa autoritas antiquorum? Nam cum res probabiliores, tum hominum ſtudia ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates. Et acuit induſtriã, cũ ſpes iniecta eſt poſſe imitãdo Gracchi, aut Craſſi cõſequi facultatẽ. Poſtremò hoc ipſum ſummũ eſt artificiũ, res uarias, & diſpares in tot poëmatis, & orationibus ſparſas, & uagè diſiectas,

ita diligenter eligere, ut unumquodq; genus exemplorum ſub ſingulos artis locos ſubijcere poßis. Hoc *ſi induſtria ſolum fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cum talem laborem non fugiſſemus, nunc uerò ſine ſummo artificio non poteſt fieri. Quis eſt enim, qui cum non ſummè teneat artem, poßit ea quæ iubeat ars, de tanta, & tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare? Cæteri, cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores, & poëtas, neq; intelligunt, quare commoti probent, quòd ſcire non poßunt, ubi ſit, nec quid ſit, nec quomodo factum ſit id quod eos maxime delectet.* At *is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda, redigit in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit.* Hoc *igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos autoritate ſua commouent, quàm ueritate diſputationis. Illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. Quòd ſi illorum autoritate remota res omnes uolent cum re comparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primùm igitur quod ab eis de modeſtia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter, & pueriliter proferatur.* Nam *ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt, cur quicquam ſcribunt aut loquuntur?* Sin *aliquid ſuum ſcribunt, cur quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? Quaſi ſi quis ad* Olympia *cum uenerit curſum, & ſteterit ut mittatur, impudenteis dicat eſſe*

cat eſſe illos, qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs quomodo Ladas, *aut* Boius *cum* Sicyonijs *curſitarint. Sic iſti, cum in artis curriculum deſcenderunt, illos qui in eo quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſtè: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poëtam laudant, aut ſcripturam, ſic ut in ſtadium rhetoricæ artis prodire non audeant.* Non *auſim dicere, ſed tamen uereor, ne qua in re laudem modeſtiæ uenentur, in ea ipſa re ſint impudentes.* Quid *enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non potes, ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex eorum laboribus libare laudem.* Nam *ſi eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poëtæ, & ſuũ quiſq; de libris ſuis tulerit, nihil iſtis quod ſuum uelint, relinquetur.* At *exẽpla, quoniam teſtimoniorum ſimulia ſunt, item conuenit ut teſtimonia ab hominibus probatiſſimis ſumi.* Primùm *omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neq; teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi.* Non *enim cũ dicimus eſſe exornationem, quæ, uerbi cauſa, conſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à* Craſſo, *quod poſſumus, & debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum.*

Hoc igitur intereſt inter exemplum, & teſtimonium. Exemplum, teſtimonium. Exemplo *demonſtratur id quod dicimus cuiuſmodi ſit.* Teſtimonio *eſſe illud ita ut nos dicimus, confirmatur.* Præ*tereà oportet teſtimonium cum re conuenire: aliter enim rem non poteſt confirmare: at id quod illi faciunt, cum re non conuenit.* Quid *ita? quia pollicentur ſe artem ſcri-*

bere, & exempla proferunt ab ijs plerunq;, qui artem ne ſcierunt. Tũ quis eſt, qui poßit id quod de arte ſcripſerit, cõprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri uidentur: nam cum ſcribere artem inſtituunt, uidentur dicere ſe excogitaſſe quod alios docerent: cum uerò ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum. Sunt enim multa laborioſa, quæ ſi faciatis, non continuò gloriemini: niſi fortè etiam ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis, uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna delectat. Nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. Quiſquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præſertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicentur: facere nemo poterit, niſi eruditus. Ita ut ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos, ſed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatißimum putes, ineptus ſis: propterea quòd id facilè faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi cum ex orationibus, aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poßit, artificioſißimè te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te nonnihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus.

Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multò eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte.

Qui

Qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs commodè ſcripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, non continuò ipſe commodè ſcribet. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tēpore utantur ea facultate, nō tum, cum parēre ipſi, et gignere, & proferre debēt. Poſtremò in uim artificij conſumāt, ut ipſi ab alijs potius eligendi, quàm aliorum boni electores exiſtimētur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicūt, alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictū. Nunc quæ ſeparatim dici poßint, conſideremus.

DIcimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla ſumant. Et de eo, quod poſteà diximus, antè uideamus. Si concederē aliena oportere aſſumere exempla, uincerem unius oportere. Primùm quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio. Liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, uel poëtam, uel oratorem, cuius autoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius qui diſcedere uult, utrum unum omnia, an omnia nemunem, ſed aliud alium putet cōſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unum cōſiſtere, ipſe quoq; ad omnium nitetur facultatē: ſi id deſperarit, in paucis ſe exercebit. Ipſis enim contentus erit, nec mirum, cū ipſe præceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exēplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cæteriſq;: item ſumptis alijs à poëtis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eum qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuiſſe ſumi. Quare ſi unius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia quæ oēs habuerint, ſo

 rint, ſo

rint,ſolum habere ſe poſſe diffidet. Ergo inutile eſt ei, qui diſcere uult, non putare unum poſſe omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionē, ſi ab uno exempla ſumpſiſſet, Nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores nō putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniā neq; ſua protulerunt, neq; unius alicuius, aut deniq; duorum: ſed ab omnibus oratoribus, & poëtis exempla ſumpſerunt. Deinde, ſi quis uelit artem demōſtrare nihil prodeſſe ad diſcendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omneis artis parteis conſequi nemo potuerit.

Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id nō ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio comprobare? Ergo ab uno ſumenda fuiſſe docuimus exempla, ſi ſemper aliunde ſumerentur. Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſſe. Primum omnium quod ab artis ſcriptore affertur exemplū, de eius artificio debet eſſe, non ut ſi quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me: ſed huius exemplum aliunde rogabo, tibi quod oſtendam. Si merces ipſi qui uenditant, aliunde exēplum quæritent aliud mercis, aceruos ſe dicant tritici habere, ſed eorum exemplum pugno non habeant, quod oſtendant. Si Triptolemus, cum hominibus ſemen largiretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cùm mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe à uicinis cum teſta ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculū uideretur? Iſti magiſtri omnium dicendi præceptores, non uidentur ſibi ridiculè facere, cum id quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. Si qui ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe

ruiſſe dicat, & hæc ſitiens quàm maximè loquatur, neq; habeat, quo ſitim ſedet, non irrideatur? Iſti cum nõ modò dominos ſe fontium, ſed ſeipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculũ, ſi cùm id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Mironis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: ſed omnia coràm magiſtrum facientem uidebat, cæterorum opera, uel ſua ſponte, cõſiderare poterat. Iſti credunt eos qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea, nec poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accõmodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſq; locus plerunq; tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis fomam conuenire poßint, & pòſt in dicendo, ne poßit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremò hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerũ Græca quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. Quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primò uideantur neceſſe eſt, idq; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis, hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet, ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet: quod aſperius, & inuſitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſis cum artis inuentionem

f 5 Græco

Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primùm dicemus quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. Deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

Tres dicendi figuræ.

SVnt igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitioſa conſumitur, unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis eſt, quæ conſtat ex uerborum grauium magna, & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quæ conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima uerborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt uſque ad uſitatiſſimam puri conſuetudinem ſermonis.

Grauis. Mediocris. Attenuata.

In graui quæ.

In graui conſumetur oratio figura, ſi quæ cuiuſq; rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, ſiue propria, ſiue translata, ſiue extranea, ad unamquanque rem accommodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione, & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòſt dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis eſt ueſtrum iudices, qui ſatis idoneam poſſit in eum pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs qui uiolaſſent ingenuam, matremfamiliâs cõſtupraſſent, pulſaſſent aliquẽ, aut poſtremò necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri

conſum

conſumpſerunt: huic truculentiſsimo ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius ſceleris qui ſunt affines, uno conſilio uniuerſis ciuibus atrociſsimas calamitates machinantur. O feros animos. O crudeles cogitationes. O derelictos ab humanitate homines. Quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? Quo pacto hoſtes reuulſis maiorum ſepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem? quomodo deûm ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in ſeruitutẽ, matribus familiâs, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſsimo concidat incendio conflagrata? qui ſe non putant id quod uoluerint, ad exitũ perduxiſſe, niſi ſanctiſsimæ patriæ miſerandum ſcelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis conſequi iudices indignitatem rei, ſed neglig ẽtius id fero, quia uos mei non indigetis. Veſter enim uos animus amantiſsimus Reipub. facilè edocet, ut eum qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitẽ perturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſsimorũ hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere.

In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiſerimus, neq; tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibus cum bellum gerimus iudices, uidetis, cum ſocijs, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul uirtute, & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hi cum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tum uerò nihilominus propter propinquitatem, & omniũ rerum ſocietatẽ, quid in omnibus Po. Romanus poſſet, ſcire, & æſtimare poterant. Hi cum deliberaſſent nobiſcum bellum gerere, quæſo quæ res In mediocri quæ.

erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent, cum ſibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicā præſtò eſſe uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandum? Si cum finitimus de finibus bellum gererent, ſi totum certamen in uno prælio poſitum putarent, tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores uenirent, nedum illud imperiū orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate conceſſerunt, cum aut armis, aut liberalitate à Po. Ro. *ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis uiribus conarentur. Quæret aliquis, quid* Fregellani, *non ſua ſponte conati ſunt?* Eo *quidem minus iſti facilè conarentur, quo illi quemadmodum deſciſſent, uidebant.* Nam *rerū imperiti, qui uniuſcuiuſq; rei de rebus antè geſtis exempla petere nō poßunt, ij per imprudentiam facilime deducuntur in fraudem. At ij qui ſciunt quid alijs acciderit, facilè ex aliorum euentis, ſuis rationibus poſſunt prouidere.* Nulla *igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat tantam amentiam quenquam tenuiſſe, ut imperium* Po. Ro. *tentare auderet nullis copijs fretus?* Ergo *aliquid fuiſſe neceſſe eſt. Quid aliud, niſi id quod dico, poteſt eſſe?*

In attenuato quæ.

In *attenuato figuræ genere, id quod ad infimum, & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum:* Nam *ut fortè hic in balneas uenit, cœpit poſtquàm perfuſus eſt, defricari.* Deinde, *ubi uiſum ut in alueum deſcenderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo, heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modo me pulſauerunt, ſatisfacias oportet.* Hic

quii

qui id ætatis ab ignoto, præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadem, & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, ſine me conſiderare. Tum uerò iſte cœpit clamare uoce iſta, quæ perfacile cuiuis rubores eijcere poſſet. Ita petulans es, atque acer, ut ne ad ſolarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitatus ſis? Conturbatus eſt adoleſcens, nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. Vbi enim iſtum uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet. Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate.

Vitia abutentium figuris dicendi.

Eſt autem cauendum, ne dum hæc genera conſectemur, in finitima, & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt: propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt, quæ rectè uidebitur appellari, ſi ſuffulta nominabitur. Nam ita ut corporis bonam habitudinē tumor imitatur ſæpe, ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget, & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depulſus erit lacunas? Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaſſent, & ab eo quò profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis

uitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorē. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, & diſſolutum, eò quòd ſine neruis, & articulis fluctuat huc, & illuc, nec poteſt confirmare, nec uiriliter ſeſe expedire: id eſt huiuſmodi: Socij noſtri cum belligerare nobiſcum uellent, profectò ratiocinati eſſent etiam atq; etiā quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent, & non haberent hic adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neq; quicquam cōprehendens perfectis uerbis amplectitur.

Qui nō poſſunt in illa facetiſſima uerborū attenuatione cōmodè uerſari, ueniunt ad aridū, & exangue genus orationis, quod non alienū eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſthic ad balneas acceſſit, ad hunc poſteà dixit, hic tuus ſeruus me pulſauit. Poſteà dixit hic illi, conſiderabo. Pòſt ille conuitiū fecit, & magis magiſq; præſentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis eſt ſermo. Non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura puris uerbis, & electis compoſitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatū, dignitate afficiūt exornationes, de quibus pòſt loquemur: quæ ſi rara diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus, ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem cōmutentur, ut facilè ſatietas uarietate uitetur.

De ornamentis.

QVoniã quibus in generibus elocutio uerſari debeat, dictum eſt: uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda, & perfecta. Quæ maxime ad commodum oratoris accõmodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem.

Elegantia eſt, quæ facit ut unumquodq; purè, & apertè dici uideatur. Hæc diſtribuitur in Latinitatẽ, & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum. Elegantia. Latinitas.

Vitia in ſermone, quo minus is Latinus ſit, duo poſſunt eſſe: Solœciſmus, & Barbariſmus. Solœciſmus eſt, cum uerbis pluribus conſequens uerbum ſuperiori non accõmodatur. Barbariſmus eſt, cum uerbum aliquod uitioſe effertur. Hæc qua ratione uitare poßimus, in arte Grammatica dilucidè diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus: uſitatis uerbis, & proprijs. Vſitata ſunt ea, quæ uerſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt, de qua loquemur. Solœciſmus. Barbariſmus. Explanatio. Comparatio.

Compoſitio, eſt uerborũ conſtructio æqualiter perpolita. Ea cõſeruabitur, ſi fugiemus crebras uocaliũ cõcurſiones, quæ uaſtam atq; biantẽ orationẽ reddunt: ut hoc eſt, Baccæ æneæ amœnißimæ impendebant. Et ſi uitabimus eiuſdẽ literæ nimiam aßiduitatem: cui uitio uerſus hic erit exẽplo, nã hîc nihil prohibet in uitijs, alienis exẽplis uti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. & hic eiuſdem poëtæ: Quicquã quiſquã cuiquam quod conueniat, neget. Et ſi eiuſdem uerbi aßiduitatem nimiam fugiemus. ea eſt huiuſmodi: nam cuius rationis ratio non extet, ei

rationi ratio non eſt fidem habere. Et ſi non utemur con-*tinenter ſimuliter cadentibus uerbis, hoc modo:* Flentes, *plorantes, lachrymantes, obteſtantes.* Et ſi *uerborum*

uidē Trans- *tranſiectionem uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de*
gres. 117. *re poſterius loquemur: quo in uitio eſt Lucilius aſsiduus, ut hoc eſt in priore libro:* Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item *fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit.* His *uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſummandum eſt in dignitate.*

Dignitas. *Dignitas eſt, quæ reddit ornatam orationem uarietate diſtinguens. Hæc & in uerborum, & ſententiarum exornationem diuiditur.* Verborum *exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita cotinetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quæ non in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem.*

Repetitio. *Repetitio eſt, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus ſimilibus, et diuerſis principia ſumuntur, hoc modo:* Vobis *iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori.*

Item *Scipio* Numantiam *ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit.*

Item, Tu *in forum prodire, tu lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris?* Audes *uerbum facere, audes quicquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari?* Quid *eſt, quod poßis defendere?* Quid *eſt, quod audeas poſtulare?* Quid *eſt, quod tibi putes concedi oportere?* Non *iuſiurandum contempſiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni*

dedecore

dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cum multum ue=nuſtatis habet, tum grauitatis, & acrimoniæ plurimum. quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem.

Conuerſio eſt, per quam non ut antè primum repeti= mus uerbum, ſed ad poſtremum continĕter reuerti= mur, hoc modo: Pœnos Popu. Roma. *iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit.* Conuerſio.

Item, *Ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt, reſpub. ſublata eſt.*

Item, C. *Lælius homo nouus erat, ingenioſus erat, do=ctus erat, bonis uiris, & ſtudioſis amicus erat, ergo in ci=uitate primus erat.*

Item, *Nam cum iſtos ut abſoluant te rogas, ut peie=rent rogas, ut exiſtimationem negligant rogas, ut leges* Popu. Romani *tuæ libidini largiantur rogas.*

Complexio eſt, quæ utranq; complectitur exornatio= nem, & hanc, & quam antè expoſuimus, ut & re=petatur idem primum uerbum ſæpius, & crebro ad idem poſtremum reuertamur, hoc modo: Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui crudele bellum in Italia *geſſerunt? Carthaginiĕſes. Qui ſunt, qui* Italiam *deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginiĕſes.* Videte ergo, *quid conueniat eos impetrare.* Item, *Quem ſenatus damna=rit, quem populus* Romanus *damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, cum uos ſententijs ueſtris abſol=uetis?* Complexio.

Traductio. *TRaductio eſt, quæ facit, ut cum idem uerbũ crebrius ponatur, non modò non offendat animũ, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non poteſt colere. Item, eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nunquàm tam crudeliter uitam hominis petijſſet? At erat inimicus, ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus? Item, diuitias ſine diuitum eſſe, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. Nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſſequæ ſint. Ex eodem genere eſt exornationis, cum idẽ uerbum modò ponitur in hac, modò in alterá re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item, ueniam ad uos, ſi mihi ſenatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur ſæpius, ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quàm uerbis demonſtrari poteſt.*

Contentio. *COntentio eſt, cum ex contrarijs rebus oratio conficitur, hoc pacto: Habet aſſentatio iucũda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item, inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, in otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito cum opus eſt, clamas: cum loqui conuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas: in bello pacem deſideras. In cõcione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam*

niam tubæ ſonitũ perferre nõ potes. Hoc *genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus eſſe.*

Exclamatio. E*Xclamatio eſt, quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compellationem, hoc modo:* Te *nũc alloquor Aphricane, cuius mortui quoq; nomẽ ſplendori, ac decori eſt ciuitati.* Tui *clariſsimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorũ crudelitatẽ.* Item, *O perfidioſæ* Fregellæ, *quàm facilè ſcelere ueſtro contabuiſtis, ut cuius nitor urbis* I*taliam nuper illuſtrauit, eius nũc uix fundamentorũ reliquiæ maneant.* Item, Bonorum *inſidiatores latrocinio uitam innocentiſsimi cuiuſq; petiſtis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorũ ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem?* Hac *exclamatione ſi loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo poſtulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus.*

Interrogatio. I*Nterrogatio non omnis grauis eſt, neq; concinna, ſed hæc, quæ, cũ enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum, confirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab repu. remouebas, & alienabas, an non? & utrum aliquem exhortari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri non ſineret, an non?*

Ratiocinatio. R*Atiocinatio eſt, per quam nos ipſi à nobis rationem poſcimus, quare quidq; dicamus, & crebrò noſmet à nobis petimus uniuſcuiuſq; propoſitionis explanationem.* E*a eſt huiuſmodi:* Maiores *noſtri ſi quam unius peccati mulierẽ damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant.* Quo *pacto? quo-*

niam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſsimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parentes, cæteros ad quos uidet ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſteà? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt ut quoquo modo poßit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid ueneficij damnatã? putabant impudicam quoq; neceſſariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libido cõmouere potuit, cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obſeruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficiũ ſingulæ cupiditates impellunt. Mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepiſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis fortuna facultatẽ dediſſet, iniquum erat in eorũ ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſsimo ſtatu collocarat. Quid quòd exercitum contrà duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia uiri fortis eſt, qui de uictoria contendant, eos hoſtes putare: qui uicti ſunt, eos homines iudicare, ut poßit bellũ fortitudo minuere, pacẽ humanitas augere. At ille, ſi uiciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? quia talem ſtultitiam contemnere, non imitari, conſueui. Hæc exornatio ad ſermonem uehementer accommodata

eſt, &

eſt, & animum auditoris retinet attentum, cùm uenuſta-te ſermonis, tum rationum expectatione.

Sententia, eſt oratio ſumpta de uita, quæ aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in uita, breuiter oſtendit, hoc modo: Difficile eſt primum uirtutes reuereri, qui ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item, Liber is eſt exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item, Egens æquè eſt is, qui non ſatis habet, & is cui nihil ſatis poteſt eſſe. Itē, Optima uiuendi ratio eſt eligenda, eam iucundam conſuetudo reddet. Huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationē. Sed illud quoq; probandum eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandæ: propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt, omnia præter eam ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi ſimulac fortuna delapſa eſt, deuolant omnes. Cum enim receßit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt quare poßint in amicitia retineri. Sunt item ſententiæ quæ dupliciter efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant, qui in proſperis rebus omneis impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecundis caſus aduerſos reformidant. Cum ratione hoc pacto: Qui adoleſcentium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur: propterea quòd ætas illa non eſt impedimento bonis ſtudijs, ut hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maxime caſtigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poßint, eas in æta- Sententia.

te maturiſſima uelint comparare.

Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores eſſe uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam neceſſe eſt animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad cauſam uideat accommodari rem certam ex uita, & moribus ſumptam.

Contrarium. 98

Contrarium, eſt idem ferè quod contentio. Contrariũ eſt, quod ex rebus diuerſis duabus alteram breuiter, & facilè cõfirmat, hoc pacto: Nã qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quomodo alienis rebus amicum fore ſperes? Et item, Nam quem in amicitia perfidioſum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit, eum commodum, & cognoſcentem ſui uidere in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus, & conuentu amicorum uerum non dixerit, nunquid eum in concionibus credas à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant, hi poſtquàm pauciores ſunt, metuimus ne ſint ſuperiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis uerbis perfectum debet eſſe: & cum commodum eſt auditu propter breuem, & abſolutam concluſionem, tum uerò uehementer id quod opus eſt oratori, comprobat contraria re, & ex eo quod dubium non eſt, expedit illud quod dubiũ eſt, ut aut dilui non poſſit, aut multo difficilime poſſit.

Membrum.

Membrum orationis appellatur res breuiter abſoluta ſine totius ſententiæ demonſtratione: quæ de uno alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimi

co pro

eo proderas, id eſt unum quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, Et amicum lædebas. Ex duobus mẽbris ſolis hæc exornatio poteſt conſtare: ſed commodiſſima, & abſolutiſſima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipſi non conſulebas. Item, nec reipub. conſuluiſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti.

Articulus. Articulus dicitur, cùm ſingula uerba interuallis diſtinguuntur cæſa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduerſarios perterruiſti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potẽtia, perfidia ſuſtuliſti. Inter huius generis, & illius ſuperioris uehementiam hoc intereſt, quòd illud tardius, & rarius uenit, hoc crebrius, et celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij, & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro, & celeri corpus uulnere conſauciari uidetur.

Continuatio. Continuatio, eſt denſa, & continens frequẽtatio uerborum cum abſolutione ſententiarum. Ea utemur cõmodiſſimè tripartitò, in ſentẽtia, in cõtrario, in cõcluſione. In ſententia, hoc pacto: Ei non multum poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in uirtute, quàm in caſu præſidiũ collocauit. In contrario, hoc modo: Nam ſi quis ſpei non multũ collocarit in caſu, quid eſt quod ei magnopere caſus obeſſe poſſit? In cõcluſione, hoc pacto: Quòd ſi in eos plurimũ fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum cõtulerunt, nõ ſunt omnia cõmittenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeò frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, niſi

Vide Transgreſſionem cap. 117.

Frequentationem · 11

ſententiã,& cõtrariũ,& concluſionẽ frequẽtibus efferat uerbis. Sed & alias quoq; nonnunq̃ nõ alienũ eſt,tametſi neceſſe nõ eſt,eloq̃ res aliquas ꝑ huiuſmodi cõtinuatiões.

Cõpar graue. COmpar appellatur, quod habet in ſe mẽbra orationis,de quibus antè diximus,quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum. Hoc non de enumeratione noſtra fiet,nam id quidẽ puerile eſt,ſed tantũ afferat uſus,& exercitatio facultatis,ut animi quodã ſenſu par mẽbrum ſuperiori referre poſsimus,hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat,domi filius nuptias cõparabat, hæc omnia graues caſus adminiſtrabãt. Item, Illi fortuna dedit felicitatẽ, huic induſtria uirtutẽ cõparauit. In hoc genere ſæpe fieri poteſt,ut nõ planè par ſit numerus ſyllabarũ,& tamẽ eſſe uideatur,ſi una,aut etiã altera ſyllaba eſt alterũ breuius: aut ſi cũ in altero plures ſunt,in altero lõgior,aut lõgiores,plenior,aut pleniores ſyllabæ erũt,ut longitudo, aut plenitudo harũ,multitudinẽ alterius aſſequatur et exæq̃t.

Similiter cadẽs. SImiliter cadẽs exornatio dicitur,cũ in eadem cõſtructione uerborũ duo,aut plura ſunt uerba, quæ ſimiliter ijſdẽ caſibus efferũtur,hoc modo: Hominẽ laudas egẽtẽ uirtutis,abundantẽ felicitatis. Itẽ, Cuius omnis in pecunia ſpes eſt,eius à ſapiẽtia eſt animus remotus. Diligẽtia comparat diuitias,negligẽtia corrumpit animum,& tamen cum ita uiuit,neminem præ ſe ducit hominem.

Similiter deſinens. SImiliter deſinẽs eſt,cũ tametſi caſus nõ inſunt in uerbis,tamen ſimiles exitus ſunt,hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter ſtudes dicere. Viuis inuidioſe,delinquis ſtudioſe,loqueris odioſe. Item, Audacter territas,humiliter placas. Hæc duo genera,quorũ alterum in exitus,

alterum

alterum in caſus ſimilitudine uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt: & ea re, qui his bene utuntur, plerunq; ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis. Id hoc *pacto facere oportet:* Perditiſſima *ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam: hic & ea uerba quæ caſus habent, ad caſus ſimules, & ea quæ non habent, ad ſimules exitus ueniunt.*

ANnominatio *eſt, cum ad idẽ uerbum, & idem nomẽ acceditur cũ mutatione uocum, uel additione unius literæ, aut literarũ, aut ſyllabæ, aut ſyllabarũ, aut ad res diſſimiles ſimilia uerba accommodantur.* Ea *multis, & uarijs rationibus conficitur.* Attenuatione, ac complexione *eiuſdẽ literæ, ſic:* Hic, *qui ſe magnificè iactat, atq; oſtentat, uenit à te antequàm* Romam *uenit.* Ex contrario *ſic:* Hic *quos homines alea uincit, eos ferro ſtatim uincit.* Productione *eiuſdem literæ, hoc modo:* Hunc auium dulcedo *ducit ad auium.* Breuitate *eiuſdem literæ, hoc modo:* Hic *tametſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen nõ tantum curiã diligit, quantũ* Curiã. Addendis *literis hoc pacto:* Hic *ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet* obtemperare. Demendis *literis, ſic:* Si *lenones tanquam leones uitaſſet, uitæ ſe tradidiſſet.* Transferẽdis *literis, ſic:* Videte *iudices utrum homini nauo, an uano credere malitis.* Item, Nolo *eſſe laudator, ne uidear adulator.* Cõmutandis, *hoc modo:* Deligere *oportet, quẽ uelis diligere.* Hæ *ſunt annominationes, quæ in literarũ breui cõmutatione, aut productione, aut trãiectione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur.* Sũt *autẽ aliæ, quæ nõ habẽt tam propinquã in uerbis ſimilitudinẽ, & tamẽ diſſimiles non ſunt, quibus de gene=*

Annominatio.

ribus unum eſt huiuſmodi: Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quẽ inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, breui cognoſcetis. Nam *hic eſt in quibuſdam uerbis quædam ſimilitudo nõ tam affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnunquam.* Alterum *genus huiuſmodi:* Demus *operam Quirites, ne omnino patres conſcripti circunſcripti putentur.* Hæc *annominatio accedit magis ad ſimilitudinem, quàm ſuperior: ſed minus quàm illæ ſuperiores: propterea quòd nõ ſolum additæ, ſed uno tempore demptæ quoq; literæ ſunt.* Tertium *genus eſt, quod uerſatur in caſuũ cõmutatione, aut unius, aut pluriũ nominum.* Vnius *nominis, hoc modo:* Alexander Macedo *ſummo labore animũ ad uirtutem à pueritia confirmauit.* Alexandri *uirtutes per orbem terræ, cũ laude, & gloria uulgatæ ſunt.* Alexandro *ſi uita longior data eſſet,* Oceanum Macedonum *gloria tranſuolaſſet.* Alexandrum *omnes maxime metuerunt, item plurimũ dilexerunt.* Variè *hic unum nomen in commutatione caſuum uolutatum eſt.* Plura *nomina caſibus cõmutatis, hoc modo facient annominationem:* Tyberium Gracchum *remp. adminiſtrantem*
Nex. *prohibuit indigna nex diutius in ea commorari.* C. Graccho *ſimiliter occiſio eſt oblata, quæ reipub. uirum amantiſsimum ſubitò de ſinu ciuitatis eripuit.* Saturninum *fide captum maiorum natu perfidia per ſcelus uita priuauit.* Tuus ò Druſe *ſanguis, domeſticos parietes, & uultũ parentis aſperſit.* Sulpitio, *cui paulò antè omnia concedebant, eum breui ſpatio non modò uiuere, ſed etiã ſepeliri prohibuerunt.* Hæc *tria genera proxima exornationum, quorum unũ in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter*

deſinentibus

deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perrarò ſumenda ſunt, cum in ueritate dicemus, propterea quòd non hæc reperiri poſſe uidetur ſine elaboratione, & conſumptione operæ. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationẽ, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur autoritas dicendi, ſed offenditur quoq; in eiuſmodi oratione auditor, propterea quòd eſt in his lepos, & feſtiuitas, non dignitas, neq; pulchritudo. Quare, quæ ſunt ampla, & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida, & concinna, cito ſatietate afficiunt aurium ſenſum faſtidioſiſſimum. Quomodo igitur, ſi crebrò his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uariè diſpergemus, commodè luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem.

SVbiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit. Deinde ſubijcimus id, quod oportet dici, aut non poteſt, aut nobis adiumento futurum ſit, aut offuturum illis econtrario, hoc modo: Quæro igitur unde iſte tam pecunioſus ſit factus: amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona uænierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici, ſed etiam à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod ex lite, aut iudicio cepit? non modò id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione uinctus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi Subiectio.

naſcitur

naſcitur aurum, aut unde non eſt licitum, pecunias acce= pit. Item, *Sæpe iudices animaduerti multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poßint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at cum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuerte= tur antiquam uitam alicubi honeſtè tractatam: at hic qui= dem ante oculos ueſtros quomodo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos cõueniat com= moueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at ne= mo eſt qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari.* Item, *Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudi= cium adduxiſti. non, nam indemnatum necaſti. Leges quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne ſcriptas qui= dem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiæ commonefa= ceret, commotus es? at nihil minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, mi= ſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſsime ſepul= tura quoq; prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ, & gra= uitatis in hac exornatione, propterea quòd cum quæſitũ eſt quid oporteat, ſubijcitur id non eſſe factum: quare facilime fit, ut exaugeatur indignitas negotij: ex eodem genere, ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubie= ctionem, ſic fit: Nam quid me facere conueniret, cum à tanta Gallorum multitudine circunſederer? An dimica= rem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoq; inimiciſsimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidium, quod expectarem, habebamus, neq; erat quo uitam produceremus. Caſtra relinquerem? at obſideba=*

mur.

umr. Vitam militum negligerem? at eos uidebar ea acce= piſſe conditione, ut quoad poſſem incolumes patriæ, & parentibus conſeruarem. Hoſtium conditionem repudia= rem? at ſalus antiquior eſt militum, quam impedimento= rum. Huiuſmodi conſequuntur identidem ſubiectiones, ut ex omnibus oſtendi uideatur, nihil potius quàm quod fa= ctum ſit, faciendum fuiſſe.

GRadatio eſt, in qua non antè ad cõſequens uerbum deſcenditur, quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quæ reliqua ſpes libertatis manet, ſi illis & quod libet licet, & quod licet poſſunt, & quod poſ= ſunt audent, & quod audẽt faciunt, & quod faciunt uo= bis moleſtum non eſt? Item, Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neq; ſuaſi, & non ipſe ſtatim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Aphricano induſtria uirtutem, uirtus gloriam, glo= ria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienſes, Athenienſium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiun= xerunt Aſiam bello ſubactam. Gradatio

Habet in ſe quendã lepôrem ſuperioris cuiusq; crebra repetitio uerbi, quæ propria eſt huius exornationis.

DEfinitio eſt, quæ rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter, & abſolutè, hoc modo: Maie= ſtas reip. eſt, in qua continẽtur dignitas, & amplitudo ci= uitatis. Item, Iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuſpiam uiolãt. Item, Non eſt iſta diligẽtia, ſed auaritia: ideo quòd Definitio

diligentia

diligentia, eſt accurata conſeruatio ſuorum: auaritia, iniurioſa appetitio alienorum. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas, propterea quòd fortitudo eſt contemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas eſt, cum inconſiderata laborum perpeßione gladiatoria periculorum ſuſceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuſpiam uim, & poteſtatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, ut neq; pluribus uerbis oportuiſſe dici uideatur, neque lucidius potuiſſe dici putetur.

Tranſitio. *TRanſitio uocatur, quæ cum oſtendit breuiter quod dictum ſit, proponit item breui quod conſequatur, hoc modo: In patriam cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, conſiderate. Item: Mea in iſtum beneficia cognoſcitis: nunc quomodo iſte mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res, nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem.*

Correctio. *COrrectio eſt, quæ tollit id quod dictum eſt, & pro eo id quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, imò innuiſſet modò, hoc facilè perfici poſſet. Item, Nam poſtquàm iſti uicerunt, atque adeò uicti ſunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O' uirtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerunque, atque adeò inſectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi uerbo elata tantummodo dicta uidetur, ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non*

igitur

igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim cum ſcribas, ad optimum, & electiſsimum uerbum deuenire? Eſt cum non eſt ſatius, ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe, ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe uidearis, cum ad electius uerbum accedas, inſigniorem rem facias: quòd ſi continuò ueniſſes ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet.

Occupatio eſt, cum dicimus nos præterire, aut non ſcire, aut nolle dicere, id quod tũc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intẽperantiæ addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneũ putarem, nunc conſultò relinquo. Et illud prætereo, quòd rei militaris te infrequentẽ tradidiſti. Deinde, quòd iniuriarũ ſatisfeciſti Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico, reuertor ad illud de quo iudiciũ eſt. Item, Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis eſt exornatio, ſi aut rem quam non pertineat alijs oſtẽdere, occultè admonuiſſe prodeſt, aut ſi longum eſt, aut ignorabile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi, ut utilius ſit occultè feciſſe ſuſpitionem, quàm huiuſmodi intendiſſe orationem quæ redarguatur. Occupatio.

Diſiunctio eſt, cũ eorũ de quibus dicimus, aut utrũq;, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, ſic: Populus Roma. Numantiam deleuit, Carthaginem ſuſtulit, Corinthũ diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ ſunt, nihil Carthaginiẽſibus Diſiunctio.

ſcientia

ſcientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs *erudita calliditas præſidij tulit, nihil* Fregellanis *morum, & ſermonis ſocietas opitulata eſt.* Item *formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate extinguitur.* Hic *utrūq;, & in ſuperiore exemplo unamquanq; rem certo uerbo concludi uidemus.*

Coniunctio. *Coniunctio eſt, cùm interpoſitione uerbi, & ſuperiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo:* Form*æ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate.*

Adiunctio. *Adiunctio eſt, cum uerbum quo res comprehenditur, non interponimus, ſed aut primum aut poſtremum collocamus.* Primum *hoc pacto:* Defloreſcit *formæ dignitas aut morbo, aut uetuſtate: poſtremū ſic, aut morbo, aut uetuſtate formæ dignitas defloreſcit.* Ad *feſtiuitatem diſiunctio eſt appoſita.* Quare *rarius utemur ea, ne ſatietatem pariat.* Ad *breuitatem coniunctio appoſita eſt, quare ſæpius adhibenda eſt.* Hæ *tres exornationes de ſimplici genere manant.*

Conduplicatio. *Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, eiuſdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo:* Tumultus C. Gracchi, *tumultus domeſticos, & inteſtinos comparat.* Item, Commotus *non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus.* Item, Nunc *etiam audes in horum conſpectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conſpectum?* Vehementer *auditorem commouet eiuſdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario cauſæ, quaſi aliquod telum ſæpius*

perueniat

perueniat in eandem partem corporis.

INterpretatio eſt, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, ſed id commutat quod poſitum eſt, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Rempub. radicitus euertiſti, ciuitatem funditus deieciſti. Item, Patrem nefariè uerberaſti, parenti manus ſceleratè intuliſti. Neceſſe eſt eius qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Interpretatio.

COmmutatio eſt, cum duæ ſententiæ inter ſe diſcrepantes ex tranſiectione ita efferuntur, ut à priore poſterior contraria priori proficiſcatur, hoc modo: Eſſe oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poëmata non facio, quia cuiuſmodi uolo non poſſum, cuiuſmodi poſſum nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non poſſunt: quæ dici poſſunt, non dicuntur. Item, Si poëma loquẽs pictura eſt, pictura tacitum poëma debet eſſe. Item, Quia ſtultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re ſtultus es. Non poteſt dici quin commodè fiat, cum contrariæ ſententiæ translatione uerba quoq; conuertantur. Plura hic ſubiecimus exempla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu, dilucidum eſſet, ut cum bene eſſet intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Commutatio.

PErmiſſio eſt, cum oſtendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius uoluntati, ſic: Quoniam omnibus ereptis, ſolum mihi supereſt animus & corpus: hæc ipſa quæ mihi de multis ſola relicta ſunt, uobis & ueſtræ condono poteſtati. Vos me quo pacto uobis uidetur utamini, atq; abutamini, licebit impune: in me quicquid libet ſtatuite: dicite, atque obtemperabo. Permiſsio.

Hoc genus tametſi aliâs quoq; nonnunquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commouendam uehementiſsime eſt accommodatum.

Dubitatio. *Dvbitatio eſt, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potiſsimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimùm reipub. conſulum, ſiue ſtultitiam, ſiue malitiam dicere oportet, ſiue utrunque. Item, Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortalium? quæro, quonam te digno moribus tuis appellem nomine?*

Expeditio. *Expeditio eſt, cùm rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo, Neceſſe eſt, cum conſtet iſtum noſtrum fundũ fuiſſe, oſtendas te aut uacuum poſſediſſe, aut uſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hæreditate tibi ueniſſe. Vacuum, cum ego adeßem, poßidere non potuiſti: tuum uſu feciſſe etiã nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit: relinquitur ergo ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, ſed non erit tanquam in pleriſq;, ut cum uelimus, ea poßimus uti: nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatem.*

Diſſolutio. *Diſſolutio eſt, quæ coniunctionibus uerborũ è medio ſublatis, partibus ſeparatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti. Pare cognatis. Obſequere amicis. Obtempera legibus. Item, Deſcende in integram defenſionem. Noli quicquam recuſare. Da ſeruos in quæſtionem.*

Stude

Stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & uehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accommodatum.

PRæciſio eſt, cùm dictis quibuſdam reliquum quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicio, ſic: Mihi tecum præcertatio non eſt, ideo quòd Popu. Rom.me,nolo dicere,ne cui fortè arrogans uidear,te autem ſæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu iſtud nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui, non auſim dicere, ne cùm te digna dixero, me indignum quippiam dixiſſe uidear. Præciſio.

Hic atrocior tacita ſuſpitio, quàm diſerta explanatio facta eſt.

COnclusio eſt, quæ breui argumentatione ex ijs quæ dicta ſunt,aut facta,conficit id quod neceſſariò conſequatur,hoc modo: Quòd ſi Danais datum erat oraculũ, non poſſe capi Troiam ſine Philoctetæ ſagittis: hæ autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere,id nimirum capi fuit Troiam. Concluſio.

Exornationes uerborum.

REſtant etiam decem exornationes uerborum, quas idcirco non uagè diſperſimus,ſed à ſuperioribus ſeparauimus,quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. Nam earum omnium hoc proprium eſt, ut ab uſitata uerborum poteſtate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus,

NOminatio eſt prima: quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut nõ ſit,aut ſatis idoneũ non ſit: eam noſmet Nominatio.

idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cauſa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, uagire, mugire, & murmurare, & ſibilare appellarunt. Significandæ rei cauſa, ſic: Poſtquàm iſte in rempublicam fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere raro eſt utendum, ne noui uerbi aſsiduitas odium pariat: ſed ſi commodè quis eo utatur, & raro, non modo non offendet nouitate: ſed etiam exornabit orationem.

Pronominatio *PRonominatio eſt, quæ ſicuti cognomine quodã extraneo demonſtrat id quod ſuo nomine appellari nõ poteſt. Vt ſi quis cũ loquatur de Gracchis, At non Aphricani nepotes, inquiet, iſtiuſmodi fuerunt. Itẽ ſi quis de aduerſario dicat: Videte nunc, inquiet, iudices, quẽadmodũ me Plagioſippus iſte tractarit. Hoc pacto non inornatè poterimus et in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus.*

Denominatio. *DEnominatio eſt, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua poſsit intelligi res quæ non ſuo uocabulo ſit appellata. Id aut ab inuento conficitur, ut ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet. Aut ab inuentore, ut ſi quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab inſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit hoc modo: Non tam cito Sariſſæ Græcia potitæ ſunt. Aut idem Gallos ſignificans dicat, Nec tam facilè ex Italia armatura tranſalpina depulſa eſt. Aut id quod fit ab eo qui facit, ut ſi quis cũ bello uelit oſtendere aliquid quempiam feciſſe, dicat, Mars iſtud te facere neceſſariò coẽgit. Aut ſi quod facit ab eo*

quod

quod ſit, ut cum deſidioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit: et frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non poteſt uinci, nec Græcia diſciplinis. Nã hic pro Græcis & Italis quæ continent notata ſunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: ut ſi quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, quum diuitias uelit nomunare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuiſio, quàm in quærendo difficilis inuentio eſt, ideo quòd plena conſuetudo eſt non modò poëtarum, & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum.

CIrcuitio, eſt oratio rem ſimplicem aſſumptam circunſcribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit & Carthago ſimpliciter appellari. Circuitio.

TRanſgreſſio eſt, quæ uerborum perturbat ordinem peruerſione, aut tranſiectione. Peruerſione ſic: Hoc uobis deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione, hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimũ fortuna ualuit. Item, Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quæ rem nõ reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum eſt: in quibus oportet uerba ſicut à poëtis in quendam extruere numerũ, ut perfectè & perpolitiſſimè poſſint eſſe abſolutæ. Trangreſsio. uide, 96. 3 uide continuationem 103

SVperlatio, eſt oratio ſuperans ueritatem, alicuius augendi, minuendi'ue cauſa. Hæc ſumitur ſeparatim, Superlatio.

aut cum comparatione. Separatim ſic: Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem ſolis ortu, atque occaſu metiemur. Cùm comparatione, aut à ſimilitudine, aut à præſtantia ſuperlatio ſumitur. À ſimilitudine ſic: Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. À præſtantia, hoc modo: Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Ex eodem genere hoc *eſt, Tantus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior uideretur.*

Intellectio. INtellectio *eſt, cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut de toto pars.* De parte totum *ſic intelligitur:* Non *illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant?* Nam *hic omnis ſanctimonia nuptiarum uno ſigno tibiarũ intelligitur.* De toto pars, *ut ſi quis ei, qui ueſtitũ, aut ornatum ſumptuoſum oſtentet, dicat: Oſtentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille* Tranſalpinus: *in* Italia *quoq; idem non nemo togatus ſenſit. À pluribus unũ ſic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat: itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur.* Nam *in ſuperioribus plures* Hiſpani, & Galli, & *togati: & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.*

Abuſio. ABuſio *eſt, quæ uerbo ſimili, & propinquo, pro certo & proprio abutitur, hoc modo:* Vires *hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longum in homine conſilium, aut oratio magna, aut uti pauco ſermone.* Nam *hic facile eſt intellectu finitima uerba rerum diſsimilium,*

ratione

ratione abuſionis eſſe traducta.

TRanslatio eſt, cum uerbum in quãdam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem rectè uidetur poſſe transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendæ cauſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergeſcit terrore ſubito. Breuitatis cauſa ſic: Recens aduentus exercitus ſubitò ciuitatem extinxit. Obſcœnitatis uitandæ cauſa ſic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi cauſa ſic: Nullius mœror & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit. Minuendi cauſa ſic: Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululũ in rebus difficilimis aſpirauit. Ornandi cauſa ſic: Aliquando reipublicæ rationes, quæ malitia nocentum exaruerant, uirtute optimatum reuireſcunt. Translationem pudentẽ dicunt eſſe oportere, ut cùm ratione in conſimilem rem tranſeat, ne ſine delectu temere & cupidè uideatur in diſſimilem rem tranſcurriſſe. Translatio.

PErmutatio, eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in tres partes: ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum translationes una, aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona, aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo augendi, aut minuendi cauſa ducitur, ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitoremq; obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic, ſi quis hominem prodigum, & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc, postremo, quod Permutatio.

ex contrario ſumitur, & in illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic rex, atque Agamemnon noſter, ſiue ut crudelis eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem, & adulterum, Hippolytum nominemus.

Hæc ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus, nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

Exornationes ſententiarum.

Diſtributio. *DIſtributio eſt, cum in plures res, aut perſonas negotia certa quædam diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſsime enim ſemper iſte oppugnauit ſenatum: qui equeſtrem locum ſplendidiſsimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſsimo maculæ atque dedecori ſit: qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio, uobis homines impios non placere: quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi Senatus uoluntatem. Populi eſt officium, res optimas, & homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina. Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenque horum in officio ſuo continere.*

Quare

Quare L. Caſsi, ſi in cauſa teſtem præterquàm quod ſciat, aut audierit, argumentari, & conictura proſequi patièris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim breui multa, & ſuum cuiq; tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures.

Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Licentia.

Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtrã nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur? id tribuite ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. Quid eſt enim, quare non omnes iſtam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini, quos habueritis defenſores: ſtudia eorum uobis ante oculos proponite. Deinde, exitus omnium conſiderate, tum uobis ueniat in mentem, ut uerè dicam, negligentia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſsimum locum perueniſſe.

Item: *Nam quid fuit iudices, quare in ſententijs ferundis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſsimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? non contrà tenuiter, & nugatoriè reſponſum?* Hic uos ueriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam uitaſtis

uituperationem, quæ longè à uobis erat abſutura, tam inueniſtis, ut timudi atque ignaui putaremini. Maximas, *& priuatas, & publicas calamitates accepiſtis, cum etiam maiores impendêre uideantur, ſedetis, & oſcitamini.* Luce *noctem, nocte lucem expectatis.* Aliquid *quotidie acerbi, atq; incommodi nuntiatur, & cum cuius opera nobis hæc accidunt, uos remoramini diutius, & alitis, ac reipublicæ perniciem retinetis quoad poteſtis in ciuitate.* Eiuſmodi *licentia ſi nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur, nam continuò aliquid huiuſmodi licebit inferre:* Hic *ego uirtutem ueſtram quæro, ſapientiam deſidero, ueterem conſuetudinem requiro: ut quod erit commotum licentia, id laude mitigetur: ut altera res ab iracundia, & moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat.* Hæc *res, ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maxime facit, ut & illi qui audient, à culpa abſint: & nos qui dicimus, amici eorum, & ueritatis eſſe uideamur.* Eſt *autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt obiurgari, aut id quod ſcimus facilè omnes auditures, dicimus nos timere quomodo accipiant, ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilo ſecius dicamus.* Horum *amborum generum exempla ſubijciemus.* Prioris *huiuſmodi:* Nimium, Quirites, *animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuiq;, exiſtimatis unumquemq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iandiu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt: quia quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi*

ſume

ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum iſto iudices fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quomodo accepturi ſitis, tamen dicam, uos me priuaſtis. quid ita? quia ut uobis eſſem probatus, eum qui uos oppugnabat, inimicum quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ ſi nimium fuerit aſpera, mitigabitur laude, & aſſimulatione, de qua ſuperius diximus: quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & ſua ſponte ſe ad animum auditoris accommodat.

Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut ijs quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod ne qua ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſi quis dixiſſet, ut optime tenerem, tametſi uerè dixiſſet, tamen arrogans uiſus eſſet, nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item: Vtrum igitur auaritiæ cauſa, aut egeſtatis acceſſit ad maleficium? Auaritiæ? at largiſſimus fuit in amicos, quod ſignum liberalitatis eſt, quæ contraria auaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuiſſimum patrimonium reliquit. Hic quoq; uitatum eſt, ne magnum, aut maximũ diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorũ, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, ſi inconſidera Diminutio.

ſidera

ſideratè tractes. Quare quemadmodū ratione in uiuendo fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium.

Deſcriptio. DEſcriptio nominatur, quæ rerū conſequentium continet perſpicuam, & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: Quòd ſi iſtum iudices ueſtris ſententijs liberaueritis, ſtatim ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in amicos, atque inimicos, notos atq; ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ac omnem familiam perfringens, rempubli. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobis q; ipſis conſulite: nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis, in uoſmetipſos, mihi credite, feram, & truculentam beſtiam iudices immiſeritis. Item: Nam ſi de hoc iudices grauem ſentētiam tuleritis, uno iudicio ſimul multos iugulaueritis: grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſſima uictoria potiti inſultabunt in horum miſerias ſuperbi re ſimul & uerbis inuehentur. Item: Nam neminē ueſtrum fugit Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui cōtrà tulerint, ſtatim crudeliſſime trucidantur: cæteri qui poſſunt per ætatē & uires laborē ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui nō poſſunt, uita priuantur: uno deniq;, atq; eodē tēpore domus hoſtili

flagrat

flagrat incendio, & quos natura, aut uoluntas neceſſitudine, aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur: nemo iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel miſericordia poteſt commoueri, cum res conſequentes comprehenſæ uniuerſæ, perſpicua breuiter exprimuntur oratione.

Diuiſio eſt, quæ rem ſemouens à re, utranque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi obijciam quicquā? ſi probus es, nō meruiſti: ſin improbus, num cōmoueris? Item: Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? ſi meminiſtis, obtundam: ſin obliti eſtis, cum re nihil egerim, quid eſt quod uerbis proficere poſſim? Item: Duæ res ſunt quæ poſſunt homines ad turpe compēdium commouere, inopia atq; auaritia: te auarū in fraterna diuiſione cognouimus, inopem atq; egentem nunc uidemus: quî potes igitur oſtendere cauſam maleficij nō fuiſſe? Inter hanc diuiſionē, & illam quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundum narrationē, hoc intereſt: illa diuidit per enumerationē, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus ſubijciens rationes, exornat orationem. Diuiſio.

Frequentatio eſt, cū res in tota cauſa diſperſæ coguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem abeſt iſte uitio? quid eſt iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudi- Frequentatio. co nti nuat nem . 103

citia

citiæ proditor eſt, inſidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus cognatis, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. E*iuſdem generis eſt illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus cauſis opitulatur, cum ſuſpitiones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ, & infirmæ erant, unum in locum coactæ, rem uidentur perſpicuam facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto:* N*olite igitur, nolite iudices ea quæ dixi, ſeparatim ſpectare, ſed omnia colligite, & conferte in unum.* S*i & commodum ad iſtum ex illius morte ueniebat, & uita hominis eſt turpiſsima, animus auariſsimus, fortunæ familiaris rei attenuatiſsimæ, & res iſta nemini bono præter iſtum fuit, neq; alius quiſquam æquè commodè, neque iſte commodioribus alijs rationibus facere potuit, neque præteritum quicquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit, et cum locus idoneus maxime quæſitus, tum occaſio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportuniſsimum, ſpatium conficiendi longiſsimum ſumptum eſt non ſine maxima occultandi, & perficiendi maleficij ſpe: & præterea antequàm occiſus homo hic eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus.* P*au lò pòſt in ipſo loco maleficij uox illius, qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionẽ, iſtum multa nocte domũ rediſſe conſtat, poſtera die titubanter, & inconſtanter de occiſione illius locutum.* H*æc partim teſtimonijs, partim quæſtionibus, & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumẽtis natum neceſſe eſt eſſe*

uerum

uerum: ueſtrum iudices eſt his unum in locum collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficij. Nam unum aliquid, aut alterum poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpicioſe, ut omnia inter ſe à primo ad poſtremū conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt hæc exornatio, & in coniecturali conſtitutione cauſæ ferme ſemper neceſſaria, & in cæteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam.

Expolitio.

EXpolitio eſt, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea autem dupliciter fit, ſi aut eandem planè dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicemus non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem eſt, non rem expolire, ſed commutare. Commutabimus tripliciter: uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, ſi cum res ſemel eſt dicta, iterum, aut ſæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ diſcrimen ſibi pro fortunis Reipub. fugiendum putabit: & erit in ea ſententia ſemper, ut pro patria ſtudioſe quamuis in magnam deſcendat uitæ dimicationē. Pronuntiando cōmutabimus, ſi tum in ſermone, tum in acrimonia, tum in alio, atque in alio genere uocis atq; geſtus, eadē uerbis cōmutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodiſſime ſcribi poteſt, neq; parū eſt apertū, quare non eget exēpli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur, ſi ſen

ſi ſententiam traijcimus, aut ad ſermocinationem, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt (de qua planius paulò pòſt ſuo loco dicemus: nunc breuiter ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus) in qua conſtituetur alicuius perſonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut quò facilius res cognoſci poßit, ne ab eadem ſententia recedamus. Sapiens, qui omnia Reipub. cauſa ſuſcipienda pericula putabit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam atque adeò multò potius natus ſum patriæ: uita quæ fato debetur, ſaluti patriæ potißimum ſoluatur. Aluit hæc me tutè, atq; honeſtè, perduxit uſq; ad hanc ætatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtißimis diſciplinis. Quid eſt, quod à me ſatis ei perſolui poßit, unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecum ſapiens, ſæpe ego in periculis reipublicæ nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractando, ſi traducitur ad exuſcitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commoueamus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ continetur, qui nõ hũc hominẽ ſtudioſißime laudet, & ſapiẽtißimũ iudicet? qui pro ſalute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro Reip. fortunis, q̃uis magnũ, atq; atrox periculũ ſtudioſè ſuſcipiat, & libẽter ſubeat. Equidem hũc hominẽ magis cupio ſatis laudare, quàm poßim, idemq; hoc certò ſcio uobis omnibus uſu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo cõmutabitur rebus: uerbis, pronuntiando, tractando: ſed tractando dupliciter: ſermocinatione, & exuſcitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commu-

tationi

rationibus. Nam cum rem ſimpliciter pronuntiauerimus,
rationem poterimus ſubijcere. Deinde duplicem, uel ſine
rationibus, uel cum rationibus pronuntiare ſententiam.
Deinde afferre contrarium, de quibus omnibus dixi-
mus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & ex- 134
emplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde con-
cluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt,
diximus, demonſtrantes argumentationem, quemadmo-
dum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiuſ-
modi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt.
Ergo huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expoli-
tio, quæ conſtabit ex frequentibus exornationibus uer-
borum, & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem parti-
bus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus
exemplo, ut ſcire poſſis, quàm facilè præceptione rheto-
rica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens
nullum pro repub. periculũ uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut
cum pro republica perire noluerit, neceſſariò cum repu-
blica pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda à patria
accepta, nullum incõmodum pro patria graue putandum
eſt: ergo qui fugiunt id periculum, quod pro repub. ſub-
eundum eſt, ſtultè faciunt. Nam neq; effugere incommo-
da poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui
patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes pu-
tandi ſunt, cum & eum quem debent honorẽ reipub. red-
dunt, & pro multis perire malũt, quàm cum multis. Ete-
nim uehementer eſt iniquum, uitam quam à natura acce-
ptam propter patriam conſeruaueris, naturæ cum co-
gat reddere, patriæ cũ roget non dare: & cũ poſſis cum

ſumma uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis, & parentibus, & cæteris neceſſarijs adire periculum uelis, pro repub. in qua & hoc, & illud ſanctiſsimum nomen patriæ continetur, nolle in diſcrimen uenire. Itaq; uti contēnendus eſt, qui in nauigando ſe, quàm nauim mauult incolumē: ita uituperandus, qui in reipub. diſcrimine, ſuæ plus, quàm cōmuni ſaluti conſulit. Naue enim fracta, multi incolumes euaſerunt, ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes miſiſſe medios. Vnde amiſit uitam, at non perdidit. re enim uiliſsima, & parua, maximā redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animā, potitus eſt gloria, quæ cum ſumma laude prodita uetuſtate quotidie magis eniteſcit. Quòd ſi pro republi. debere accedere ad periculum, & ratione demonſtratum eſt, & exemplo comprobatum: ij ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullū pro ſalute patriæ periculū uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur, de qua producti ſumus, ut plura diceremus: quòd non modò cum cauſam dicimus, adiuuat, & exornat orationē, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſam in exercendo rationes adhibere expolitionis: in dicendo, uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro ſecundo.

Commoratio. *COmmoratio eſt, cum in loco firmiſsimo, quo tota cauſa continetur, manetur diutius, & eōdē ſæpius reditur. Hac uti maxime conuenit, & id eſt oratoris boni maxime propriū. Non enim datur auditori poteſtas animum*

de re

de re firmiſsima dimouẽdi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubijci non potuit, propterea quòd hic locus nõ eſt à tota cauſa ſeparatus, ſicut membrum aliquod, ſed tanquam ſanguis, profuſus eſt per totum corpus orationis.

CONtentio *eſt, per quam contraria referuntur.* Eá Contentio.
eſt in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, 98.
eiuſmodi: I*nimicis te placabilẽ, amicis inexorabilem præbes.* I*n ſententiarum huiuſmodi:* Vos *huius incommodis lugetis, iſte reipub. calamitate lætatur.* Vos *ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eò magis confidit.* Inter *hæc duo contentionum genera, hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat: hîc ſententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet.*

SI*militudo, eſt oratio traducens ad rem quampiam* Similitudo.
aliquid ex re diſpari ſimile. E*a ſumitur, aut ornandi cauſa, aut probandi, aut apertius dicẽdi, aut ante oculos ponendi.* E*t quomodo quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanq; ſumendæ cauſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronunciandi.*

Ornandi cauſa ſumitur per contrarium, ſic: N*on enim* Per cõtrarium.
quemadmodum in palæſtra qui tædas ardentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitũ tradit. Hoc *ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo:* D*icitur minus bonos impera-*

tores à melioribus exercitum accipere ſolere. Sed ornandi cauſa ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quædam comparetur.

Di*ctum eſt autem per contrarium.* N*am tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium,cum ei rei quam nos probamus,aliquam rem negamus eſſe ſimulem: ut paulò antè, cum de curſoribus aſſerebamus.*

Per negationẽ. P*er negationem dicetur probandi cauſa, hoc modo:* N*eq; equus indomitus,quamuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quæ deſiderãtur ab equo:neq; homo indoctus,quãuis ſit ingenioſus,ad uirtutẽ poteſt peruenire.*Hoc *probabilius factũ eſt,quòd magis eſt uerißimile non poſſe uirtutem ſine doctrina comparari:quoniam nec equus quidem indomitus, idoneus poßit eſſe:ergo ſumptum eſt probandi cauſa.*

Di*ctum eſt autem per negationem.* Id *enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Sumitur & apertius dicendi cauſa ſimile per breuitatem, hoc modo:* In *amicitia gerẽda,ſicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, ut quoad neceſſe ſit, peruenire poßis: ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultrà facilè procurras.* N*am hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere eum qui reprehendat eos,qui,uerbi cauſa, poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant, propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem, in amico tantum beneuolentiæ ſtudium,ut ultrà quàm amicus ſentire poßit, procurrat amicitiæ ſtudio.*

Di*ctum autem ſimile eſt per breuitatem.* N*on enim ita*

ut in

ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utræque res coniunctæ, & cōfuſæ pronunciatæ ſunt. Ante oculos po= *nendi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo, cum dicetur per collationem ſic:*

Vti citharœdus, cum prodierit optimè ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus ua= rijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſsimam, au= ro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma, & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè ſilentio facto, uocem emittat acerbiſsimam, cum turpiſsi= mo corporis motu: quò melius ornatus ſit, & magis fue= rit expectatus, eò magis deriſus, & contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis, ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ com= modis omnibus abundabit, ſi uirtutis, & artiū, quæ uir= tutis magiſtræ ſunt, egebit: quò magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & expectatus, eò uehementius de= riſus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eij= cietur. Hoc *ſimile exornatione utriuſque rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimuli ratione collata, ſub aſpectu omnium rem ſubiecit.*

D*ictum autem eſt per collationem, propterea quòd propoſita ſimilitudine, paria ſunt omnia relata.* In *ſimi= libus obſeruare oportet diligenter, ut cum rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſa ſimilitudinem attulerimus, uerba quoque ad ſimilitudinem habeamus accommodata: id eſt huiuſmodi:* I*ta ut hirūdines æſtiuo tempore præſtò ſunt,*

frigore pulſæ recedunt, ex eadem ſimilitudine nunc per translationē uerba ſumamus, ita falſi amici ſereno uitæ tēpore præſtò ſunt, ſimulatq; hyemem fortunæ uiderint, deuolāt omnes. Sed inuētio ſimiliū facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & eloquētes, feras & manſuetas, terreſtres, & cœleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas atq; inuſitatas, frequēter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari ſimilitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. Non enim res tota toti rei neceſſe eſt ſimilis ſit, ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat oportet.

Exemplum.

EXemplum, eſt alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi autoris nomine propoſitio. Id ſumitur iiſdem de cauſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nullius rei niſi dignitatis cauſa ſumitur. Apertiorem, cum id quod ſit obſcurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorē, cum magis ueriſimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perſpicuè, ut res dicta propè manu tentari poſſit. Vniuſcuiuſque generis ſingula ſubieciſſemus exempla, niſi exemplum, quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus. Quare noluimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conſcribere.

Imago.

IMago, eſt formæ cum forma cum quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur, aut laudis, aut uituperationis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibat in prælium corpore tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimilis.

Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in

contem

contemptionē adducat. Vt in odiū, hoc modo: Iſte quotidie per forū mediū tanquam iubatus draco ſerpit, dentibus aduncis, aſpectu rabido, ſpiritu uenenato, circunſpectans huc & illuc ſi quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iſte qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & delirat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquam cochlea abſcondens, retentat ſeſe tacitus, quò ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & auſerlur.

Effictio eſt, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quoad ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrū, breuē, incuruū, canum, ſubcriſpum, cæſium, cui ſanè magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere: tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucidè facta eſt. Effictio.

Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ ſicuti notæ quædam naturæ ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere: Iſte, inquies, iudices, qui ſe dici diuitem, putat eſſe preclarum, primùm nunc uidete, quo uultu nos intueatur, non'ne uobis uidetur dicere, darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? cum uerò ſiniſtra mentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omniū perſtringere. Cum puerū reſpicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio, heus tu, inquit, ueni Sannio, Notatio.

nequid iſti barbari perturbent: ut ignoti qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domu lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur æthiops, qui ad balneas ueniat, aut aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, *ut omnes audiant, uideto ut diligenter enumeretur, ſi poteſt, ante noctem.* Puer *qui iam bene hominis naturam nouit: tu illò plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari.* Age, *inquit, duc tecum* Libanum, *&* Soſiam. Sane. Deinde *caſu ueniunt hoſpites homini, qui iſtum ſplendidè, dum peregrinaretur, receperunt: ex ea re homo hercle ſanè conturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit.* Bene, *inquit, facitis cum uenitis, ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum rectà abijſſetis.* Id *feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus.* At *iſtud quidem facilè fuit undelibet inuenire.* Verum *ite mecum: ſequuntur illi. ſermo intereà huius conſumitur omnis in oſtentatione.* Quærit *in agris cuiuſmodi frumenta ſint. negat ſe, quia uillæ incenſæ ſint, accedere poſſe: nec ædificare etiam nunc audere, tametſi in* Tuſculano *quidem cœpi inſanire, & in ijſdem fundamentis ædificare.* Dum *hæc loquitur, uenit in ædes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum, quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus: hic inquit, habito: perſpicit argentum quod erat expoſitum: uiſit triclinium ſtratum, probat. accedit ſeruulus, dicit homini clarè dominum iam uenturum, ſi uelit exire.* Ita'ne, *inquit?* Eamus *hoſpites, frater uenit ex* Salerno, *ego illi obuiam pergam, uos huc*

decima

decima uenitote. hoſpites diſcedunt. Iſte ſe raptim domum ſuam conijcit: illi decima, quò iuſſerat, ueniunt, quærunt hunc, reperiunt domus cuia ſit, in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. Vident hominem poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant. ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, toto angiportu deerraſſe, contra ualetudinem ſuam ſe ad multam noctem expectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus non inurbanus ſatis ſtrenuè & concinnè comparat, iſte hoſpites domum deducit. Ait ſe ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe. nuntiat intereà puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui cõmodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui, familiam dedi, argentum quoq; uult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego quæ deinde efficiat, narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, ut quæ ſingulis diebus efficiat gloria atque oſtentatione, ea uix annuo ſermone enarrare poßim. Huiuſmodi notationes, quæ deſcribunt quod conſentaneũ ſit uniuſcuiuſq; naturæ, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos exempli cauſa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris, deniq; cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione.

SErmocinatio eſt, cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cùm militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreßi domi continerentur, uenit iſte cum ſago, gladio Sermocinatio.

ſuccinctus, tenens iaculum, quinq; adoleſcẽtes hominẽ ſimili ornatu ſubſequũtur, irrumpit in ædes ſubitò: deinde magna uoce, Vbi eſt iſte beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præſtò fuit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicißimi cũ maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe, Parce, inquit, & per ea quæ tibi dulcißima ſunt in uita miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuetè fortunam, nos quoq; fuimus beati, noſce te eſſe hominẽ. At ille, quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nuntiatur intereà ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortẽ minari. Quod ſimul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſſequa puerorũ, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcentiã perducas. Vix hæc dixerat, cũ ecce iſte præſtò, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiã ſatura tuo ſanguine. Ille cũ magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus eſſem, nunc uideo in iudicio mecũ contẽdere non uis, ubi ſuperari turpißimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis, occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam ſentẽtioſe loqueris, neque ei quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Imò quidem iſte rogat, & ſupplicat, ſed tu quæſo cõmoueare: & tu per deos, inquit, hunc amplexare, dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curanda ſunt, cura. tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierẽ repulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti

dicere

dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuiq; ſermones ad dignitatem accommodatos, id quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem.

Conformatio.

COnformatio eſt, cũ aliqua quæ nõ adeſt perſona, cõfingitur quaſi adſit: aut cum res muta, aut informis fit eloquẽs, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accõmodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nũc hæc urbs inuictiſsima uocẽ emittat, nõ hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certiſsimis, clariſsimis locupletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus ô ciues uexor: quam dolis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare nõ potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri, atq; conculcari? Item: Quòd ſi nunc Lucius ille Brutus reuiuiſcat, & hìc ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem quæ non erat, peperi, uos partam ſeruare non uultis: ego capitis mei periculo patriã liberaui, uos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atque inanimatas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus, & commiſeratione.

Significatio.

SIgnificatio eſt, quæ plus in ſuſpitiõe relinquit, quàm poſitum eſt in oratione. Ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſionem, ſimilitudinem.

Per exu

Per exuperationem, cum plus dictum eſt, quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpicionis cauſa, ſic: Hic de tanto patrimonio *tam cito teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit.* Per *ambiguum, cum uerbum poteſt in duas, plures'ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dicit: ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit:* Proſpice *tu, qui plurimum cernis.* Ambigua *quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem, ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem.* Ea *reperientur facilè, ſi nouerimus, & animaduerterimus uerborum ancipites, aut multiplices poteſtates.* Per *conſequentiam ſignificatio fit, cum res quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut ſi ſalſamentarij filio dicas, quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat.* Per *abſciſionem, ſi cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic:* Qui *iſta forma, & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere.* Per *ſimilitudinem, cùm aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus: ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo:* Noli *Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, ſtultitiam noſce, inulti iacent Gracchi.* Hæc *exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum, & dignitatis.* Sinit *enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari.*

(Cernis. Conſequentia.)

Breuitas. BReuitas, *eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo:* Lemnum *præteriens cepit, inde* Tarſi *præſidium reliquit, pòſt urbem in* Bithynia

thynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontum, ſtatim potitur Abydo. Item, modò conſul, quondam tribunus, is deinde primus erat ciuitatis. Item, tum proficiſcitur in Aſiam, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, pòſt imperator, & poſtremò eſt factus conſul. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibēda ſæpe eſt, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari.

Demonſtratio.

DEmonſtratio eſt, cum ita uerbis res exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur: Id fieri poterit, ſi quæ antè, & pòſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimulatque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe autoritate ſenatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte intereà ſcelere, & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis: & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus Deos inciperet precari, curſim iſti impetum faciunt, ex alijs alij partibus conuolant, atque è populo unus, fuge, inquit, Tyberi, fuge. Non uides? reſpice inquam. Deinde uaga multitudo ſubito timore perterrita fugere cœpit. At iſte ſpumam ex ore reijciens, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid eſſet, neque tamen locum in quo conſiterat

terat relinquenti, percutit tempus. Ille nullam uocem edēs, inſita uirtute concidit tacitus: iſte uiri fortiſsimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſsimum feciſſet, circunſpectans, & hilarè ſceleratam gratulantibus manum porrigens in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda, & commiſerāda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationibus: ſtatuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.

Peroratio. *OMnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſe collegimus: in quibus Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratoriè planè loquaris: ne nuda, atque inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmetipſi nobis inſtemus: res enim communis agitur, ut frequenter, & aſsiduè conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſis maxime faciunt: aut ſi cum quibus libenter exerceantur, non habent, aut ſi ſibi diffidunt, aut ſi neſciunt quam uiam ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficultates. Nam & ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantulum proceſsimus, & alia meliora ſunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiam ſi non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectiſsimæ deſideretur. Et uiam quam ſequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum eſt rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim quo modo res in*

omnibus

omnibus generibus cauſarum inueniri oporteat. Dictum eſt, quo pacto eas diſponere conueniat. Traditum eſt, qua ratione eſſet pronuntiandum. Præceptum eſt, qua uia meminiſſe poſſemus. Demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ ſi ſequemur, acutè, & citò reperiemus: diſtinctè, & ordinatè diſponemus: grauiter & uenuſtè pronuntiabimus: firmè & perpetuò meminerimus: ornatè & ſuauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil eſt amplius. Hæc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentia conſequemur, & exercitatione.

RHETORICORVM AD CAIVM HERENNIVM FINIS.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE RHETORICA LIBER I.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Copia dicendi.

Triſt. in p° Rhet.

SAEPE, & multum hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nam & cum noſtræ reipubli. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per diſertiſsimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. Cum autem res ab noſtra memoria propter uetuſtatem remotas ex literarum monumentis repetere inſtituo, multas urbeis conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſsimas ſocietates, ſanctiſsimas amicitias intelligo, tum animi ratione, tum etiam facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſsimùm ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus: eloquentiam uerò ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nunquàm. Quare ſi quis omiſſis rectiſsimis atque honeſtiſsimis ſtudijs rationis, & officij, conſumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, pernicioſus patriæ ciuis alitur: qui uerò ita ſe armat eloquentia, ut non oppugnare commoda

Sapientia ſine eloquentia.

patriæ, ſed pro his pugnare poßit, is mihi uir & ſuis, & publicis rationibus utiliſsimus, atque amiciſsimus ciuis fo=re uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quæ uocatur eloquen=tia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſiue facultatis à natura profectæ conſiderare principium, re=periemus id ex honeſtiſsimis cauſis natum, atque opti=mis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines paßim beſtiarum more uagaban=tur, & ſibi uictu ferino uitam propagabant, nec ratione animi quicquam, ſed pleraque uiribus corporis admini=ſtrabant. Nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias, non cer=tos quiſquam inſpexerat liberos, non ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem, atque inſcitiam cæca, ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam uiribus corporis abutebatur pernicio=ſiſsimis ſatellitibus. Quo tempore quidam magnus uideli=cet uir, & ſapiens cognouit, quæ materia eſſet, & quan=ta ad maximas res opportunitas animis ineſſet hominum, ſi quis eam poſſet elicere, & præcipiendo meliorem red=dere. Qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſylue=ſtribus abditos ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, et eos in unamquanq; rem inducens uti=lem atq; honeſtam, primò propter inſolentiam reclaman=tes, deinde propter rationem, atque orationem ſtudioſius audientes, ex feris, & immanibus mites reddidit, & man=ſuetos. Ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homines à conſue=tudine ſubitò conuerteret, & ad diuerſas uitæ rationes

Eloquentia.

traduceret. Age uerò, urbibus conſtitutis, ut fidem colere, & iuſtitiam retinere diſcerent, & alijs parêre ſua uoluntate conſueſcerent: ac non modò labores excipiendos communis cauſa commodi, ſed etiam uitam amittendam exiſtimarent: quî tadem fieri potuit, niſi homines ea, quæ ratione inueniſſent, eloquentia perſuadere potuiſſent? Profectò nemo, niſi graui ac ſuaui commotus oratione, cùm uiribus plurimum poſſet, ad ius uoluiſſet, ſine ui deſcendere, ut inter quos poſſet excellere, cum his ſe pateretur æquari, & ſua uoluntate à iucundiſsima conſuetudine recederet, quæ præſertim iam naturæ uim obtineret propter uetuſtatē. Ac primo quidem ſic & nata, & progreſſa longius eloquentia uidetur, & item poſteà maximis in rebus pacis, & belli cum ſummis hominum utilitatibus eſſe uerſata. Poſtquàm uerò commoditas quædam praua uirtutis imitatrix ſine ratione officij dicēdi copiam conſecuta eſt, tum ingenio freta malitia peruertere urbes, & uitas hominum labefactare aſſueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principiū boni diximus, explicemus. Veriſimilimū mihi uidetur quodam tempore, neq; in publicis rebus infantes, & inſipientes homines ſolitos eſſe uerſari, nec uerò ad priuatas cauſas magnos, ac diſertos homines accedere, ſed cum à ſummis uiris maximæ res adminiſtrarētur, arbitror alios fuiſſe non incallidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederent. Quibus in controuersijs cum ſæpe à mendacio contra uerum homines ſtare conſueſcerent: dicendi aſsiduitas aluit audaciam, ut neceſſariò ſuperiores illi propter iniurias ciuium reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſque

que neceſſarijs cogerentur. Itaq; , cum in dicendo ſæpe par, nonnunquam etiam ſuperior uiſus eſſet is, qui omiſſo ſtudio ſapientiæ nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat, ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reipubli. temerarij, atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantũ odij, atque inuidiæ ſuſcepit eloquentia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa & tumultuoſa uita ſe in ſtudium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur poſteà cætera ſtudia recta, atque honeſta per otiũ concelebrata ab optimis enituiſſe: hoc uerò à pleriſq; eorum deſertum obſoleuiſſe eo tempore, quo multò uehementius erat retinendum, & ſtudioſius adaugendũ. Nam quò indignius rem honeſtiſſimam, & rectiſſimam uiolabat ſtultorum, & improborũ temeritas, & audacia ſummo cum reip. detrimento, eò ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & reipubl. conſulendum. Quod noſtrum illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; horum (ut uerè dicam) diſcipulũ Africanũ, neq; Gracchos Aphricani nepotes, quibus in hominibus erat ſũma uirtus, & ſumma uirtute amplificata autoritas, & quæ his rebus ornamento, & reip. præſidio eſſet, eloquẽtia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ ſtudendum eſt, etſi ea quidam & priuatim, & publicè peruerſe abutuntur: ſed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum & communi omnium pernicie, plurimum poſſint: cum præſertim hoc unũ ſit, quod ad omneis res, & priua-

tas, & publicas maximè pertineat, hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad rempubli. plurima commoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum præſtò eſt ſapiētia. Hinc ad ipſos, qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certißimum, ac tutißimum præſidium comparatur. Ac mihi quidē uidentur homines, cum multis rebus humiliores, & inferiores ſint, hac re maximè beſtijs præſtare, quòd loqui poſſunt. Quare preclarū mihi quiddam uidetur adeptus is, qui qua re homines beſtijs præſtant, ea in re hominibus ipſis antecellat. Hoc ſi fortè non natura modò, neq; exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur: non alienū eſt uidere, quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antè, quàm de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſq; animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.

Eloquentiæ laus.

De iure ciuili & partibus eius.

Ciuilis quædam ratio eſt, quæ multis, & magnis ex rebus conſtat. Eius quædam magna, & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam rhetoricam uocant. Nam neq; cum his ſentimus, qui ciuilem ſcientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio contineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis ſcientiæ partem eſſe dicamus.

Officium.

Officium autem eius facultatis uidetur eſſe, dicere appoſitè ad perſuaſionẽ. Finis, perſuadere dictione. Inter officium autem & finem, hoc intereſt: quòd in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, conſideratur: ut medici officium dicimus eſſe curare appoſitè ad ſanandum: finem, curatione ſanare. Item oratoris quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cum id quod facere debet, officium eſſe dicemus: illud, cuius cauſa facere debet, finem appellabimus. Officium & finis oratoriæ.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ cõficitur ex arte, uerſatur: ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos, ac uulnera, quòd in his omnis medicina uerſetur. Itẽ quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiã artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores exiſtimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquiſſimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorẽ optime poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitam, & immenſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur. Ariſtoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum uerſari rhetoris officium putauit, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Materia & ſubiectum oratoriæ.

Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod poſitũ in diſceptatione, & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in iudicio, habet in ſe accuſationem, & defenſionem: aut petitionem, & recuſationem. Et quemadmodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac

materia tripartita uerſari exiſtimanda eſt. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attẽdere, nec quid polliceatur intelligere uidetur, qui oratoris materiam in cauſam, & quæſtionẽ diuidat. Cauſam eſſe dicit rem, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam, cum perſonarum certarũ interpoſitione, quam nos quoq; oratori dicimus eſſe attributã. nam ei treis eas parteis, quas antè diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam. Quæſtionẽ autẽ eam appellat, quæ habeat in ſe cõtrouerſiam in dicendo poſitam ſine certarũ perſonarũ interpoſitione, ad hũc modũ: Vt quid ſit bonũ in uita præter honeſtatem, Verí ne ſint ſenſus, Quæ ſit mundi forma, Quæ ſit ſolis magnitudo. quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cũ labore conſumpta intelligimus, eas ſicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatẽ, ſtudio, & diſciplina cõparatam, uideretur fretus ſua ſcientia, falſum quiddam conſtituiſſe de oratoris officio, & non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe. Nunc uerò ea uis eſt in homine, ut ei multò rhetoricam citius quis ademerit, quàm philoſophiã cõceſſerit. Neq; eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mẽdoſiſſime ſcripta uideatur (nam ſatis in ea uidetur ex antiquis artibus ingenioſe, & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoq; noui protuliſſe) uerum oratori minimũ eſt, de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuiſſe omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ

toricæ uidetur artis ea, quā Ariſtoteli uiſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas plerique dixerunt, Inuentio, Diſpoſitio, Elocutio, Memoria, Pronunciatio. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarū, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilē reddant. Diſpoſitio, eſt rerum inuentarū in ordinem diſtributio. Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum, ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronunciatio eſt ex rerum, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis deſcriptionē, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricā ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctim agendum de materia, ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſimum in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur. Partes orationis.

De inuentione.

OMnis res, quæ habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquam controuerſiam: aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæſtionem. Eam igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, conſtitutionem appellamus.

Conſtitutio, eſt prima conflictio cauſarum ex depulſione intentationis profecta, hoc modo: Feciſti, non Conſtitutio.

ſeci, aut iure ſeci. Cum facti controuerſia eſt, quoniam con iecturis cauſa firmatur, conſtitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definiēda uerbis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cum uerò qualis ſit res quæritur, quia & de ui, & de genere negotij controuerſia eſt, conſtitutio generalis uocatur. At cum cauſa ex eo pendet, quod non aut is agere uidetur, quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut non apud quos, quo tēpore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur conſtitutio, quia actio translationis, & commutationis indigere uidetur. Atq; harum aliquam in omne cauſæ genus incidere neceſſe eſt. Nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit controuerſiæ: quare eam nec cauſam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tempora poteſt diſtribui. Nam quid factū ſit, poteſt quæri hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlyſſes. & quid fiat, hoc modo, Bono'ne animo ſint erga populum Rom. Fregellani. & quid futurum ſit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid ſit incommodi ad rempub. peruenturum.

Controuerſia facti.

Nominis.

Nominis controuerſia eſt, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factum eſt, quo nomine appelletur. Quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non quòd de re ipſa non conueniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quòd id, quod factum ſit, aliud alij uideatur eſſe, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter deſcribenda, ut ſi quis ſacrū ex priuato ſurripuerit, utrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. Nam id cum quæritur, neceſſe

neceſſe erit definire utrunq;,quid ſit fur, quid ſacrilegus: & ſua deſcriptione oſtendere, alio nomine illam rem, de qua agitur,appellari oportere,atq; aduerſarij dicunt.

Generis eſt controuerſia,cum & quid factum ſit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat,conſtat: & tamen quantum, & cuiuſmodi,& omnino quale ſit,quæritur,hoc modo:Iuſtum,an iniuſtũ:utile,an inutile: & omnia in quibus quale ſit id quod factum eſt, quæritur ſine ulla nominis controuerſia. Huic generi *Hermagoras parteis quatuor ſuppoſuit: deliberatiuam, demonſtratiuam,iuridicialem,negotialem.* Quod *eius,ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur: uerum breui,ne ſi aut taciti prætericrimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur:aut ſi diutius in hoc conſtiterimus, moram, atque impedimentum reliquis præceptis intuliſſe uideamur. Si deliberatio & demonſtratio genera ſunt cauſarum, non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſæ putari. Eadem enim res alij genus eſſe,alij pars poteſt: eidem genus eſſe, & pars non poteſt. Deliberatio autem,& demonſtratio, genera ſunt cauſarum.* Nam *aut nullum cauſæ genus eſt,aut iudiciale ſolum, aut & iudiciale,& demonſtratiuum,& deliberatiuum.* Nul*lum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt.* Vnum *autem iudiciale ſolum eſſe quî poteſt? cum deliberatio, & demonſtratio neque ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimum diſsideant,& ſuum quæque finem habeat, quò referri debeat.* Relinquitur *ergo, ut omnia tria genera ſint cauſarum.* Deliberatio *igitur,& demon-*

Generis.

Non eſſe quatuor partes generis.

ſtratio non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſæ putari. Male igitur eas generalis conſtitutionis parteis eſſe dixi. Quòd ſi generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, multo minus rectè partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ, conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur. Sed demõſtratio, & deliberatio generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, quòd ipſa ſunt genera: multo igitur minus rectè partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde, ſi conſtitutio, & ipſa, & pars eius quælibet, intentionis depulſio eſt: quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio, neq; conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio, & ipſa, & pars eius quælibet intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio, neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt. Placet autem ipſi conſtitutionem intentionis eſſe depulſionem. Placeat igitur oportet demonſtrationem, & deliberationem, nec eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem incommodo urgebitur, ſiue conſtitutionem primã cauſæ accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem. Nam tum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſa non poteſt ſimul ex eadem parte eodẽ in genere & coniecturalis eſſe & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſa poteſt ſimul ex eadẽ parte eodẽ in genere, & definitiua eſſe, & trãslatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitu

tionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe uim continere: ideo quòd unaquæque ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera autem aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſa ſimul ex eadem parte eodem in genere, & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquã. ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera ergo, ut antè diximus, hæc cauſarũ putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis.

Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis eſt, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit, conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas diſtribuitur parteis, abſolutam, & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe continet iuris, & iniuriæ quæſtionem. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem, foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Conſtitutio in generali. Iuridicialis. Abſoluta. Aſſumptiua.

Eius partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, ralatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus non id, quod factum eſt defendit, ſed, ut ignoſcatur, poſtulat. Conceſſio criminis.

Hæc in duas parteis diuiditur, purgationẽ & deprecationẽ. Purgatio eſt, cũ factũ conceditur, culpa remouetur. Hæc parteis habet tres, imprudẽtiã, caſum, neceſſitatẽ. Deprecatio eſt, cũ & peccaſſe, & conſultò peccaſſe reus ſe cõ- Purgatio. Deprecatio.

fitetur

ſitetur, & tamen, ut ignoſcatur, poſtulat. quod genus per-raró poteſt accidere. Remotio criminis eſt, cum id crimen quod infertur, ab ſe, & à ſua culpa, ui, & poteſtate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit: ſi aut cauſa, aut factum in alium transferetur. Cauſa transferetur, cùm aliena dicitur ui & poteſtate factum. Factum autem, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Remotio.

Relatio. *Relatio criminis eſt, cum ideo iure factũ dicitur, quòd alius antè iniuria laceſſierit.* Comparatio. *Comparatio eſt, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum.* Conſtitutio translatiua. *In quarta conſtitutione, quam translatiuã nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cum aut quem, aut qui cum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur: aut omnino aliquid de cõmutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius conſtitutionis Hermagoras inuentor eſſe exiſtimatur, non quò non uſi ſint ea ueteres oratores ſæpe multi, ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerũ conſtitutionũ. Pòſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderũt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perſpicua eſt) quàm inuidia, atq; obtrectatione quadam impediri. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus: exempla autem cuiuſq; generis tunc commodius expoſituri uidemur, cum in unumquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exẽplum cauſæ ſtatim poterit accommodari.*

Cauſa ſimplex & coniuncta. *Conſtitutione cauſæ reperta, ſtatim placet conſiderare,*

utrum

utrum cauſa ſit ſimplex, an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non. Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrũ Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potiſſimũ ſit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ ſint.

Deinde conſiderandum eſt, an in ratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera, quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinq; ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ leges, aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptum eſt, duas aut plureis res ſignificare uidetur, tum ex eo quod ſcriptum eſt, aliud quoq; quod non ſcriptũ eſt, inueniri, tum uis uerbi, quaſi in definitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione cõſiſtit. At tum cõſiderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cum ſimplex'ne, an coniuncta ſit intellexeris, & ſcripti, an rationis habeat controuerſiã uideris, deinceps Controuerſia. ſcripti.

erit

erit uidendum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit: quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur, oportet.

Quæſtio. *Quæſtio, eſt ea quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti: iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quam quæſtionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam, quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur, hoc modo, ut docendi cauſa in facili, & peruulgato exemplo conſiſtamus: Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat: non habet defenſionem: qua ſublata, omnis quoq; controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis naſcitur cõtrouerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio, quam paulò antè expoſuimus: Illa enim meum, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa ſumma naſcitur controuerſia, quam iudicationem appellamus: ea eſt huiuſmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreſte matrem occidi, cum ille Oreſtis patrem occidiſſet.*

Firmamentum. *Firmamentum, eſt firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationem. Vt ſi uelit Oreſtes dicere, eiuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum, in ſeipſum, ac ſorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi ſui potiſſimum petere*

tere debuerint. E*t in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem conſtitutione, quia ratio non eſt (factum enim non conceditur) non poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio.* Q*uare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionem, & iudicationem, ut factum eſt, factum non eſt, factum'ne ſit.* Q*uot autem in cauſa conſtitutiones, aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.* H*is omnibus in cauſa repertis, tum denique ſingulæ partes totius cauſæ conſiderandæ ſunt.* N*am non ut quodque dicendum primum eſt, ita primum animaduertendum uidetur, ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, ſi uehementer uelis congruere, & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet, quæ pòſt dicenda ſunt.* Q*uare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura, & cogitatione pertractata, tunc denique ordinãdæ ſunt cæteræ partes orationis.*

H*æ partes ſex eſſe omnino nobis uidentur:* E*xordium,* N*arratio,* P*artitio,* C*onfirmatio,* R*eprehenſio,* C*onclusio.* N*unc, quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.* Partes orationis.

E*xordium, eſt oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, ſi eum beneuolum, attentum, docilem fecerit.* Q*uare, qui bene exordiri cauſam uolet, cum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere.* Exordium.

Genera

Genera cauſarum. Genera cauſarum ſunt quinque: Honeſtum, Admirabile, Humile, Anceps, Obſcurum. Honeſtum. Honeſtum cauſæ genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile. Admirabile eſt, à quo alienatus eſt animus eorum, qui audituri ſunt. Humile. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa & honeſtatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat, & offenſionem. Obſcurum. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſa implicita eſt. Quare, cum tam diuerſa ſint genera cauſarum, exordiri quoque diſpari ratione in unoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium, & inſinuationem.

Principium. Principium, eſt oratio perſpicuè, & protinus perficiēs auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum.

Inſinuatio. Inſinuatio, eſt oratio quadam diſsimulatione, & circuitione obſcurè ſubiens auditoris animū. In admirabili genere cauſæ, ſi nō omnino infeſti auditores erūt, principio beneuolentiā comparare licebit. Sin erūt uehementer abalienati, cōfugere neceſſe erit ad inſinuationē. Nam ab iratis ſi perſpicuè pax & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, ſed augetur potius, atq; inflammatur odiū. In humili autē genere cauſæ, contemptionis tollendæ cauſa neceſſe erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cauſæ, ſi dubiam iudicationē habebit, ab ipſa iudicatione exordiendum eſt. Sin autem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honeſtum cauſa tranſlata uideatur. Cum

autem

autem erit honeſtum cauſæ genus, uel præteriri principium poterit: & ſi commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmiſsima ratione noſtræ dictionis. Vel ſi uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum eſt, ut id quod eſt, augeatur. In obſcuro autem genere cauſæ, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum eſt, reliquum eſt, ut oſtendatur, quibus quæque res rationibus confici poſsit.

Beneuolentia quatuor ex locis comparatur: ab noſtra, ab aduerſariorũ, ab iudicũ perſona, ab ipſa cauſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis, & officijs ſine arrogantia dicemus, ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpitiones iniectas diluemus, ſi quæ incommoda acciderint, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: ſi prece, & obſecratione humili, ac ſupplici utemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, ſi quid eorum ſpurcè, ſuperbè, crudeliter, malitioſè factum proferetur. In inuidiam, ſi uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur: atq; eorum uſus arrogans, & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm cauſæ ſuæ cõfidere. In contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona beneuolentia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapiẽter, manſuetè geſtæ proferentur, ut nequa aſſentatio nimia ſignificetur, & ſi de his, quàm honeſta exiſtimatio, quantaq; eorum iudicij, & autoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus Beneuolentia.

ſi noſtram cauſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per contemptionem deprimemus.

Attentio. *Attentos autem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, aut ad omneis, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illuſtreis homines, aut ad Deos immortaleis, aut ad ſummam reipu. pertinere: & ſi pollicebimur nos breui noſtram cauſam demonſtraturos, atq; exponemus iudicationem, aut iudicationes, ſi plures erunt.*

Docilitas. *Dociles auditores faciemus, ſi apertè, & breuiter ſummam cauſæ exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat controuerſia. Nam, & cum docilē uelis facere, ſimul attentū facias oportet. Nam is maximè docilis eſt, qui attentiſſime eſt paratus audire. Nunc inſinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.*

Inſinuatione quādo utendū. *Inſinuatione igitur utēdum eſt, cum admirabile genùs cauſæ eſt, hoc eſt, ut antè diximus, cum animus auditoris infeſtus eſt. Id autē tribus ex cauſis fit maxime: ſi aut ineſt in ipſa cauſa quædā turpitudo: aut ſi ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddā auditori perſuaſum uidetur: aut ſi eo tēpore locus dicendi datur, cū iam illi, quos audire oportet, defeſſi ſunt audiēdo. Nam ex hac quoq; re nō minus, quàm ex primis duabus in oratorem nōnunquam animus auditoris offenditur. Si autem cauſæ turpitudo contrahet offenſionem, aut pro eo homine in quo offenditur, alium hominē, qui diligitur, interponi oportet, aut pro re, in qua offenditur, aliā rem, quæ probatur, aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit, auditoris animus traducatur, & diſſimulare id te*

defenſurum,

deſenſurum, quod exiſtimeris deſenſurus. Deinde, cum iam nutior factus erit auditor, ingredi pedetentim in deſenſionem, & dicere ea quæ indignantur aduerſarij, tibi quoq; indigna uideri. Deinde cum linieris eum, qui audiet, demonſtrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduerſarijs eſſe dicturum, neq; hoc, neq; illud: ut neq; apertè lædas eos qui diliguntur, & tamen id obſcurè faciens, quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudicium ſimili de re, aut autoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut conſimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præſentia demonſtrare. Sin oratio aduerſariorum fidem uidebitur auditoribus feciſſe, quod ei qui intelligit quibus rebus fides fiat, facilè erit cognitu: oportet aut de eo quod aduerſarij ſibi firmißimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduerſarij dicto exordiri, & ab eo potißimum, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potißimum loco reſpondeas cum admiratione. Nam auditor cum eum deſenſorē, quem aduerſarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmißimo cōtradicere paratū, plerunq; ſe potius temere aſſenſiſſe, quàm illum ſine cauſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienauit à cauſa, te breuius, quàm paratus fueris eſſe dicturū, cōmodum eſt polliceri, non imitaturū aduerſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re noua, & ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata ſit, quod genus ſtrepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologū, uel fabulā, uel ali-

quam contineat irriſionem: aut ſi rei dignitas adimet io=candi facultatē, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incōmodum eſt inijcere. Nam ut cibi ſatietas, & faſtidiū, aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur, ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem, quæ de principio, & inſinuatione dicēda uidebātur, hæc ferè ſunt: nunc quiddam breue communiter de utroq; præcipiendum uidetur. Exordium ſententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem continere in ſe, propterea quòd id optimè faciendum eſt, quod oratorem auditori maxime commendat. Splendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis. atq; artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit autoritatem.

Exordiorum uitia.

Vitia uerò hæc ſunt certiſſima exordiorum, quæ ſummopere uitare oportebit: uulgare, commune, cōmutabile, longum, ſeparatū, translatum, contra præcepta. Vulgare. *Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, ut conuenire uideatur.* Commune. *Commune eſt, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partē cauſæ poteſt conuenire.* Commutabile. *Commutabile eſt, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici.* Longum. *Longum eſt, quod pluribus uerbis, aut ſententijs ultrà, quàm ſatis eſt, producitur.* Separatum. *Separatum eſt, quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrum annexum orationi.* Translatum. *Translatum eſt, quod aliud conficit, quàm cauſæ genus poſtulat, ut ſi quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam*

cauſa deſiderat: aut ſi principio utatur, cum inſinuationem res poſtulat. Contra præcepta eſt, quod nihil eorum efficit, quorum cauſa de exordijs præcepta traduntur: hoc eſt, quod eum qui audit, neque beneuolum, neq; attentum, neque docilem reddit: aut, quo profectò nihil peius eſt, ut contrà ſit, facit. ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

De narratione.

Narratio.

NArratio, eſt rerum geſtarum, aut ut geſtarum expoſitio. Narrationum tria ſunt genera. Vnum genus eſt, in quo ipſa cauſa, & omnis ratio controuerſiæ continetur. Alterũ, in quo digreſſio aliqua extra cauſam aut criminationis, aut ſimulitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſa interponitur. Tertiũ genus eſt remotum à ciuilibus cauſis, quod delectationis cauſa nõ inutili cũ exercitatione dicitur, & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarũ altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur. Ea quæ in negotiorũ expoſitione poſita eſt, tres habet partes: fabulam, hiſtoriã argumentum. Fabula eſt, in qua nec ueræ, nec ueriſimules res continentur: cuiuſmodi eſt,

Narrationum genera.

Fabula.

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Hiſtoria.

Argumentum.

Hiſtoria, eſt geſta res ab ætatis noſtræ memoria remota: quod genus, Appius indixit Carthaginiẽſibus bellum. Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit: huiuſmodi apud Terentium:

Nam is poſtquàm exceſſit ex ephebis, Soſia.

Illa autem narratio, quæ uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones,

nes,& animi perſpici poßint:hoc modo,

Venit ad me ſæpe clamitans,Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis?cur amat?
Cur potat?cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges,nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus es,præter æquum,& bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas confecta ex rerum uarietate,animorũ dißimilitudine,grauitate,lenitate,ſpe,metu, ſuſpicione,deſiderio, dißimulatione,errore,miſericordia,fortunæ cõmutatione, inſperato incõmodo,ſubita lætitia,iucundo exitu rerũ.Verũ hæc ex ijs,quæ poſtea de elocutione præcipientur,ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem,dicendum uidetur.Oportet igitur eam tres habere res,ut breuis,ut aperta,ut probabilis ſit.

Narratio breuis.

Breuis erit, ſi unde neceſſe eſt,inde initiũ ſumetur,& non ab ultimo repetetur:& ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe,eius partes nõ dicentur (nã ſæpe ſatis eſt quid factũ ſit dicere,nõ ut enarres quẽadmodũ ſit factum) & ſi nõ lõgius,quàm quod ſcitu opus eſt,in narrãdo procedetur:& ſi nullã in rem aliã tranſibitur:& ita ſi dicetur,ut nonnunquã ex eo,quod dictũ ſit,id quod dictũ nõ ſit,intelligatur:& ſi non modò id,quod obeſt, uerumetiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat præteribitur: & ſi ſemel unũquodq; dicetur:& ſi nõ ab eo in quo proxime deſitũ erit,deinceps incipietur.At multos imitatio decipit breuitatis,ut cũ ſe breues putẽt eſſe,lõgißimi ſint:cũ dent operã,ut res multas breuiter dicãt,non ut omnino paucas res dicant,& nõ plures,quàm neceſſe ſit. Nã pleriſq; breuiter

ter dicere uidetur, qui ita dicit: Acceßi ad ædes, puerum euocaui, reſpondit, quæſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere: tamen, quia ſatis fuerat dixiſſe, Domi negauit eſſe, fit rerũ multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerum non neceſſariarum, quàm uerborum multitudine ſuperſedendum eſt.

Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi ut quodque primùm geſtum erit, ita primùm exponetur, & rerũ, ac temporum ordo ſeruabitur, ut ita narrentur, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic conſiderandum erit, ne quid perturbatè, ne quid contortè dicatur, ne quam in aliam rem tranſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid quod ad rẽ pertineat, prætereatur, & omnino quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoq; in genere ſunt conſeruanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum eſt, quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis. Narratio aperta.

Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur eſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorũ extabunt, ſi fuiſſe facultates faciũdi uidebũtur, ſi tẽpus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandẽ rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur, ſi res, & ad eorũ qui agũt, naturã, & ad uulgi rumorẽ, & ad eorũ, qui audiũt, opinionẽ accõmodabitur, ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autẽ prætereà conſiderare oportebit, ne aut cum obſit narratio, aut cum nihil proſit, tũc interponatur, aut non Probabilis.

loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem: quam argumentando, & cauſam agẽdo lenire oportebit. Quod cũ acciderit, membratim oportebit parteis rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unãquanque confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſtò medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ab aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotiũ, ut noſtra nihil interſit, eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat, quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus, nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucidè, & ornatè exponitur: aut id, quod ſeipſum adiuuat, obſcurè dicitur, & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo: quæ illius erunt, leuiter attingendo: commoda ſua diligenter, & enodatè narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur: deinceps ad partitionem tranſeamus.

De partitione.

Partitio. *REctè habita in cauſa partitio, illuſtrẽ, & perſpicuã totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendã cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ quid cum*

cum aduerſarijs cõueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certũ quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatũ. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratũ. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodũ conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid cõueniat, aut quid non conueniat oſtendit, hæc debet illud quod cõuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ cõmodum, hoc modo: Interfectam matrẽ eſſe à filio, cõuenit mihi cũ aduerſarijs. Item cõtrà: Interfectum eſſe à Clytæmneſtra Agamemnonẽ conuenit: nã hic uterq;, & id poſuit, quod cõueniebat, & tamẽ ſuæ cauſæ cõmodo conſuluit. Deinde, quid in cõtrouerſia ſit, ponẽdũ eſt in iudicationis expoſitione, quæ quẽadmodũ inueniretur, antè dictũ eſt. Quæ autẽ partitio, rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem.

Breuitas eſt, cum niſi neceſſariũ, nullum aſſumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus cauſæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Breuitas.

Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam, genera, de quibus poſteà dicendum eſt, amplectimur partitione. In qua uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id quod uitioſiſſimum, ac turpiſſimum eſt, inferatur. Abſolutio.

Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neq; permiſtè cum partibus implicantur. Nam Paucitas.

genus eſt, quod plureis partes amplectitur, ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus: ſed ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt: nam homo animalis pars eſt: Thebani, aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poßit. Nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incõmoda ad rempu. perueniße: is non intellexit in partitione expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe: nam genus eſt omnium nimirũ libidinum cupiditas, eius autẽ generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, ſicuti diuerſam, & dißimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodißime, cùm ad ipſum uentum erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atq; illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm ſatis eſt, demonſtraturos nos eſſe dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiße facere, & uoluiße, & feciße: nam feciße oſtendere ſatis eſt: aut cum in cauſa partitio nulla ſit, & quiddam ſimplex agatur, tamẽ utamur diſtributione: idq; perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoq; præcepta partitionum, quæ ad hũc uſum oratorium uõ tantopere pertinent, quæ uerſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione me

ne meminiſſe oportebit, ut & prima quæque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur, & omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo, ut nequid poſterius præter concluſionem inferatur. Partitur autem apud Terentium *breuiter, & commodè ſenex in* Andria, *quæ cognoſcere libertum uelit:*

Eo pacto, & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaq; *quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat: primum nati uitam:*

Nam is poſtquàm exceßit ex ephebis, Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde *ſuum conſilium:*

Et nunc id operam do. Poſt hæc quid Soſiam uelit facere, quod poſtremũ poſuit in partitione, poſtremũ dicit, Nũc tuum eſt officium. *Quẽadmodum igitur hic, & ad primã quamq; partẽ primũ acceßit, omnibus abſolutis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet, & ad ſingulas partes accedere, et omnibus abſolutis perorare. Nũc de cõfirmatiõe deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.*

De confirmatione.

Confirmatio eſt, per quam argumẽtando noſtræ cauſæ fidem, & autoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſarũ genera diuiduntur. Verũtamen non incommodum uidetur quandam ſyluam, atq; materiam uniuerſam antè permiſtam, & confuſam exponere omnium argumentationum. Pòſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſæ, hinc omnibus argumentandi ratio

rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo, quod negotijs eſt attributum.

Attributa perſonis. *Ac perſonis has res attributas putamus: nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes.* Nomen. *Nomen eſt, quod unicuiq; perſonæ datur, quo ſuo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur.* Natura. *Naturam ipſam definire difficile eſt. Parteis autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt: hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem, pars in hominũ, pars in beſtiarũ genere enumeratur: atq; hominum genus, & in ſexu cõſideratur, uirile, an muliebre ſit: & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione: Graius, an Barbarus. Patria: Athenienſis, an Lacedæmonius. Cognatione: quibus maioribus, quibus cõſanguineis. Aetate: puer, an adoleſcens: natu grandior, an ſenex. Præterea commoda, & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens, an imbecillis: longus, an breuis: formoſus, an deformis: uelox, an tardus ſit: acutus, an hebetior: memor, an obliuioſus: comis, officioſus, patiens, prudens, an contrà: & omnino quæ à natura data animo, & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt.*

Victus. *In uictu cõſiderare oportet, apud quos, & cuius arbitratu ſit educatus, quos habuerit artiũ liberalium magiſtros, quos uiuẽdi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quomodo rem famil*

familiarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit.

In fortuna quæritur, ſeruus ſit, an liber: pecunioſus, an tenuis: priuatus, an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria: fœlix, clarus, an contrà: quales liberos habeat. Aut ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affe-ctus, erit conſiderandum. Fortuna.

Habitum autem appellamus, animi aut corporis conſtantem, & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, ſed ſtudio, & induſtria comparatam. Habitus.

Affectio, eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Affectio.

Studium, eſt animi aßidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio: ut philoſophiæ, poëticæ, geometriæ, literarum. Studium.

Conſilium, eſt aliquid faciendi, aut non faciendi uerè excogitata ratio. Conſilium.

Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur: quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit: aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat: aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurũ ſit, qua ſit uſurus oratione: ac perſonis quidem hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autẽ quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim ge-

Facta. Caſus. Orationes. Attributa negotijs.

ſtum

ſtum negotium conſequuntur.

Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummam continet facti: hoc modo, Parentis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa eius ſummæ, per quam, & quam ob rem, & cuius rei cauſa factũ ſit, quæritur. Deinde ante rem geſtam, quæ facta ſunt continenter, uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio, quid actum ſit. Deinde, quid poſteà factũ ſit. In geſtione autẽ negotij, qui locus ſecundus erat, de ijs, quæ negotijs attributa ſunt, quæretur, locus, tẽpus, modus, occaſio, facultas.

Locus. Locus conſideratur in quo res geſta ſit ex opportunitate, quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit.

Tempus. Tempus autem eſt id, quo nunc utimur (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturni'ue ſpatij certa ſignificatione. In hoc, & quæ præterierunt, cõſiderantur, & eorũ ipſorũ, quæ propter uetuſtatem obſoleuerũt, ut incredibilia uideãtur, & iam in fabularũ numerũ reponantur, & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remota, tamẽ faciant fidem uerè tradita eſſe, quòd eorũ monimẽta certa in literis extent, & quæ nuper

geſta ſint, quæ ſcire pleriq; poßint, & item, quæ inſtet in præſentia, & quæ maxime fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocyus, & quid ſerius futurum ſit. Et item, communiter in tẽpore perſpiciẽdo, longinquitas eius eſt conſiderãda: nam ſæpe oportet cõmetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerũ, in eo tranſigi tẽpore. Cõſideratur autẽ tẽpus, et anni, & mẽſis, et diei, & noctis, et uigiliæ, et horæ, & ĩ aliqua parte alicuius horũ.

Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare, cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrunq; idem eſſe intelligitur: uerum in tempore, ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur. In occaſione, ad ſpatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cùm genere idem ſit, fit aliud, quod quadam parte, & ſpecie, ut diximus, differat. Hoc diſtribuitur in tria genera, in publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſa frequẽtat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune eſt, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meßis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa priuatim ſolet alicui accidere, ut nuptiæ, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Occaſio.

Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo animo factum ſit, quæritur. Eius partes ſunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autẽ ratio, quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem, Modus.

in purgationem confertur, cuius partes ſunt, inſcitia, caſus, neceßitas: & in affectionem animi, hoc eſt, moleſtiam, iracundiam, amorem, & cætera quæ in ſimili genere uerſantur.

Facultates ſunt, aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt.

Adiunctum negotio. *Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, de quo agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus.*

Maius. *Maius, & minus, & æquè magnū ex ui, et numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis conſideratur.*

Simile. *Simile autem ex ſpecie comparabili, aut ex conferenda, atq; aßimilanda natura iudicatur.*

Contrarium. *Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat: ut frigus calori, uitæ mors.*

Diſparatum. *Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo, Sapere, & non ſapere.*

Genus. *Genus eſt, qđ parteis aliquas amplectitur, ut cupiditas.*

Pars. *Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut cupiditati amor, auaritia.*

Euentus. *Euentus eſt, alicuius exitus negotij, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; ſit. Quare hoc in genere ut commodius quid euenturum ſit, antè animo colligi poßit, quid quaque ex re ſoleat euenire, conſiderandum eſt, hoc modo: Ex arrogātia odium: ex inſolentia arrogantia.*

Conſecutio. *Quarta autem pars eſt ex ijs, quas negotijs dicebamus*

eſſe

eſſe attributas, conſecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primùm, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſunt principes, & inuentores, qui deniq; autoritatis eius, & inuentionis comprobatores, atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius, euenire uulgò ſoleat, an inſolenter, & raro. Poſteà homines id ſua autoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis, aut utilitatis, conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ.

Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos cõmemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo: aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Argumentatio.

Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſin Complexio.

m probus

quam contineat irriſionem: aut ſi rei dignitas adimet iocandi facultatẽ, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incõmodum eſt inijcere. Nam *ut cibi ſatietas, & faſtidiũ, aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur, ſic animus defeßus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur.* Ac *ſeparatim quidem, quæ de principio, & inſinuatione dicẽda uidebãtur, hæc ferè ſunt: nunc quiddam breue communiter de utroq; præcipiendum uidetur.* Exordium *ſententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem continere in ſe, propterea quòd id optimè faciendum eſt, quod oratorem auditori maxime commendat.* Splendoris, *& feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis. atq; artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit autoritatem.*

Exordiorum uitia. Vitia *uerò hæc ſunt certißima exordiorum, quæ ſummopere uitare oportebit: uulgare, commune, cõmutabile, longum, ſeparatũ, translatum, contra præcepta.* Vulgare (Vulgare.) *eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, ut conuenire uideatur.* Commune *eſt, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partẽ cauſæ poteſt conuenire.* Commutabile *eſt, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici.* Longum *eſt, quod pluribus uerbis, aut ſententijs ultrà, quàm ſatis eſt, producitur.* Separatum *eſt, quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrum annexum orationi.* Translatum *eſt, quod aliud conficit, quàm cauſæ genus poſtulat, ut ſi quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam*

Margin notes: Vulgare. Commune. Commutabile. Longum. Separatum. Translatum.

cauſa deſiderat: aut ſi principio utatur, cum inſinuatione res poſtulat. Contra præcepta eſt, quod nihil eorum efficit, quorum cauſa de exordijs præcepta traduntur: hoc eſt, quod eum qui audit, neque beneuolum, neq; attentum, neque docilem reddit: aut, quo profectò nihil peius eſt, ut contrà ſit, facit. ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

De narratione.

Narratio. *NArratio, eſt rerum geſtarum, aut ut geſtarum expoſitio. Narrationum tria ſunt genera.* Narrationum genera. *Vnum genus eſt, in quo ipſa cauſa, & omnis ratio controuerſiæ continetur. Alterū, in quo digreſsio aliqua extra cauſam aut criminationis, aut ſimulitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſa interponitur. Tertiū genus eſt remotum à ciuilibus cauſis, quod delectationis cauſa nō inutili cū exercitatione dicitur, & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarū altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur. Ea quæ in negotiorū expoſitione poſita eſt, tres habet partes: fabulam, hiſtoriā argumentum.* Fabula. *Fabula eſt, in qua nec ueræ, nec ueriſimiles res continentur: cuiuſmodi eſt,*

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Hiſtoria. *Hiſtoria, eſt geſta res ab ætatis noſtræ memoria remota: quod genus, Appius indixit Carthaginiēſibus bellum.* Argumentum. *Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit: huiuſmodi apud Terentium:*

Nam is poſtquàm exceſsit ex ephebis, Soſia.

Illa autem narratio, quæ uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermo-

nes, & animi perſpici poßint: hoc modo,

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus es, præter æquum, & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas confecta ex rerum uarietate, animorũ dißimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, dißimulatione, errore, miſericordia, fortunæ cõmutatione, inſperato incõmodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerũ. Verũ hæc ex ijs, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit.

Narratio breuis.

Breuis erit, ſi unde neceſſe eſt, inde initiũ ſumetur, & non ab ultimo repetetur: & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes nõ dicentur (nã ſæpe ſatis eſt quid factũ ſit dicere, nõ ut enarres quẽadmodũ ſit factum) & ſi nõ lõgius, quàm quod ſcitu opus eſt, in narrãdo procedetur: & ſi nullã in rem aliã tranſibitur: & ita ſi dicetur, ut nonnunquã ex eo, quod dictũ ſit, id quod dictũ nõ ſit, intelligatur: & ſi non modò id, quod obeſt, uerumetiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat præteribitur: & ſi ſemel unũquodq; dicetur: & ſi nõ ab eo in quo proxime deſitũ erit, deinceps incipietur. At multos imitatio decipit breuitatis, ut cũ ſe breues putẽt eſſe, lõgißimi ſint: cũ dent operã, ut res multas breuiter dicãt, non ut omnino paucas res dicant, & nõ plures, quàm neceſſe ſit. Nã pleriſq; breuiter

ter dicere uidetur, qui ita dicit: Acceſſi ad ædes, puerum euocaui, reſpondit, quæſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere: tamen, quia ſatis fuerat dixiſſe, Domi negauit eſſe, fit rerũ multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerum non neceſſariarum, quàm uerborum multitudine ſuperſedendum eſt.

Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi ut quodque primùm geſtum erit, ita primùm exponetur, & rerũ, ac temporum ordo ſeruabitur, ut ita narrentur, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic conſiderandum erit, ne quid perturbatè, ne quid contortè dicatur, ne quam in aliam rem tranſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid quod ad rẽ pertineat, prætereatur, & omnino quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoq; in genere ſunt conſeruanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum eſt, quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis. Narratio aperta.

Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur eſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorũ extabunt, ſi fuiſſe facultates faciũdi uidebũtur, ſi tẽpus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandẽ rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur, ſi res, & ad eorũ qui agũt, naturã, & ad uulgi rumorẽ, & ad eorũ, qui audiũt, opinionẽ accõmodabitur, ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autẽ præterea conſiderare oportebit, ne aut cum obſit narratio, aut cum nihil proſit, tũc interponatur, aut non Probabilis.

loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem: quam argumentando, & cauſam agẽdo lenire oportebit. Quod cũ acciderit, membratim oportebit parteis rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unãquanque confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ab aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotiũ, ut noſtra nihil interſit, eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat, quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus, nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucidè, & ornatè exponitur: aut id, quod ſeipſum adiuuat, obſcurè dicitur, & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo: quæ illius erunt, leuiter attingendo: commoda ſua diligenter, & enodatè narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur: deinceps ad partitionem tranſeamus.

De partitione.

Partitio. *Rectè habita in cauſa partitio, illuſtrẽ, & perſpicuã totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendã cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ quid*

cum aduerſarijs cõueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certũ quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatũ. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratũ. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodũ conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid cõueniat, aut quid non conueniat oſtendit, hæc debet illud quod cõuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ cõmodum, hoc modo: Interfectam matrẽ eſſe à filio, cõuenit mihi cũ aduerſarijs. Item cõtrà: Interfectum eſſe à Clytæmneſtra Agamemnonẽ conuenit: nã hic uterq;, & id poſuit, quod cõueniebat, & tamẽ ſuæ cauſæ cõmodo conſuluit. Deinde, quid in cõtrouerſia ſit, ponẽdũ eſt in iudicationis expoſitione, quæ quẽadmodũ inueniretur, antè dictũ eſt. Quæ autẽ partitio, rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem.

Breuitas eſt, cum niſi neceſſariũ, nullum aſſumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus cauſæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. **Breuitas.**

Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam, genera, de quibus poſteà dicendum eſt, amplectimur partitione. In qua uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id quod uitioſiſsimum, ac turpiſsimum eſt, inferatur. **Abſolutio.**

Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neq; permiſtè cum partibus implicantur. Nam **Paucitas.**

genus eſt, quod plureis partes amplectitur, ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus: ſed ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt: nam homo animalis pars eſt: Thebani, aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poßit. Nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incõmoda ad rempu. perueniße: is non intellexit in partitione expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe: nam genus eſt omnium nimirũ libidinum cupiditas, eius autẽ generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, ſicuti diuerſam, & dißimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodißime, cùm ad ipſum uentum erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atq; illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm ſatis eſt, demonſtraturos nos eſſe dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiße facere, & uoluiße, & feciße: nam feciße oſtendere ſatis eſt: aut cum in cauſa partitio nulla ſit, & quiddam ſimplex agatur, tamẽ utamur diſtributione: idq; perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoq; præcepta partitionum, quæ ad hũc uſum oratorium nõ tantopere pertinent, quæ uerſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione me

ne me

ne meminiſſe oportebit, ut & prima quæque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur, & omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo, ut nequid poſterius præter concluſionem inſeratur. Partitur autem apud Terentium breuiter, & commodè ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertum uelit:

Eo pacto, & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

∴ *Itaq; quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat: primum nati uitam:*

Nam is poſtquàm exceſſit ex ephebis, Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

∴ *Deinde ſuum conſilium:*

Et nunc id operam do. Poſt hæc quid Soſiam uelit facere, quod poſtremũ poſuit in partitione, poſtremũ dicit, Nũc tuum eſt officium. Quẽadmodum igitur hic, & ad primã quamq; partẽ primũ acceſſit, omnibus abſolutis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet, & ad ſingulas partes accedere, et omnibus abſolutis perorare. Nũc de cõfirmatiõe deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.

De confirmatione.

CONfirmatio eſt, per quam argumẽtando noſtræ cauſæ fidem, & autoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſarũ genera diuiduntur. Verũtamen non incommodum uidetur quandam ſyluam, atq; materiam uniuerſam antè permiſtam, & confuſam exponere omnium argumentationum. Póſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſæ, hinc omnibus argumentandi

ratio

rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo, quod negotijs eſt attributum.

Attributa perſonis. *Ac perſonis has res attributas putamus: nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes.* Nomen. *Nomen eſt, quod unicuiq; perſonæ datur, quo ſuo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur.* Natura. *Naturam ipſam definire difficile eſt. Parteis autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt: hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem, pars in hominũ, pars in beſtiarũ genere enumeratur: atq; hominum genus, & in ſexu cõſideratur, uirile, an muliebre ſit: & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione: Graius, an Barbarus. Patria: Athenienſis, an Lacedæmonius. Cognatione: quibus maioribus, quibus cõſanguineis. Aetate: puer, an adoleſcens: natu grandior, an ſenex. Præterea commoda, & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens, an imbecillis: longus, an breuis: formoſus, an deformis: uelox, an tardus ſit: acutus, an hebetior: memor, an obliuioſus: comis, officioſus, patiens, prudens, an contrà: & omnino quæ à natura data animo, & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt.*

Victus. *In uictu cõſiderare oportet, apud quos, & cuius arbitratu ſit educatus, quos habuerit artiũ liberalium magiſtros, quos uiuẽdi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quomodo rem*

famil

ſamiliarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit.

In fortuna quæritur, ſeruus ſit, an liber: pecunioſus, an tenuis: priuatus, an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria: fœlix, clarus, an contrà: quales liberos habeat. Aut ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Fortuna.

Habitum autem appellamus, animi aut corporis conſtantem, & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, ſed ſtudio, & induſtria comparatam. Habitus.

Affectio, eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Affectio.

Studium, eſt animi aſsidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio: ut philoſophiæ, poëticæ, geometriæ, literarum. Studium.

Conſilium, eſt aliquid faciendi, aut non faciendi uerè excogitata ratio. Conſilium.

Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur: quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit: aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat: aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurũ ſit, qua ſit uſurus oratione: ac perſonis quidem hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autẽ quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum Facta. Caſus. Orationes. Attributa negotijs.

ſtum negotium conſequuntur.

Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummam continet facti: hoc modo, Parentis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa eius ſummæ, per quam, & quam ob rem, & cuius rei cauſa factũ ſit, quæritur. Deinde ante rem geſtam, quæ facta ſunt continenter, uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio, quid actum ſit. Deinde, quid poſteà factũ ſit. In geſtione autẽ negotij, qui locus ſecundus erat, de ijs, quæ negotijs attributa ſunt, quæretur, locus, tẽpus, modus, occaſio, facultas.

Locus. *Locus conſideratur in quo res geſta ſit ex opportunitate, quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit.*

Tempus. *Tempus autem eſt id, quo nunc utimur (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturni'ue ſpatij certa ſignificatione. In hoc, & quæ præterierunt, cõſiderantur, & eorũ ipſorũ, quæ propter uetuſtatem obſoleuerũt, ut incredibilia uideãtur, & iam in fabularũ numerũ reponantur, & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remota, tamẽ faciant fidem uerè tradita eſſe, quòd eorũ monimẽta certa in literis extent, & quæ nuper*

geſta

geſta ſint, quæ ſcire pleriq; poßint, & item, quæ inſtēt in præſentia, & quæ maxime fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocyus, & quid ſerius futurum ſit. Et item, communiter in tēpore perſpiciēdo, longinquitas eius eſt conſiderāda: nam ſæpe oportet cō-metiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerū, in eo tranſigi tē-pore. Cōſideratur autē tēpus, et anni, & mēſis, et diei, & noctis, et uigiliæ, et horæ, & ī aliqua parte alicuius horū.

Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare, cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrunq; idem eſſe intelligitur: uerum in tempore, ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur. In occaſione, ad ſpatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur ad-iuncta. Quare cùm genere idem ſit, ſit aliud, quod quadam parte, & ſpecie, ut diximus, differat. Hoc diſtribui-tur in tria genera, in publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſa frequē-tat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune eſt, quod acci-dit omnibus eodem ferè tempore, ut meßis, uindemia, ca-lor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa pri-uatim ſolet alicui accidere, ut nuptiæ, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Occaſio.

Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo ani-mo factum ſit, quæritur. Eius partes ſunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autē ratio, quæritur ex iјs, quæ clàm, palàm, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem, Modus.

in pur

eſſe attributas, conſecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primùm, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſunt principes, & inuentores, qui deniq; autoritatis eius, & inuentionis comprobatores, atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius, euenire uulgò ſoleat, an inſolenter, & raro. Poſteà homines id ſua autoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis, aut utilitatis, conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ.

Argumentatio.

Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos cõmemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo: aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem.

Complexio.

Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſin

m probus

probus,cur accuſas?

Enumeratio. *Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis, & cæteris infirmatis, una reliqua neceſſariò confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarũ cauſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia, aut ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. Nam ſine cauſa maleficiũ ſuſceptũ eſſe non poteſt. Sed neq; inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius cõmodi, neq; ad amicum eius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur, igitur ut ab hoc non ſit occiſus.*

Simplex concluſio. *Simplex autem concluſio, ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidẽ facere: atq; hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poßit, ut ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat.*

Probabile. εἰκός ἐστιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινόμενον, οὐκ ἁπλῶς δὲ ὡς ὁρίζονταί τινες, ἀλλὰ τὸ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν.

Probabile autem eſt id, quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hoc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. In eo genere, quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filiũ. Si auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitũ eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas: Eos qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autẽ in contrarijs, & in paribus, & in ijs rebus quæ ſub eandem cadunt rationẽ, maxime ſpe

me ſpectatur.In contrarijs, hoc modo:Nam ſi ijs,qui imprudenter læſerũt,ignoſci cõuenit: ijs qui neceſſariò profuerunt,haberi gratiam non oportet.Ex pari ſic:Nam,ut locus in mari ſine portu nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide,ſtabilis amicis non poteſt eſſe.In ijs rebus quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare,nec Hermacreonti quidẽ turpe eſt conducere.Hæc tum uera ſunt,hoc pacto:Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum ueriſimilia, hoc modo:Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem,ut certas quaſdam in parteis diſtribuamus, probabile, quod ſumitur ad argumentationem,aut ſignum eſt,aut credibile,aut iudicatum,aut comparabile.

Signum eſt,quod ſub ſenſum aliquem cadit,& quiddã ſignificat,quod ex ipſo profectum uidetur,quod aut antè fuerit,aut in ipſo negotio,aut pòſt ſi conſecutũ,& tamen indiget teſtimonij,& grauioris confirmationis,ut cruor, fuga,pallor,puluis,& quæ his ſunt ſimilia. Signum.

Credibile eſt,quod ſine ullo teſte,auditoris opinione firmatur,hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes,& beatos eſſe cupiat. Credibile.

Iudicatum, eſt res aſſenſione, aut autoritate,aut iudicio alicuius,aut aliquorum comprobata.Id tribus in generibus ſpectatur,religioſo,communi,approbato. Iudicatum.

Religioſum eſt,quod iurati legibus iudicauerunt. Religioſum.

Commune eſt,quod omnes uulgò probarunt,& ſecuti ſunt: huiuſmodi, ut maioribus natu aſſurgatur:ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt,quod homines cum du- Commune. Approbatum.

bium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt autoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus Ro. ob id factum, quòd inſciente collega in cenſura nihil egiſſet, poſt cenſuram conſulem fecit.

Comparabile. *Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationẽ continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exemplum.*

Imago. *Imago eſt oratio demonſtrans corporum, aut naturarum ſimilitudinem.*

Collatio. *Collatio, eſt oratio rem cũ re ex ſimilitudine conferẽs.*

Exemplum. *Exemplum eſt, quod rem autoritate aut caſu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla, & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæque conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controuerſia, ſiue in ratione, ſiue in ſcripto uerſetur, tractari debeat, & quæ in quaſq; argumentationes conueniant, ſingulatim in ſecundo libro de unoquoque genere dicemus. In præſentia tantummodo numeros, & modos, & parteis argumentandi confuſè, & permiſtè diſperſimus: pòſt diſcretè, & electè in genus quodque cauſæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus: atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in parteis diſtingui, & ſuauiſsimum eſt, & ſummè neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti,*

abſq

abſolutio quoq; argumentandi adiungeretur: & magna cum cura, & diligentia locus hic omnis conſiderãdus eſt, quòd non rei ſolùm magna utilitas eſt, ſed præcipiendi quoque ſumma difficultas.

Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio eſt oratio, quæ rebus non dubijs captat aſſenſionem eius, qui cum inſtituta eſt, quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quædam res propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur, uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, inquit, quæſo Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd ſi ueſtem, & cæterum ornamentum muliebre pretij maioris habeat, quàm tu habes, tuum an illius malis? Illius uerò, reſpondit. Age, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, uirum'ne tuum an illius malis? Hîc mulier erubuit. Aſpaſia autem cũ ipſo Xenophonte ſermonem inſtituit: Quæſo, inquit, Xenophon, ſi uicinus tuus meliorẽ equum habeat, quàm tuus eſt, tuum'ne equũ malis, an illius? illius, inquit. Quòd ſi fundum meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quòd ſi uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipſe tacuit. Pòſt Aſpaſia: Quoniã uterq; ueſtrum, inquit, id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire uolueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis ha- Inductio.

bere, & tu Xenophon uxorem habere lectiſſimam maxime uis. Quare niſi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neq; fœmina lectior in terris ſit, profectò id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multo maxime requiretis, ut & tu maritus ſis quàm optimæ mulieris, & hæc quàm optimo uiro nupta ſit. Hic cum rebus non dubijs eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo ſermonis plurimum Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum uolebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat, qui cum diſputabat, aliquid conficere malebat, quòd ille ex eo quod iam conceſſiſſet, neceſſariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur, Primùm, ut illud, quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. Nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi, dubium eſſe id ipſum quod inducimus, non oportebit. Deinde illud, cuius cõfirmandi cauſa fiet inductio, uidendum eſt, ut ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi non dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſa illud concedi primùm uoluerimus. Deinde non intelligat, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quẽ ſint exitum peruẽturæ. Nam qui uidet, ſi ei rei, quæ primò rogetur, rectè aſſenſerit, illam quoq; rem, quæ ſibi diſpliceat eſſe neceſſariò concedendã, plerunq; aut non reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationẽ non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod conceſſit, ad id quod

quod non uult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ antè conceſſæ ſunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio: aut quoniam taciturnitas imitatur confeßionem, pro eo ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitũ. Prima pars conſtat ex ſimilitudine una, pluribuſ'ue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius cauſa ſimilitudines adhibitæ ſunt. Tertia ex concluſione, quæ aut confirmat conceßionem, aut quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucidè demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſarum genere exemplum ſubiecerimus, uidetur huiuſmodi quoque utendum exemplo, non quò præceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atq; in dicendo ſit utendum, ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco niſi demonſtratum eſt, nequeunt cognoſcere. Ergo in hac cauſa, quæ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminundas Thebanorum imperator, ei, qui ſibi ex lege prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipſe dies contra legẽ exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus uicit: poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cum ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices id, quod Epaminundas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis Reip. cauſa exercitum non tradiderit,

patiemini? non opinor. Quòd ſi uoſmetipſi, quod à ueſtra religione; & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eandem exceptionem iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur'ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi quaſi adſcriptum ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam, non poteſt ita uideri iudices: Quòd ſi literis colligi, neque ab illo, neq; à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt, uidete, ne multò indignius ſit, id re, & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim, & naturam conſideremus.

Ratiocinatio. Ratiocinatio, eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum, & per ſe cognitum ſua ſe ui, & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cum idem in uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. Nam partim quinq; eius parteis eſſe dixerunt, partim non plus quàm in treis parteis poſſe diſtribui putauerunt. Eorum controuerſiam non incommodum uidetur cum utrorunq; ratione exponere. Nam & breuis eſt, & non eiuſmodi, ut alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur.

De quinquepartita diſtributione. Qui putant in quinq; diſtribui parteis oportere, aiunt primũ conuenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modũ: *Melius accurãtur, quæ conſilio gerũtur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur.* Hanc primam partem numerant, eã deinceps rationibus uarijs, & quàm copioſiſſimis

ſiſſimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Do*mus ea, quæ ratione regitur, omnibus induſtrior eſt rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere, & nullo conſilio adminiſtratur.* Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens, & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is qui ſtultitia, & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. Nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſſimo gubernatore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtēdere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerū melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſūptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus, & obitus, definitū quendam ordinem ſeruant, & annuæ commutationes non modo quadam ex neceſſitate ſemper eodē modo fiunt, uerū ad utilitates quoq; rerum omnium ſunt accōmodatæ: & diurnæ, nocturnæq; uiciſſitudines, nulla in re unquam mutatæ quicquam nocuerunt: Quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiungit, quod ex his cōficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius geruntur ea, quæ conſilio, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur; conſilio igitur mundus

adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autem tripartitam eſſe dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propoſitione, neq; ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere, neq; propoſitionem abſolutam, neq; aſſumptionem ſibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non ſit. Quare quas illi duas parteis numerant, propoſitionem, & approbationem, ſibi unã partem uideri propoſitionem: quæ ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. Item, quæ ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad uſum dicẽdi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autẽ commodior illa partitio uidetur eſſe, quæ in quinq; parteis diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele, & Theophraſto profecti maxime ſecuti ſunt. Nam quemadmodũ illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maxime Socrates, & Socratici tractauerunt: ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſummè eſt ab Ariſtotele, atq; Peripateticis, & Theophraſto frequentatum: deinde à rhetoribus ijs, qui elegantißimi, atq; artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi poſtulat, commoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & nõ oportet

adiungere

adiungere approbationem propoſitioni: quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatũ quiddam eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi, & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id ad quod adiungitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione: et quædam, in qua nihil ualet abſque approbatione, ut oſtendemus. Separata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autẽ id quod polliciti ſumus, hoc modo: Quia propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, eò quòd conſtare inter omneis neceſſe eſt, hanc uelle approbare, & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui: hoc quia perſpicuè uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc ſi non conſtat, indiget approbationis: quia inducta, complexio conſequitur, Igitur in cæde intereſſe non potui. Eſt igitur quædã propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quãdam quæ indigeat, quid attinet oſtendere? quod cuiuis facile perſpicuũ eſt. Quòd ſi ita eſt, ex hoc, & ex eo quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoq; approbationem ſeparatã eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & nõ oportet adiungere approbationem aſſumptioni: quadam autem in argumentatione

infirma

infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis: quædam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ perſpicuam omnibus ueritatē continet aſſumptio, nihil indiget approbationis: ea eſt eiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ cōuenit: hæc propoſitio indiget approbationis: non enim perſpicua eſt, neq; conſtat inter omneis, propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur.

Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex ſe perſpicitur, & uerū eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio: igitur dare operam philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere, perſpicuum eſt. Separata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripartitam argumentationē. Atq; ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis huiuſmodi, ut certum quiddā, & breue exempli cauſa ponamus: Si ſummopere ſapientia petenda eſt, ſummopere ſtultitia uitanda eſt. Summopere autem ſapientia petenda eſt: ſummopere igitur ſtultitia uitanda eſt: hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt, quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus

bus illud perſpicuũ eſt, approbatione͂ tum adiũgi, tum non adiungi: ex quo cognoſcitur, neq; in propoſitione, neq; in aſſumptione cõtineri approbatione͂, ſed utranq; ſuo loco poſitã uim ſuã tanquã certã, & propriã obtinere. Quod ſi ita eſt, cõmodè partiti ſunt illi, qui in quinq; partes diſtribuerunt argumentationem. Quinq; ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur.

Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Approbatio, per quam id quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Propoſitio. Approbatio. Aſſumptio. Aſſumptionis approbatio.

Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita: tertia tripartita: dein bipartita, quod in controuerſia eſt. De unaquaq; parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur quæ conſtant, exempla ponemus: horum quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Complexio.

Quinquepartita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges iudices ad commodum reipub. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. Ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis nihil ſibi aliud quàm ſalutem, atq; utilitatem reipub. proponerent. Neq; enim ipſi quod obeſſet, ſcribere uolebãt, & ſi ſcripſiſſent, cum Argumentatio quinq; partita.

cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebāt. Nemo enim leges, legum cauſa ſaluas eſſe uult, ſed reipublicæ: quòd ex legibus omnes reſpublicas optimè putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reipu. ſeruimus, ex reipublicæ commodo, atq; utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectet, quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reipublicæ conducat, proficiſci: quoniam eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio deſinite literas legis perſcrutari: & legem, ut æquum eſt, ex utilitate reipublicæ conſiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminundam Thebanorum imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atq; exornato trophæo clarius, atq; antiquius habere conuenit? ſcripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atq; hoc quidem ſatis conſiderandum eſt, nullam eſſe legem, niſi reipub. cauſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet reipub. ſalutis cauſa, id non ex reipub. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omneis ad utilitatem reipu. referre conuenit, hic autem ſaluti reipub. profuit, profectò non poteſt eodem facto, & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe.

Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id

facere

ſacere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autẽ legibus non poteſtis, niſi id quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini. Quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura atq; diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamẽ Epaminũdæ permutteremus, niſi extra iudicium quid eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur: nedum nunc iſtud patiamur, cum præſtò lex ſit, non ex eo quod apertiſſime ſcriptũ eſt, ſed ex eo quod ſuæ cauſæ conuenit ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini, quid cauſæ eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis?

Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripartita ſic fiet argumẽtatio. Qui ſæpenumero nos per fidẽ fefellerunt, eorũ orationi fidẽ habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus: nemo erit, præter noſmetipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primò quidẽ decipi incommodũ eſt, iterum ſtultũ, tertio turpe. Carthaginienſes autem perſæpe iam nos fefellerunt: ſumma igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione præterita, tripartita fit hoc pacto: Aut metuamus

Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus: at metuere quidē non oportet: reſtat igitur, ut urbem diruamus.

Sunt autem qui putant nonnunquam poſſe complexione ſuperſederi opportunè, cum id perſpicuū ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod ſi fiat, bipartitam quoq; fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non eſt: peperit autem: hic ſatis eſſe dicunt proponere, & aſſumere, quoniam perſpicuū ſit quod conficiatur complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe: & illud uitiū quod illis diſplicet, magnopere uitandum eſt, ne quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propoſitionē, & aſſumptionem, hoc modo: Quòd ſi leges omnes ad utilitatem reipub. referri conuenit, hic autem ſaluti reipub. profuit: profectò non poteſt eodem facto & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Aut ita, ut ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia eſt, in eorum fidem ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Aut ita, ut id ſolum quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, ſequatur neceſſe eſt; id eſt huiuſmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem: conficitur hoc, Concubuit igitur cum uiro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id quod ſequitur, Fecit igitur inceſtū, & concluſeris argumentationē, & perſpicuam fugeris complexionē. Quare in longis argumentationibus

tationibus, ex cõductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id ſolum, quod conficitur, exponere: In ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti.

Si qui autem ex una quoq; parte putabunt conſtare argumentationem, poterũt dicere ſæpe ſatis eſſe, hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cũ uiro concubuit: nam hoc nullius neq; approbationis, neq; aſſumptionis, uel eius approbationis, neq; cõplexionis indigere, ſed nobis ambiguitate nominis uidẽtur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas ſignificat: ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut neceſſarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiuſmodi, Quoniã peperit, cum uiro concubuit, inuentum proferent, non expolitionem: nos autẽ de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atq; hac diſtinctione alia quoq;, quæ uidebũtur officere huic partitioni propulſabimus, ſiqui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. Quæ ſiquid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt: quòd ſi ſolum ſpectaretur, ac nihil quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum referret, nequaquam tantum inter ſummos oratores, & mediocreis intereſſe exiſtimaretur.

Variare autem orationem magnopere oportebit: nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primũ omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationẽ, hoc eſt, tum inductione uti, tum ra- Variandum.

tiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinq; partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones: ſed tum ab aßumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;: tum hoc, tum illo genere cõplexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probè tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis, & obſcuris, de quibus certũ eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius quàm cæteros attendiſſe nõ affirmamus, ſed perquiſitius, & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

De reprehenſione.

R*Eprehenſio eſt, per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodẽ utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res cõfirmari poteſt, iiſdẽ poteſt ex locis infirmari. Nihil enim cõſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ſumptam, ex illis quæ antè præcepta ſunt, hanc quoq; in partẽ orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur huius quoq; partis, exponemus modos reprehenſionis: quos*

quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contrà dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex ijs, quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum plura'ue: aut his conceßis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationẽ alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex *ijs quæ ſumuntur, aliquid nõ conceditur, cum aut id quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi, aut quod comparabile putant, diſsimile oſtenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur, aut quod ſignum eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe, aut ſi complexio, aut una, aut ex utraq; parte reprehenditur, aut ſi enumeratio falſa oſtenditur, aut ſi ſimplex concluſio falſi aliquid continere demonſtratur.* N*am omne, quod ſumitur ad argumentandum ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, aut antè oſtendimus.* Reprehẽſionis modi.

Quod pro credibili ſumptũ erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicuè falſum erit, hoc modo: N*emo eſt, qui non pecuniam, quàm ſapientiam malit: aut ex cõtrario quoq; credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officij cupidior ſit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarũ, dicat alicuius mediocris officij cauſa, ſe maximam pecuniam neglexiſſe: aut ſi quod in quibuſdã rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factam eſſe oportet.* I*n loco celebri homo*

occidi qui potuit? Aut ſi id quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriēs in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex iiſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno primū uerum eſſe oſtendi oportet: deinde eius eſſe rei ſignum propriū, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factū eſſe, quod nō oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eum, de qua quæritur, eius rei legem, & conſuetudinem: nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligentius aperiemus, cum ſeparatim de ipſa cōiecturali cōſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodq; in reprehēſione, aut nō eſſe ſignum, aut parum magnum eſſe, aut à ſe potius, quàm ab aduerſarijs ſtare, aut omnino falsò dici, aut in aliā quoq; ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur.

Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehēdendo conueniet, ſimile id negare eſſe, quod confertur, ei, qui cum confertur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſa afferetur, haberi cōueniat, oſtendetur. Deinde quid res cū re differat, demōſtrabitur: ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo qui cū cōparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui

rum, qui iudicarunt ſimilitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatū eſt, commemorādo nō modò non eſſe reprehenſum iudiciū, ſed ab omnibus approbatū: & demonſtrando difficilius, & maius fuiſſe id iudicatū, quod afferatur, quàm id quod inſtet. Ex *contrarijs locis, ſi res aut uera, aut ueriſimilis, permittet, infirmari oportebit: atq; erit obſeruādum diligēter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatū ſit: & uidēdum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo qui iudicarit, iudicium fieri uideatur.* Oportet *autē animaduertere, ne, cum aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarū iudicatū afferatur.* Nam *his rebus autoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atq; ea quidē argumēta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit.* Quæ *uero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi fortè imitabūtur modò neceſſariam argumētationem, neq; erunt eiuſmodi, ſic reprehendetur.* Primum *cōplexio, quæ utrum cōceſſeris, debet tollere: ſi uera eſt, nūquàm reprehendetur: ſin falſa, duobus modis: aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:* Nam *ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus? Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet, quid eum accuſes, qui id parui auditu exiſtimet?*

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue nō uereri, cōcludendū hoc putat, ut neges eſſe accuſandū. Quod *conuerſione ſic reprehēdetur:* Imò *uerò accuſandus eſt: nā, ſi ueretur, accuſes: nō enim parui auditu exiſtimabit.* Sin *inuerecūdū animi ingeniū poſſidet, tamē accuſes, nō enim probus eſt.* Alterius *autē partis infirmatiōe hoc modo reprehēditur:* Ve-

rũ ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet.

Enumeratio uitioſa.

Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritũ quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut cõtrà dici poſſit, aut cauſa non ſit, quare non honeſtè poſſimus concedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poſſideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horũ nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. Sed neq; emiſti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus eſt, neq; donatus eſt, neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc cõmodè reprehẽdetur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe captus, cuius prædæ ſectione uenerit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, ſi aut contrà aliquid dicetur, hoc eſt, ſi exempli cauſa, ut in eodem uerſemur, poterit oſtẽdi hæreditate ueniſſe, aut ſi extremũ illud nõ erit turpe concedere, ut ſi quis, cum dixerint aduerſarij, aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morẽ geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morẽ geſſiſſe fateatur.

Simplex autem concluſio reprehenditur, ſi id quod ſequitur, non uideatur neceſſariò cum eo quod anteceſſit, cohærere. Nam hoc quidẽ, ſi ſpiritum ducit, uiuit: ſi dies eſt, lucet: eiuſmodi eſt, ut cum priore neceſſariò poſterius cohærere uideatur. Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquando peccauit, nũquàm corrigetur: ſic cõueniet reprehendi, ut demonſtretur nõ neceſſariò cũ priore poſterius cohærere. Hoc genus, & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehenſio maiorem quandam

dam uim cõtinet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partẽ aliquam adiungi poßit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ, atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, ſic infirmabitur.

Cum autem his conceßis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; cum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitum, à tribunis militaribus uiſus eſſes, non es autẽ uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem, & aßumptionem, complexio eſt infirmanda. Aliud enim, quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem quò facilius res cognoſceretur, perſpicuo, & grandi uitio præditum poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris, quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum, ſi conceſſeris ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit, non ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo, quod ille ſumpſerit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: & ſi pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecuniæ:

mercaturæ enim, niſi ita eſſet, operã non daretis, pauperes igitur eſtis: hoc ſic reprehenditur. Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniã non habetis, hoc intelligebã, ſi propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, & idcirco cõcedebam. Cum autem hoc ſumebas, indigetis autem pecuniæ, illud accipiebam, uultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus cõceßionibus non conficitur hoc, pauperes igitur eſtis: cõficeretur autem, ſi tibi primò quoque hoc conceßiſſem, qui pecuniam maiorẽ uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autẽ oblitũ putant, quid conceſſeris, & idcirco id quod non cõficitur, quaſi conficiatur, in cõcluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas ueniebat, uériſimile eſt ab illo eſſe necatũ. Deinde hoc approbant plurimis uerbis: pòſt aßumunt, Ad illum autẽ hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit: id qđ ex iis, quæ ſumpſerãt, non cõficitur. Quare obſeruare diligẽter oportet, & qd ſumatur, & qd ex his cõficiatur.

Vitia argumentationis.

Ipſum autem genus argumentationis, uitioſum his de cauſis oſtendetur, ſi aut in ipſo uitium erit, aut ſi non ad id quod inſtituitur, accommodabitur: atq; in ipſo uitium erit, ſi omnino totum falſum erit, ſi commune, ſi uulgare, ſi leue, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controuerſum, ſi perſpicuum, ſi non conceßum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrarium, ſi inconſtans, ſi aduerſum.

Falſum.

Falſum eſt, in quo perſpicuè mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur ſapiens erat.

Commune.

Commune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram cauſam

ſam

ſam habebam, breui peroraui.

Vulgare eſt, quod in aliam rem quoq; non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si uerā cauſam non haberet, uobis ſe iudices non commiſiſſet. Vulgare.

Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem ueniſſet, non commiſiſſet. aut perſpicuè rem turpem leui tegere uult defenſione, hoc modo: Leue.

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo in
Regno reliqui, nunc deſertum ab omnibus
Summo periclo ſola ut reſtituam, paro.

Remotū eſt, quod ultrà, quàm ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quòd ſi nō P. Scipio Corneliā filiā Tyberio Graccho collocaſſet, atq; ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ nō eſſent: quare hoc incommodū Scipioni adſcribendū uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoq; cōqueſtio: Remotum.

Vtinam, ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſæ cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes.

Longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus, atq; inutilis eſt ciuis: nā hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia, eſt immenſæ gloriæ cupiditas: eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Definitio mala

Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum, dubia cauſa affertur, hoc modo: Cōtrouerſum.

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperûm atque inferûm,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuum. *Perſpicuum eſt, de quo non eſt controuerſia, ut ſi quis, cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam.*

Non cōceſſum. *Non conceſſum eſt, cum id quod augetur, in controuerſia eſt: ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime commoretur, indignū eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum.*

Turpe. *Turpe eſt, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignū propter inhoneſtam rem uidetur.*

Offenſum. *Offenſum eſt, quod eorum qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud equites Romanos cupidos iudicandi, Cæpionis legem iudiciariam laudet.*

Contrarium. *Contrarium eſt, quod contra ea dicitur, quæ ij qui audiunt, fecerunt: ut ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cum ipſe Alexander Thebas diruiſſet.*

Inconſtans. *Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis cum dixerit, qui uirtutē habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget poſteà ſine bona ualetudine poſſe bene uiuere: aut ſe amico adeſſe propter beneuolentiam, ſperare enim aliquid commodi ad ſe peruenturum.*

Aduerſum. *Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte officit,*

ut ſi quis

ut ſi quis hoſtium uim,& copias,& fœlicitatē augeat,cū ad pugnam milites hortetur. Si nō ad id quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi cum totum debebit oſtendere,dc parte aliqua loquatur,hoc modo: Mulierum genus, auarum eſt:nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut ſi nō id, quod accuſabitur,defendet:ut ſi quis, cū ambitus accuſabitur,manu ſe fortē eſſe defendet, ut Amphion apud Euripidem. Itē apud Pacuuium,qui uituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis uitio uituperabitur,ut ſi quis doctrinā ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut ſi quis,cū aliquē uolet laudare,de fœlicitate eius, non de uirtute dicat. Aut ſi quis rem cum re ita comparabit,ut alteram ſe nō putet laudare,niſi alteram uituperarit:aut ſi alteram ita laudet,ut alterius non faciat mētionem:ut ſi quis,cum aliqui deliberent,bellum geratur, an non,pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cum de certa re quæretur,de cōmuni inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo:Pecunia bonū eſt, propterea quòd ea maxime uitam beatam efficiat. Aut ſi infirma,ut Plautus:

Amicum caſtigare ob meritam noxiam
Immane eſt facinus,uerum in ætate utile,
Et conducibile:nam ego amicum hodie meum
Non caſtigabo pro commerita noxia.

Aut eadem,hoc modo: Maximum malum eſt auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea,hoc modo: Maximum bonum eſt

amicitia,

amicitia,plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia.

Quartus modus reprehenſionis.

Quartus modus erat reprehenſionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uerſatur, cum aliquid quod contrà dicatur, æquum eſſe concedimus:ſed id quod nos defendimus,neceſſarium eſſe demonſtramus.Aut cum id,quod illi defendant, utile eſſe fateamur:quod nos dicamus,demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehēſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de concluſione ponemus.Hermagoras digreßionē, deinde tū poſtremā concluſionē ponit. In hac autē digreßione ille putat oportere quādam inferri orationem à cauſa,atq; à iudicatione ipſa remotam,quæ aut ſui laudem,aut aduerſarij uituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat,ex qua conficiat aliquid cōfirmationis, aut reprehenſionis,non argumentando,ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſi quis partem putarit orationis,ſequatur Hermagorā licebit.Nam & augēdi,laudādi & uituperādi præcepta à nobis partim data ſunt,partim ſuo loco dabuntur. Nobis autē non placet hāc partē in numero reponi,quòd de cauſa digredi, niſi per locum communem diſplicet, quo de genere poſterius eſt dicendum.Laudes autem,& uituperationes non ſeparatim placet tractari,ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

Concluſio.

Concluſio,eſt exitus,& determinatio totius orationis. Hæc habet parteis tres enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſperſe, & diffuſe dictæ unum in locum coguntur, & remi-

niſcendi

niſcendi cauſa unum ſub aſpectum ſubijciuntur: hæc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: ſin uariè fiet, & hanc ſuſpicionem, & ſatietatẽ uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerię; faciunt propter facilitatẽ, ſigillatim unãquanq; rẽ attingere, & ita omneis tranſire breuiter argumentationes: tum autem id quod difficilius eſt, dicere quas parteis expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unãquanq; partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid ſit, quod ſibi uelle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare. Atq; in his generibus (ut antè dictum eſt) tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum id, quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere, & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere. Ita per breuem comparationem auditoris memoria, & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atq; hæc alijs actionis quoq; modis uariare oportebit. Nam tum ex tua perſona enumerare poßis, ut quid, & quo loco quidq; dixeris admoneas: tum uerò perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nam ſi legis ſcriptor exiſtat, & quærat à uobis, quid dubitetis: quid poßitis dicere, cùm uobis hoc, & hoc ſit demonſtratum? Atq; hic itẽ ut in noſtra perſona licebit aliâs ſigillatim trãſire omneis argumentationes, aliâs ad partitio

ad partitiones ſingula genera referre, aliâs ab auditore, quid deſideret quærere, aliâs hæc facere per comparationem ſuarum, & contrariarũ argumentationum. Res *autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, urbi, monimento attribuetur oratio per enumerationẽ, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent, non'ne hæc apud nos quererentur? Quidnam amplius deſideratis iudices, cum uobis hoc, & hoc planũ factum ſit? In hoc quoq; genere omnibus eiſdem modis uti licebit. Cõmune autẽ præceptũ hoc datur ad enumerationẽ, ut ex unaquaq; argumẽtatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur, quod erit grauißimum, & unumquodq; quàm breuißimè trãſeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur.*

Indignatio. *Indignatio eſt oratio, per quam cõficitur, ut in aliquẽ hominem magnũ odium, aut in rem grauis offenſio concitetur.* In *hoc genere illud primũ intelligi uolumus, poſſe omnibus ex locis iis, quos in cõfirmãdis præceptis poſuimus, tractari indignationẽ.* Nam *ex iis rebus, quæ perſonis, atq; negotiis attributæ ſunt, quæuis amplificationes, & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt, conſideremus.*

Primus locus ſumitur ab autoritate, cũ cõmemoramus quantæ curæ res ea fuerit aut diis immortalibus, aut eis, quorũ autoritas grauißima debeat eſſe: qui locus ſumetur ex ſortibus, ex oraculis, uatibus, oſtentis, prodigiis, reſpõſis, ſimilibus rebus. Item *ex maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus ſapientißimis, ſenatu, populo, legum ſcriptoribus.*

Loci indignationis. *Secundus locus eſt, per quẽ illa res, ad quos pertineat,*

cum am

cum amplificatione per indignationem oſtenditur, an ad omneis, an ad maiorem partem, quod atrociſsimum eſt: an ad ſuperiores, quales ſunt ij, quorum ex autoritate indignatio ſumitur, quod indigniſsimum eſt: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquiſsimum eſt: an ad inferiores, quod ſuperbiſsimum eſt.

Tertius locus eſt, per quem quærimus, quidnam ſit euenturum, ſi idem cæteri faciant: & ſimul oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos æmulos eiuſdem audaciæ futuros, ex quo quid mali ſit eventurum demonſtrabimus.

Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare, quid ſtatuatur, ut ex eo quod uni conceſsum ſit, ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poſsint.

Quintus locus eſt, per quē oſtendimus cæteras res perperam conſtitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit ſemel iudicata, neque alio commutari iudicio, neq; ulla poteſtate corrigi poſsit.

Sextus locus eſt, per quem conſultò, & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire.

Septimus locus eſt, per quē indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per uim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotiſsima ſit.

Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non uulgare, neq; factitatum eſſe, ne ab audaciſsimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur, atq; id à feris quoq; homini

hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus beſtijs remotum eſſe. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, conſanguineos, ſupplices crudeliter facta dicentur: & deinceps ſi qua proferãtur in maiores natu, in hoſpites, in uicinos, in amicos, in eos quibus cum uitam egeris, in eos apud quos educatus ſis, in eos à quibus eruditus ſis, in mortuos, in miſeros, & miſericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore uſos, in eos qui neq; lædere aliũ, nec ſe defendere potuerunt, ut in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio, ſummum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit.

Nonus locus eſt, per quem, cum alijs, quæ conſtat eſſe peccata, hoc, de quo quæſtio eſt, cõparatur: & ita per contentionem quanto atrocius, & indignius ſit illud de quo agitur, oſtenditur.

Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæq; poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcuiuſq; dignatione, & criminatione colligimus, & rẽ uerbis, quãmaxime ante oculos eius, apud quẽ dicitur, ponimus: ut id quod indignum eſt, perinde illi uideatur indignũ, ac ſi ipſe interfuerit, ac præſens uiderit.

Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit: & à quo, ſi alius faceret, prohiberi conueniret.

Duodecimus locus eſt, per quẽ indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam uſu euenerit.

Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria contumelia iuncta demonſtratur, per quem locum in ſuperbiam, &

arrogan

arrogantiam odium concitatur.

Quartusdecimus locus eſt, per quē petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras iniurias referāt: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de patribus, aut parentibus.

Quintusdecimus locus eſt, per quem dicimus, inimicis quoq;, & hoſtibus, ea quæ nobis acciderint, indigna uideri ſolere, & indignatio quidem his ferè de locis grauiſsimè ſumetur. Conqueſtionis autē huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit.

Conqueſtio, eſt oratio auditorum miſericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem, & miſericordē conficere oportet, quò facilius conqueſtione cōmoueri poſsit. Id locis cōmunibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omneis, & hominum infirmitas oſtenditur: qua oratione habita, grauiter, & ſentētioſe, maxime demittitur animus hominū, & ad miſericordiam cōparatur, cum in alieno malo ſuam infirmitatem cōſiderabit. Conqueſtio.

Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Conqueſtionis loca.

Secundus, qui in tempora diſtribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur.

Tertius, per quem unumquodq; deploratur incommodum, ut in morte filij pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt.

Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pri-

ſtino honore,beneficijs, quas paßi, perpeßuri'ue ſint.

Quintus eſt, per quem omnia ante oculos ſigillatim incommoda ponentur,ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoq; ipſa quaſi adſit, non uerbis ſolùm ad miſericordiam ducatur.

Sextus, per quem præter ſpem in miſerijs demonſtratur eſſe,& cum aliquid expectaret,nõ modò id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe.

Septimus,per quem ad ipſos,qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus,& petimus, ut de ſuis liberis, aut parentibus,aut aliquo,qui illis charus debeat eſſe, nos cum uideant,recordentur.

Octauus,per quẽ aliquid dicitur eſſe factum,quod non oportuerit:aut non factum, quod oportuerit,hoc modo: Non *affui,non uidi,non poſtremam eius uocẽ audiui,nõ extremũ eius ſpiritũ excepi.* Item, *Inimicorũ in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus,à feris diu uexatus,cõmuni quoq; honore in morte caruit.*

Nonus,per quem oratio ad mutas,& experteis animi res refertur,ut ſi ad equum, domum, ueſtem, ſermonem alicuius accommodes,quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt,uehementer commouetur.

Decimus,per quem inopia,infirmitas,ſolitudo demonſtratur.

Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliẽdi,aut alicuius eiuſmodi rei commendatio fit.

Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo,cum diducaris ab eo, qui cum libentißimè uixeris,

ut à

ut à parente, filio, fratre, familiari.

Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conque=rimur, quòd ab ijs, à quibus minime conueniat, male tra=ctemur, propinquis, amicis, quibus beneficerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus.

Quartusdecimus, qui per obſecrationem ſumitur, in quo orantur modò illi, qui audiunt, humili, & ſupplici oratione, ut miſereantur.

Quintusdecimus, per quem, non noſtras, ſed eorum qui chari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demon=ſtramus.

Sextusdecimus eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus, & tamen amplum, & ex=celſum, & patientem incommodorum eſſe, & futurum, ſi quid acciderit, demonſtramus: nam ſæpe uirtus, & ma=gnificentia, in qua grauitas, & autoritas eſt, plus profi=cit ad miſericordiam commouendam, quàm humilitas, & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conque=ſtione morari non oportebit: Quemadmodum enim di=xit rhetor Apollonius, Lachryma nihil citius are=ſcit. Sed quoniam ſatis uidemur de omnibus partibus orationis dixiſſe, & huius uo=luminis magnitudo lõgius proceſ=ſit, quæ ſequuntur dein=ceps in ſecundo libro dice=mus. Lachryma citiſſimè areſcit.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE RHETORICA, LIBER SECVNDVS.

CROTONIATAE *quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt.* Zeuxis pictor. *Itaq; Heracleotem Zeuxim, qui tum longè cæteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductū adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complureis pinxit, quarum nonnulla pars uſq; ad noſtrā memoriā propter fani religionē remanſit, ut excellentē muliebris formæ pulchritudinem muta in ſeſe imago contineret, Helenæ ſe pingere ſimulachrū uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum ſi quo in genere plurimū poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregiū ſibi opus illo in fano relicturū. Neq; tñ eos illa opinio fefellit. Nā Zeuxis ilico quæſiuit ab his quaſnā uirgines formoſas haberent. Illi autē ſtatim hominē duxerunt in palæſtrā, atq; ei pueros oſtenderunt multos, magna præditos dignitate (etenim quodam tempore Crotoniatæ multū omnibus corporū uiribus, & dignitatibus anteſteterunt, atq; honeſtiſſimas ex gymnico certamine uictorias domū cum maxima laude retulerunt)*

Cum

Cum puerorũ igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur: Horum,*inquiunt illi,ſorores ſunt apud nos uirgines. Quare qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari.Præbete igitur mihi quæſo,inquit, ex iſtis uirginibus formoſiſſimas, dum pingo id quod pollicitus ſum uobis,ut mutum in ſimulachrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet,eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius eſſent iudicio probatæ, qui ueriſſimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. Neq; enim putauit omnia,quæ quæreret ad uenuſtatem,uno in corpore ſe reperire poſſe,ideo quòd nihil ſimplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit.Itaq; tanquam cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incõmodo muneratur. Quod quoniam nobis quoq; uoluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus,non unum aliquod propoſuimus exẽplum, cuius omnes partes, quocunq; eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſariò uiderentur: ſed omnibus unũ in locum coactis ſcriptoribus,quod quiſque commodiſſimè præcipere uidebatur, excerpſimus, & ex uarijs ingenijs excellentiſſima quæque libauimus:ex ijs enim,qui nomine,& memoria digni ſunt,nec nihil optimè,nec omnia præclariſſimè quiſquam dicere nobis uidebatur. Quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere,ſi quo in uitio eius offenderemur:aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bono*

præcepto duceremur. Quòd ſi in cæteris quoq; ſtudijs à multis eligere homines commodiſsimum quodq;, quàm ſeſe uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent, aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atq; in illo picturæ ſcientia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis, uſq; ad hoc tempus expoſitis copijs, quodcunq; placeret eligendi poteſtas fuit: ac ueteres quidem ſcriptores artis uſq; ab principe illo, atq; inuentore Tiſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtoteles, & nominatim cuiuſq; præcepta, magna conquiſita cura perſpicuè conſcripſit, atq; enodata diligẽter expoſuit: ac tantum inuentoribus ipſis ſuauitate, & breuitate dicendi præſtitit, ut nemo illorũ præcepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnes qui quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc quaſi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipſe, & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, ut cæteros, & ſeipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quanquàm in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimum conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius inſtituta ſequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atq; alij quoq; alio ex fonte præceptores dicendi emanauerũt, Ariſtotelis laus.

qui

qui item permultum ad dicendum, ſi quid ars proficit, opitulati ſunt: nam fuit tempore eodem quo Ariſtoteles, magnus, & nobilis rhetor Iſocrates, cuius ipſius quam conſtet eſſe artem, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atq; eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuerſis ſicuti familijs, quarum altera cum uerſaretur in philoſophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis ſibi curam aſſumebat, altera uerò omnis in dicēdi erat ſtudio, & præceptione occupata, unum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab utriſq; ea, quæ cōmodè dici uidebātur, in ſuas arteis contulerunt, quos ipſos ſimul atq; illos ſuperiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quòd ſi ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt, profectò neq; nos, neq; alios induſtriæ noſtræ pœnitebit. Sin autē temere aliquid alicuius prætermiſiſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti uidebimur, docti ab aliquo, facilè, & libenter ſententiam commutabimus. Non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtultè, & diu perſeueraſſe turpe eſt, proptereà quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum ſingulari uniuſcuiuſq; uitio eſt attributum. Quare nos quidem ſine ulla affirmatione, ſimul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne dum paruulum hoc conſequimur, ut ſatis commodè hæc perſcripſiſſe uideamur, illud omittamus, quod maximum eſt, ut ne cui rei temere, atq; arroganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe quo-

ad facultas ferret, conſequemur. Nunc *autem, ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur eſſe, dicemus.*

Epilogus dicto rum in primo libro.

I*gitur primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera cõtrouerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones, & iudicationes cõtinebat.* Deinde *partes orationis, & in eas omneis omnia præcepta.* Quare, *cũ in eo cæteris de rebus diſtinctius dictũ ſit, diſperſe autẽ de cõfirmatione, & de reprehenſione, nunc certos cõfirmãdi, & reprehẽdendi in ſingula cauſarũ genera locos tradẽdos arbitramur.* Et *quia quo pacto tractari cõueniret argumẽtationes, in libro primo nõ indiligẽter expoſitũ eſt, hic tantũ ipſa inuẽta unãquãq; in rẽ exponẽtur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuẽta ipſa, ex ſuperiore autẽ expolitio inuẽtorũ petatur.* Quare *hæc, quæ nunc præcipientur, ad cõfirmationis, & reprehenſionis partes referre oportebit.*

Omnis, & demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ antè expoſita ſunt, conſtitutionis genere uno, pluribus'ue uerſetur. Hoc *quanquã ita eſt, tamen cum cõmuniter quædam de omnibus præcipi poßint, ſeparatim quoq; aliæ ſunt cuiuſque generis, & diuerſæ præceptiones.* Aliud *enim laus, aliud uituperatio, aliud ſentẽtiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet.* In *iudicijs quid æquum ſit quæritur.* In *demonſtrationibus, quid honeſtum.* In *deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile.* Nam *cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo, & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt.* Quorum

igitur

igitur generum fines, & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipſo fine, & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum, & præceptorum uerſabimur. Ex quo pleraque in cætera quoq; cauſarum genera ſimili implicita controuerſia, nulla cum difficultate transferentur, pòſt autem ſeparatim de reliquis dicemus.

Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum: In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquãtum numorum ferentem eſt comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia ſermonem contulit, ex quo factum eſt, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernã diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterũ uidelicet qui numos haberet, animaduertiſſet, noctu poſtquàm illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit: & alterius eorũ, qui ſine numis erat, gladium propè appoſitum è uagina eduxit, & illum alterum occîdit, numos abſtulit, gladium cruẽtum in uaginã recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuum recepit. Ille autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucẽ ſurrexit: comitem illum ſuum inclamauit ſemel, & ſæpius. Illum ſomno impeditum non reſpondere exiſtimauit: ipſe gladiũ & cætera quæ ſecum De coniecturali.

attulerat, ſuſtulit: ſolus profectus eſt. Caupo non multò pòſt clamat hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diuerſoribus illum, qui anteà exierat, conſequitur, in itinere hominem comprehēdit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum, homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hoc intentio eſt criminis, occidiſti: depulſio, nō occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quæſtio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, occiderit'ne.

Nunc exponemus locos, quorū pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuerſiam. Hoc autem, & in horum locorum expoſitione, & in cæterorum oportebit attendere, non omneis in omnem cauſam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis ſcribitur, ſic omnem in cauſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex cauſa, ex perſona, ex facto ipſo, coniectura capienda eſt.

Cauſa. Impulſio. *Cauſa diſtribuitur in impulſionem, & in ratiocinationem. Impulſio eſt, quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cum conſilio, & cura non potuerit, & id quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit.*

Ratiocinatio. *Ratiocinatio autem, eſt diligēs, & conſiderata faciēdi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cum aliquid faciendū, aut non faciendū certa de cauſa uitaſſe, aut ſecutus eſſe animus uidetur: ut ſi amicitiæ quid cauſa factū dicetur, ſi inimici ulciſcēdi, ſi metus,*

ſi glo

ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi deniq; (ut omnia generatim amplectamur) alicuius retinendi, augendi, adipiſcendi'ue commodi, aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi cauſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi cauſa, aut maioris adipiſcendi commodi ſuſcipitur, aut incommodũ aliquod maioris adipiſcendi commodi, aut maioris uitandi incommodi prætceritur. Hic *locus, ſicut aliquod fundamẽtum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factũ eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid quare factũ ſit, oſtenditur.* Ergo *accuſator, cũ aliquid impulſione factũ eſſe dicet, illum impetũ, & quandã commotionem animi, affectionemq; uerbis, & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere quanta uis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua cauſa earum, qua impulſum aliquem id feciſſe dicet.* Hic, *& exemplorũ commemoratione, qui ſimili impulſu aliquid cõmiſerint, & ſimilitudinum collatione, & ipſius animi affectionis explicatione curandum eſt, ut non mirũ uideatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit. Cum autẽ non impulſione, uerũ ratiocinatione aliquem commiſiſſe quid dicet, quid cõmodi ſit ſecutus, aut quid incommodi fugerit, demonſtrabit: & id augebit quàm maximè poterit, ut quoad fieri poßit, idonea quàm maximè cauſa ad peccandum hortata uideatur.* Si *gloriæ cauſa, quantam gloriã conſecuturã exiſtimarit.* Item *ſi dominationis, ſi pecuniæ, ſi amicitiæ, ſi inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod cauſæ fuiſſe dicet, id ſummè augere debebit: & hoc eum magnopere conſiderare*

ſiderare oportebit, non quid in ueritate modò, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi, aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei uiſum eſſe, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliuſmodi eſt, ac putatur: aut non is euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cum aut id quod bonum eſt, malum putant: aut contrà, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum eſt, nec malum nec bonum. Hoc intellecto, ſi quis negabit ullam pecuniam eſſe fratris, aut amici uita, aut deniq; officio ſuo antiquiorem, aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandum. Nam in eum culpa, & ſummũ odium transferetur, qui id, quod tam uerè, & piè dicetur, negabit. Verũ illud dicendum erit, illi non eſſe ita uiſum, quod ſumi oportet ex ijs, quæ ad perſonam pertinent, de quo pòſt dicendum eſt. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati eſſe dicuntur, ut ſi quis dicatur alium occidiſſe, ac uoluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit, aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. Non enim ex euentu cogitationem ſpectari oportere, ſed qua cogitatione, & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare: & quo animo quid quiſq; faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit alij nemini cauſam fuiſſe faciendi. Secundarium, ſi tantam, aut tam idoneam nemini. Sin

fuiſſe

fuiſſe alijs quoq; cauſa faciendi uidebitur, aut poteſtas alijs defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut uoluntas. Poteſtas, *ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur.* Facultas, *ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur.* Voluntas, *ſi animus à talibus factis uacuus, & integer eſſe dicetur.* Poſtremò, *quas ad defenſionem rationes reo dabimus, ijs accuſator ad alios ex culpa eximendos abutetur.* Verum *id breui faciendum eſt, & in unum multa ſunt conducenda, ut ne alterius defendendi cauſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſa defendere alterum uideatur. atq; accuſatori quidem hæc ferè ſunt in cauſa facienda, & conſideranda.* Defenſor *autem ex contrario, primùm impulſionem aut nullam fuiſſe dicet: aut ſi fuiſſe concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit: aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci, docebit.* Quo *erit in loco demonſtrandum, quæ uis, & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur: in quo & exempla, & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura eius affectionis quàm leuiſsimè quietiſsimam ad partem explicanda, ut & res ipſa à facto crudeli, & turbulento ad quoddam mitius, & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur.* Ratiocinationis *autem ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiſſe, aut paruum, aut alijs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quàm alijs, aut incommodum ſibi maius, quàm*

commodum

commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod ſubeatur, comparanda, qui omnes loci ſimiliter incommodi quoq; uitatione tractabuntur. Sin accuſator dixerit eum id eſſe ſecutum, quod ei uiſum ſit commodum, aut id fugiſſe quod putarit eſſe incommodum, quanquàm in falſa fuerit opinione, demonſtrandum erit defenſori, neminem tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poßit ueritatem ignorare. Quòd ſi id concedatur, illud non conceßum iri, nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet, ſed id quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero probaſſe. Quòd ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amentiæ, dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autem accuſator, cum ab alijs culpam dimouebit, defenſoris locis utetur, ſic ijs locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur reus, cum in alios ab ſe crimen uolet transferre.

Loci transferẽdi criminis.

Ex perſona autem coniectura capietur, ſi eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt, diligenter conſiderabuntur, quas omneis in primo libro expoſuimus: nam & de nomine nonnunquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoq;, & agnomen intelligatur oportet. De hominis enim certo, & proprio uocabulo agitur, ut ſi dicamus idcirco aliquẽ Callidium uocari, quòd temerario, & repentino conſilio ſit: aut ſi ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dediße, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpicionis: omnia enim hæc, uir an mulier,

mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et *ex uictu multæ trahuntur ſuſpiciones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus ſit, quæritur: & quibus cum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domeſtico uiuat.* Et *ex fortuna ſæpe argumentatio naſcitur, cum ſeruus an liber, pecunioſus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta, & conſtanti animi, aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt uirtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt, res ipſa cauſa poſita docebit, ecquid hic quoq; locus ſuſpicionis oſtendat.* N*am affectionis quidem ratio perſpicuum ſolet præ ſe gerere coniecturam, ut amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt.*

Studium autem quoniam eſt aſsidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſa. Item *ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis.* N*am conſilium, eſt aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio.* Item *facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictũ eſt) in tria tempora diſtributa, facilè erit uidere ecquid afferant ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis.* Ac *perſonis* Studium. Conſilium.

quidem

quidem res eæ ſunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accuſatoris erit improbatione hominis uti. N*am cauſa facti, parum firmitudinis habet, niſi animus eius, qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruiſſe.* V*t enim animum alicuius improbare nihil attinet, cùm cauſa quare peccauerit, non interceſſerit: ſic cauſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſtenditur.* Q*uare uitam eius quem arguit, ex antefactis accuſator improbare debebit, & oſtendere, ſi quo in pari antè peccato conuictus ſit.* S*i id non poterit, ſi quam in ſimilem antè ſuſpicionem uenerit, ac maxime ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere eiuſmodi cauſa aliqua commotum peccaſſe, aut in æquè magna re, aut in maiore, aut in minore: ut ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poßit demonſtrare aliqua in re, eius aliquod factum auarum.* I*tem in omni cauſa naturam, aut uictum, aut ſtudium, aut fortunam, aut aliquid eorum quæ perſonis attributa ſunt, ad eam cauſam qua commotum peccaſſe dicet, adiungere: atque ex diſpari quoq; genere culparum, ſi ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animum aduerſarij oportebit, ut ſi auaritia inductum arguas feciſſe, & auarum eum quem accuſes, demonſtrare non poßis, alijs affinem eſſe uitijs doceas, & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquiße.* Q*uantum enim de honeſtate, & autoritate eius qui arguitur, detractum eſt, tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum.* S*i nulli affinis*

poterit

poterit uitio reus antè admiſſo demonſtrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famã hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum antè celaſſe, nũc manifeſtò teneri. Quare non oportere hanc rem ex ſuperiori uita ſpectari, ſed ſuperiorem uitam ex hac re improbari, & aut poteſtatem antè peccandi non fuiſſe, aut cauſam. Aut ſi hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non eſſe mirum, ſi nunc primum deliquerit. Nam neceſſe eſt eum, qui uelit peccare, aliquando primùm delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur, hoc loco prætерito, & cur prætereatur demonſtrato, argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit.

Defenſor autem primum, ſi poterit, debebit uitam eius qui inſimulabitur, quàm honeſtiſſimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota, & communia officia, quod genus in parenteis, cognatos, amicos, affineis, neceſſarios, etiam quæ magis rara, & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraq; re cum neceſſe non eſſet, officij cauſa, aut in rempub. aut in parẽtes, aut in aliquos eorum qui modò expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde ſe nihil deliquiſſe: nulla cupiditate impeditum ab officio receſſiſſe: quod eò confirmatius erit, ſi cum poteſtas impune aliquid faciendi minus honeſtè fuiſſe dicetur, uoluntas ei faciendi demonſtrabitur abfuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eò firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur, ut ſi cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio iuncta conqueſtioni, per quã Defenſoris munus.

miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur: ut cũ animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſsimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſsimum quoq; hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuiq; pernicioſiſsimum, non uitam honeſtè actam tali in tempore quàm plurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſsit, non ex antè acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari poſsit, facere iudicium. Sin *autem in antè acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falſò ueniſſe in eam exiſtimationem dicentur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceſsitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſsimili in genere uitiorum: ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur.* At *ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur, quare antè factis omiſsis, illud quod inſtet, agi oportere.*

Suſpiciones ex facto. Ex *facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur, atq; hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atq; ex negotio proficiſcentur.* Ex *negotio duci poterunt, ſi eas res, quæ negotijs attributæ ſunt, diligenter conſiderabimus.* Ex *ijs igitur in hãc conſtitutionem conuenire uidẽtur genera eorum omnia, partes generum pleræq;.* Videre *igitur primum oportebit; quæ ſint continentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quæ*

ab re

ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita uideatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſteà conſecutum ſit: deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur, locus, tempus, occaſio, facultas, quorum uniuſcuiuſque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata eſt. Quare ne aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur, breuiter demonſtrabimus, quid quaque in parte conſiderare oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occaſione commoditas ad faciendum ideonea, in facultate copia, & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſideranda eſt. Deinde uidendum eſt, quid adiunctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æquè magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi quemadmodũ res maiores, minores, æquè magnæ, ſimileſq; agi ſoleant, diligenter conſiderabitur.

Quo in genere euentus quoque uidendus erit, hoc eſt, quid ex unaquaq; re ſoleat euenire, magnopere conſiderandum eſt: ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autẽ pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In ea quæruntur ea, quæ geſtum negotium confeſtim, aut ex interuallo conſequuntur: in qua uidebimus ecquæ conſuetudo ſit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod Euentus uidendus.

eius rei artificium ſit, aut uſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid ſuſpicionis.

Aliæ ſuſpiciones.

Sunt autem aliquæ ſuſpiciones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex perſonarũ attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maximè enim quæri oportet in hac conſtitutione. Primum potuerit'ne aliquid fieri, Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrũ id facinus ſit, quod pœnitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celãdi haberet. Deinde neceßitudo, in qua num neceſſe fuerit id aut fieri, id aut ita fieri quæritur: quorum pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, ut in ea cauſa, quam expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tam familiariter applicuerit, quòd ſermonis cauſam quæſiuerit, quòd ſimul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rẽ, quòd ſolus exierit, quòd illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit: horum pars ad conſilium pertinet. Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi eſſe habita, & excogitata, an ita temere, ut non uериſimile ſit quenquam tam temere ad maleficium acceßiſſe. In quo quæritur num quo alio modo cõmodius potuerit fieri, uel à fortuna adminiſtrari. Nam ſæpe, ſi pecuniæ, ſi adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi non uidetur: hoc modo, ſi diligenter attendamus

damus, apta inter ſe eſſe intelligemus hæc quæ negotijs, & illa quæ perſonis ſunt attributa.

Hic neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus, quo pacto quidq; accuſatorem, & quomodo defenſorem tractare oporteat. Non neceſſarium, propterea quòd cauſa poſita, quid in quanque conueniat, res ipſa docebit eos, qui non omnia hic ſe inuenturos putabunt: ſed ad ea quæ præcepta ſunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent.

Non facile autem, quòd & infinitum eſt tot de rebus utranq; in partem ſingillatim de unaquaq; explicare, & aliàs aliter hæc in utranq; partem cauſæ ſolent cõuenire. Quare conſiderare hæc, quæ expoſuimus, oportebit.

Facilius autem ad inuentionem animus incedet, ſi geſti negotij & ſuam, & aduerſarij narrationem ſæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars ſuſpicionis habebit, eliciens conſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc, cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur id ſit: cur hoc antè factum ſit, cur hoc antè factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria, aut quid rem ipſam conſecutum ſit. Conſtet'ne oratio aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius'ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij parteis conſiderabit, tum illi

ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus antè dictum eſt, & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumētorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur.

Accedunt autem ad coniecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia uterque ſimili uia præceptorum torquere ad ſuæ cauſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iiſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. Nam & eius qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſa, & ueritas ex iiſdem attributionibus reperietur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſæ ſolum, quæ dicitur, & ab ipſa ita ducta, ut ab ea ſeparatim in omneis eiuſdem generis cauſas transferri non ſatis commodè poſſit. Pars autem eſt peruagatior, & aut in omnes eiuſdem generis, aut in pleraſque cauſas accommodata.

Loci cōmunes. *Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas cauſas poſſunt, locos communeis nominamus. Nam locus communis, aut certæ rei quandam continet amplificationem, ut ſi quis hoc uelit oſtendere, eum, qui parentem necarit, maximo ſupplicio eſſe dignum: quo loco niſi perorata, & probata cauſa, non eſt utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi*

tandi, ut ſuſpicionibus credi oportere: & contrà, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus antè dictum eſt: pars per aliquam probabilem utraq; ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio, atq; illuſtratur maxime, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius cauſæ locus tractatus eſt, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ reſtant, aut omnibus iam dictis exuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia quæ in inuentione uerborum, & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communeis locos confcruntur. Quare, non ut cauſarum, ſic oratorum quoq; multorum communes loci ſunt: nam niſi ab ijs, qui multa exercitatione magnam ſibi & uerborum, & ſententiarum copiã comparauerint, tractari non poterunt ornatè, & grauiter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat.

Atq; hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & nõ oportere. Teſtibus credi oportere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè actam ſpectari oportere, & non oportere. Eiuſdẽ eſſe qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admiſiſſe, & non eſſe eiuſdẽ. Maxime ſpectari

cauſam oportere, & non oportere. Atq; hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in contrarias parteis diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cõmunes ex iiſdem præceptis ſumuntur, quibus cæteræ argumentationes: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur: hi autem grauius, & ornatius, & cùm uerbis, tum etiam ſententijs excellentibus. In illis enim finis eſt, ut id quod dicitur, uerum eſſe uideatur: in his tametſi hoc quoq; uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

Conſtitutio definitiua.

Cum eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exẽplo nobis propoſita ſit hæc cauſa: C. Flaminius, is qui conſul remp. male geſsit bello Punico ſecundo, cum tribunus plebis eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionem ad populum legem Agrariam ferebat. Hunc pater ſuus conſilium plebis habentem, de templo deduxit. Accerſitur maieſtatis. Intentio eſt, maieſtatem minuiſti, quòd tribunum plebis de templo deduxiſti. Depulſio eſt, non minui maieſtatem. Quæſtio eſt, maieſtatem'ne minuerit. Ratio, in filiũ enim quam habebam poteſtatem, ea uſus ſum. Rationis infirmatio, at enim, qui patria poteſtate, hoc eſt, priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt, populi poteſtatem

infirmat,

infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio *eſt, minuat'ne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur.* Ad *hanc indicationem argumentationes omnes afferri oportebit.* Ac *ne quis fortè arbitretur nos non intelligere aliam quoq; incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partē ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omneis uidebit conſtitutiones, & earum parteis, & controuerſias, ſi quæ fortè in eas incident: nam de omnibus præſcribemus.*

Primus *ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo:* Maieſtatem *minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare.* Hoc *ſic breuiter expoſitum, pluribus uerbis eſt, & rationibus confirmandum, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum.* Poſteà *ad id quod definieris, factum eius qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod oſtenderis, eſſe: uerbi cauſa, maieſtatem minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur: pòſt erit infirmanda aduerſariorum deſcriptio.* Ea *autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur: hoc ex opinione hominum ſumetur, cum quemadmodum, & quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi*

eo uerbo uti ſoleant, conſiderabitur. Item infirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis approbatio, & ſi quæ incōmoda conſecutura ſint, eo conceſſo, oſtendetur. Id autem ex honeſtatis, & utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et ſi cum definitione noſtra aduerſariorū definitionem conferemus, & noſtram ueram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus, illorum contrà.

Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimileis, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiēdæ, ut ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit: erit utendum pluribus definitionibus. Deinde ſimili ratione cauſa tractanda.

Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat, quod uelit, & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de republica cum poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt, ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur, & cætera pòſt eadem præter communem locum

Defenſoris loci.

cum inducetur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſa non res ſolum conuertere, uerumetiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrēdi cauſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. Quare non in omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, utemur.

Cum autem actio translationis, aut cōmutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo qui cum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, cōſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorum ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem conſuetudine multis de cauſis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutū, ut cauſa cadat is, qui non quemadmodū oportet, egerit. Quare in iure plerunque uerſantur. Ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen ſi quādo incidunt, eiuſmodi ſunt, ut per ſe minus habeant firmitudinis: confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitu

Translatio & commutatio.

ſtitutione. Vt in quodam iudicio, cum ueneſici cuiuſdam nomen eſſet delatum, & quia parricidij cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, cum in accuſatione alia quædam crimina teſtibus, & argumentis confirmarentur, parricidij autem ſolum mentio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet ut diu conſiſtat, cum de nece parentis nihil demonſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur: id autem ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet: quoniam & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum non oporteat, damnari quoq; non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſariò conſequatur. Hic defenſor, pœnæ commutationẽ ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in cauſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendã quidam armati ueniſſent, armati contrà præſtò fuerunt, & cuidã equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum. Poſtulat is, qui cum agitur, à prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat. Ille qui cum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt: Excipiendum ſit, an non. Ratio: Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis: Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit non primo quoque tempore iudicari

cari. Iudicatio: *Atrocitas iniuriarum ſatis'ne cauſæ ſit: quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur: atq; exemplum quidem hoc eſt.*

In omni autem cauſa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re cõueniat. Id ex par*tibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit, & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, et uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium aut actio conſtituta, an rectè ſine ulla re eiuſmodi res agatur.*

Locus autem cõmunis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium, ac pœnã, quia cauſæ diffidat. À *translatione autem omnium fore perturbationẽ, ſi non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cum eo agatur qui cum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore, atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere.* Tres *igitur eæ conſtitutiones, quæ parteis non habẽt, ad hunc modum tractabuntur.* Nunc *generalem conſtitutionem, & parteis eius conſideremus.*

Cum & facto, & facti nomine conceſſo, neque ulla actionis illata controuerſia, uis & natura, & genus negotij ipſius quæritur, conſtitutionem generalem appellamus. Huius *primas eſſe parteis duas nobis uideri diximus: negotialem, & iuridicialem.*

Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio iuris ciuilis ha- Negotialis conſtitutio.

bet

bet implicitam controuerſiam. E *a eſt huiuſmodi:* Q*uidam pupillũ hæredẽ fecit,pupillus autẽ antè mortuus eſt, quàm in ſuã tutelam ueniret.* De *hæreditate ea,quæ pupillo uenit, inter eos qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt.* Poſſeßio *hæredum ſecundorũ eſt.* Intentio *eſt agnatorũ.* Noſtra *pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt.* Depulſio *eſt:* Imò *noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus.* Q*uæſtio eſt,utrorum ſit.* Ratio *eſt:*Pater *enim & ſibi,& filio teſtamentũ ſcripſit, dum is pupillus eſſet.* Q*uare quæ filij fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt.* Infirmatio *eſt rationis:* Imò *pater ſibi ſcripſit,& ſecundum hæredẽ non filio, ſed ſibi iußit eſſe.* Q*uare præterquàm quod ipſius fuit in teſtamento,ullius ueſtrum eſſe non poteſt.* Iudicatio *:* Poßit'ne *quiſquã de filij pupilli re teſtari, an hæredes ſecundi ipſius patrisfamiliâs, non filij quoq; eius pupilli hæredes ſint.* Atq; *hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat,ne aut nuſquam,aut uſquequaq; dicatur hic admonere.* S*unt cauſæ quæ plureis habent rationes in ſimplici conſtitutione: quod ſit,cũ id quod factũ eſt,aut quod defenditur pluribus de cauſis rectũ, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio :* Vnius *enim pecuniæ plures dißimilibus de cauſis hæredes eſſe non poſſunt, nec unquã factũ eſt,ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento,alius lege hæres eſſet.* Infirmatio *autẽ hæc erit:* Nõ *eſt una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo tempore in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidiſſet, & de altera patris*

etiam

etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo, ſuis hæredibus concedebat. Iudicatio eſt: Vna'ne pecunia fuerit. Ac ſi hac erunt uſi infirmatione, poſſe plureis eſſe unius hæredes pecuniæ diſsimilibus de cauſis, de eo ipſo iudicatio naſcitur: Poſsint'ne eiuſdem pecuniæ plures diſsimilibus generibus eſſe hæredes.

Ergò una in conſtitutione intellectum eſt, quomodo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtriſq;, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductũ uidetur. Quædã autem ex utilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem ueniſſe. Pòſt autem approbata quædam, aut à conſuetudine, aut à uerò utilia uiſa, legibus eſſe firmata.

Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Naturæ ius.

Religionem eam, quæ in metu, & cerimonia deorum ſit, appellant. Religio.

Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos, officium conſeruare moneat. Pietas.

Gratiam, quæ in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obſeruantiam teneat. Gratia.

Vindicationẽ, per quam uim, & cõtumeliam defendẽdo, aut ulciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris, qui nobis eſſe chari debent: & per quam peccata punimus. Vindicatio.

Obſeruantiã, per quã ætate, aut ſapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Obſeruantia.

Veri

Veritas. *Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiam, quòd neque in hoc ciuili iure uerſantur, & à uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uerò aliquam, aut ad rem amplificandum ſæpe ſunt inferenda.*

Conſuetudinis ius. *Conſuetudinis autem ius eſſe putatur, id quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas comprobarit. In ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetuſtatem. Quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere conſueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa cõſuetudine facta ſunt, quod genus, pactum, par, iudicatum.*

Pactum. *Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iuſtum putatur, ut iuri præſtare dicatur.*

Par. *Par, quod inter omneis æquabile eſt.*

Iudicatum. *Iudicatum, de quo iam antè ſententia alicuius, aut aliquorum conſtituta eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur: quiſq; attendere, atq; elicere pertentando unamquãq; partẽ iuris debebit. Locorũ autem communium, quoniam (ut antè dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterũ dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, et quid augeri per communẽ locũ poßit, & oporteat, cõſiderabitur. Nã certi qui in omneis incidant loci, præſcribi non poßunt. In pleriſque fortaſſe ab autoritate iuriſconſultorum, & contra autoritatem*

tatem dici oportebit. Attendendum eſt autem & in hac, & in omnibus, num quos locos communeis, præter eos, quos expoſuimus, ipſa res oſtendat. Nunc *iuridiciale genus, & partes eius conſideremus.*

Iuridicialis conſtitutio.

I*uridicialis eſt, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur.* Huius *partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, alteram aſſumptiuam nominamus.*

Abſoluta.

Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non ut negotialis implicitè, & abſconditè, ſed patentius, & expeditius recti, & non recti quæſtionem continet, ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani *Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet* Graijs, *cum inter ſe bellum geßiſſent, ut ij qui uiciſſent, trophæũ aliquod in finibus ſtatuerent, uictoriæ modò in præſentia declarandæ cauſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum.*

Amphictyões.

Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Græciæ *concilium.* Intentio *eſt,* Non oportuit. Depulſio *eſt,* Oportuit. Quæſtio *eſt,* Oportuit'ne. Ratio *eſt,* E*am enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus. Infirmatio eſt,* Attamen *æternum inimicitiarum monimentum* Graios *de* Graijs *ſtatuere non oportet.* Iudicatio *eſt,* Cum *ſummæ uirtutis celebrandæ cauſa* Graij *de* Graijs *æternum inimicitiarum monimentum ſtatuerint, recte'ne, an contrà fecerint.* Hanc *ideo rationem ſubiecimus, ut hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur.* Nam *ſi eam ſuppoſuiſſemus, qua fortaſſe uſi ſunt,* Non *enim iuſtè, neq; piè bellum geßiſtis, in relatio-*

nem criminis dilaberemur, de qua pòſt loquemur. V*trũq; autem cauſæ genus in hanc cauſam incidere perſpicuum eſt.* In *hanc argumentationes ex iiſdem locis ſumendæ ſunt, atq; in cauſam negotialem, de qua antè dictum eſt.* Locos *autem communes & ex cauſa ipſa, ſi quia inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate, & natura multos & graueis ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſæ dignitas uidebitur poſtulare.* Nunc *aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus.*

Aſſumptiua.

Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factũ probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumẽto defenditur. Eius *partes ſunt quatuor:* Comparatio, Relatio *criminis,* Remotio *criminis,* Conceſsio. Comparatio *eſt, cũ aliquod factũ, quod per ſe ipſum non ſit probandũ, ex eo, cuius id cauſa factũ eſt, defenditur.* Ea *eſt huiuſmodi:* Quidã *imperator, cũ ab hoſtibus circunſideretur, neq; effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma, & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaq; fecit.* Armis, *& impedimentis amiſsis, præter ſpem milites conſeruauit.* Accuſatur *maieſtatis.* Incurrit *huc definitio, quid ſit lædere maieſtatem: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus.* Intentio *eſt,* Non *oportuit arma, & impedimenta relinquere.* Depulſio *eſt,* Oportuit. Quæſtio *eſt,* Oportuerit'ne. Ratio *eſt,* Milites *enim omnes periiſſent,* Infirmatio *eſt, aut coniecturalis,* Non *periiſſent: aut altera coniecturalis,* Non *ideo feciſti.* Ex *quibus ſunt iudicationes,* Periiſſent'ne: *& ideo'ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus:* At *enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma, & impedimenta hoſtibus concedere,*

Comparatio.

cedere. Ex *qua iudicatio naſcitur*, Cum *omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites,an ad hanc cõditionem ue-nire.* Hoc *cauſæ genus ex his locis tractari conueniet.* Oportebit *adhibere cæterarum quoq; cõſtitutionum rationem, atq; præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur,ij qui accuſabuntur, comparabunt.* Id *fiet, ſi aut id quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione,& aliam ob cauſam ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum.* Eius *rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex cõiecturali cõſtitutione ſumetur.Sin autẽ certo nomine maleficij uocabitur in iudicium,ſicut in hac cauſa (nam maieſtatis accerſitur) definitione,& definitionis præceptis uti oportebit.* Atque *hæc quidem plerunq; in hoc genere incidunt, ut coniectura,& definitione utẽdum ſit.* Sin *aliud quoq; aliquod genus incidet,eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre.* Nam *accuſatori maxime eſt in hoc elaborandum,ut id ipſum factum,propter quod ſibi reus cõcedi putat oportere, quàm plurimis infirmet rationibus: quod facile eſt,ſi quàm plurimis conſtitutionibus aggrediatur id improbare.* Ipſa *autem comparatio ſeparata à cæteris generibus controuerſiarum ſic ex ſua ui conſiderabitur, ſi illud quod comparabitur, aut non honeſtum, aut nõ utile,aut non neceſſarium fuiſſe,aut non tantopere utile, aut non tantopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur.* Deinde *oportet ac-*

cuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo quod defenſor comparat, ſeparare. Id *autem faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neq; oportere, neq; eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur.* Poſteà *comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere: & hoc extenuando maleficij magnitudinem ſimul adaugere.* Id *fieri poterit, ſi demonſtrabitur honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit.*

Honeſti *autem, & utilis, & neceſſarij uis, & natura, in deliberationis præceptis cognoſcetur.* Deinde *oportebit ipſum illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere.* Sit *enim hæc iudicatio, quã antè expoſuimus:* Cum *omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire.* Hoc *ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit.* Defenſor *autem quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in ijs ipſe quoq; ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit, cæteros autem omneis locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex cõtrario tractabit.* Loci *autem cõmunes erunt accuſatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem, & facti inutilitatẽ, aut turpitudinem*

tudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neq; turpe, neq; item utile, neq; honeſtum putari oportere, niſi quo animo, quo tempore, qua de cauſa factum ſit, intelligatur. Qui locus ita cōmunis eſt, ut bene tractatus in hac cauſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceßitate demonſtratur. Et tertius, per quem res expreſſa uerbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipſi ſe quoq; idem facturos fuiſſe arbitrentur, ſi ſibi illa res, atq; ea faciendi cauſa per idem tempus accidißet. Relatio criminis eſt, cum reus id quod arguitur confeſſus, alterius ſe inductum peccato iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius occiſis tribus Curiatibus, & duobus amißis fratribus, domum ſe uictor recepit. Is animaduertit ſororem ſuam de fratrum morte non laborantem, ſponſi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu, & lamētatione, indignè paßus, uirginem occidit. Accuſatur. Intentio eſt: Iniuria ſororem occidiſti. Depulſio eſt: Iure occidi. Quæſtio eſt: Iure'ne occiderit. Ratio eſt: Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Roma. uiciſſe moleſtè ferebat. Infirmatio eſt: Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hoſtium lugeret, de fratris, & populi Romani uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari.

Relatió criminis.

T. Liu. dec. pª lib.º ui

Hoc in genere cauſæ, primùm, ſi quid ex cæteris dabitur conſtitutionibus, ſumi oportebit, ſicut in compara-

tione præceptum eſt. Poſteà ſi qua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius eſſe illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipſe ſuſceperit. Poſteà translationis partibus uti, & oſtendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut ſtatui de ea re conuenerit, ac ſimul oſtendere non oportuiſſe antè ſupplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia demonſtranda ſunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd ſponte ſua reus punitus ſit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipſe qui cõferat, iudicium fieri noluerit, & id quod iudicatum non ſit, pro infecto haberi oportere. Poſteà imprudentiam demonſtrare eorum, qui eum nunc apud iudices accuſent, quem ſine iudicibus ipſi condemnarint, & de eo iudicium faciant, de quo iam ipſi ſupplicium ſumpſerint. Poſteà perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius quàm poteſtatẽ habeant progreſſuros, ſi ſimul & de reo, & de eo quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc ſi conſtitutum ſit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciſcantur, quantum incommodorum conſequatur. Ac ſi idem facere ipſe, qui nunc accuſat, uoluiſſet, ne hoc quidem ipſo quicquam opus fuiſſet iudicio. Si uerò cæteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Poſteà demonſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa damnata eſſet, in quam id crimen ab reo conferatur, potuiſſe hũc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignum, eum, qui ne de

damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſupplicium ſumpſiſſe, quæ ne adducta quidem ſit in iudicium. Deinde poſtulabit, *ut legem qua lege fecerit, proferat.* Deinde (*quemadmodum in comparatione præcipiebamus*) *ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accuſatore quàm maxime, ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transfertur, cum huius maleficio, qui ſe iure feciſſe dicat, cõparare.* Poſteà *demonſtrandum eſt, non eſſe illud eiuſmodi, ut ob id hoc fieri conueniret.* Extrema *eſt, ut in comparatione, aſſumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio.* Defenſor *autem, quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi ſunt, infirmabit.* Ipſam *autẽ relationem cõprobabit:* Primum *augendo eius, in quẽ refert crimen, culpam, & audaciam: & quàm maxime per indignationem, ſi res feret, iuncta conqueſtione ante oculos ponendo.* Poſteà *leuius demonſtrando reum punitũ, quàm ſit ille promeritus: & ſuum ſupplicium cum illius iniuria conferendo.* Deinde *oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, ut refelli, & contrariam in partẽ conuerti poßint, quo in genere ſunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare.*

Illa *autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicij ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur.* Primùm *ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut non modò uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuiſſe toleranda.* Deinde *ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem qui feciſſet, in dubium uocaretur.*

Deinde eiuſmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduertit: ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atq; ab eo uindicari, quomodo, & à quo ſit uindicata. Poſteà ſic rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atq; hic demonſtrandum eſt, rationibus, & rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modò non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare.

Locus communis accuſatoris in eum, qui cum id quod arguitur, negare non poßit: tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorũ perturbatione. Atq; hic utilitatis iudiciorum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui ſumpſerit, audaciam, & crudelitatem, indignatio. Ab defenſore, in eius, quem ultus ſit, audaciã ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotij, ſed ex conſilio eius qui fecerit, & cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta, & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata.

Remotio criminis eſt, cum eius intentio facti, quod ab aduerſario infertur in alium, aut in aliud, dimouetur. Id fit bipartitò. Nam tum cauſa, tum res ipſa remouetur.

Cauſæ remotionis hoc nobis exemplo ſit: Rhodij quoſdam legarunt Athenas. Legatis quæſtores ſumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non

ſunt.

ſunt. Accuſantur. Intentio eſt: Proficiſci oportuit. Depulſio eſt: Non oportuit. Quæſtio eſt: Oportuerit'ne. Ratio eſt: Sumptus enim qui de publico dari ſolet, is ab quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt: Vos tamen id, quod publicè uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio eſt: Cum ijs, qui legati erant, ſumptus debeatur, qui de publico non daretur, oportuerit'ne eos conficere nihilominus legationẽ. Hoc in genere primùm, ſicut in cæteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex definitiua, aut ex alia conſtitutione ſumi poßit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; cauſam conuenire poterunt.

Accuſator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primùm defendet, ſi poterit. Sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, ſed huius quem ipſe accuſet, culpã pertinere. Poſteà dicet, ſuo quenq; officio conſulere oportere, nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc accuſari oportere, & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem.

Defenſor autem, cùm cætera, ſi qua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primùm cuius acciderit culpa demonſtrabit. Deinde cum id aliena culpa accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere, quod accuſator dicat oportuiſſe. quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceßitudinis uis implicata, demonſtrabit. quòd non debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroq; diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde

omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quòd minus quàm conuenerit, factum ſit, culpa id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt quantum uoluntatis, & ſtudij fuerit in ipſo, & id ſignis confirmandum huiuſmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipſi utile fuiſſe facere, inutile autem non facere: & cum cætera uita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quàm quòd propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſa dimouebitur, ut in hac eadem re, ſi quæſtor mortuus eſſet, & idcirco legatis pecunia data non eſſet, accuſatione alterius & culpæ depulſione dempta, cæteris ſimuliter uti locis oportebit, & ex conceſſionis partibus, quæ conuenient, aſſumere: de quibus pòſt nobis dicendum erit.

Loci autem communes ijdem utriſq; ferè, qui ſuperioribus aſſumptiuis incident. Hi *tamen certiſſimi.* Accuſatoris, *facti indignatio:* Defenſoris, *cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reum affici non oportere.* Ipſius *autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad ſe, neq; ad officium ſuum reus pertinuiſſe, nec ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere.* Id *genus cauſæ eſt huiuſmodi:* In *eo fœdere, quod factum eſt quondã cum* Samnitibus, *quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu imperatoris.* Fœdere *autem ab ſenatu improbato, & imperatore* Samnitibus *dedito, quidam in ſenatu cum quoq; dicit, qui porcã tenuerit, dedi oportere.* Intentio *eſt:* Dedi *oportet.* Depulſio *eſt:* Non *oportet,* Quæſtio *eſt:* Oporteat'ne. Ratio *eſt:* Non *enim meum*

fuit

fuit officium, nec mea poteſtas, cum & id ætatis non haberem, & priuatus eſſem, & eſſet ſumma cum autoritate & poteſtate imperator, qui uideret ut ſatis honeſtũ fœdus feriretur. Infirmatio eſt: *Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpiſsimo fœdere ſummæ religionis, dedi te conuenit.* Iudicatio eſt: *Cum is, qui poteſtatis nihil habuerit, iuſſu imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus'ne ſit hoſtibus, nec'ne.* Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt, quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſam attribuit, quæ uoluntati ſuæ fuerit impedimento, ſine cõceſsionis partibus, nam earum quædam maior uis eſt, quod paulò pòſt intelligetur. In hoc autem non accuſare alterum, nec culpã in alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neq; ad officium ſuum pertinuiſſe, aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoq; ſæpe ex remotione criminationem conficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui cũ prætor eſſet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cũ conſules adeſſent. Nam ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio, ac poteſtate factũ dimouebat, ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur, ipſe accuſator factum remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationẽ. In hac ab utroq; ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, ſignis, ratiocinando quid cuiuſque officij, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit, & fuerit'ne ei, quo de agitur, id iuris, officij, poteſtatis attributum, nec'ne. Locos autem communes ex ipſa re, ſi quid indignationis

gnationis,ac conqueſtionis habebit, ſumi oportebit.

Conceſsio. *Conceßio eſt, per quam non factum ipſum probatur ab reo, ſed ut ignoſcatur, id petitur.* Cuius partes *ſunt duæ,purgatio,& deprecatio.* Purgatio *eſt,per quam eius qui accuſatur,non factum ipſum,ſed uoluntas defenditur.* Purgatio. E*a habet parteis treis, imprudentiam,caſum,neceßitudinem.* Imprudentia. I*mprudentia eſt,cum ſciße aliquid is,qui arguitur, negat.* V*t apud quoſdam lex erat,ne quis Dianæ uitulum immolaret.* N*autæ quidã,cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur,uouerunt,ſi eo portu,quem cõſpiciebãt, potiti eſſent,ei* Deo *qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanũ* Dianæ *eius,cui uitulũ immolari nõ licebat.* I*mprudẽtes legis cum exiſſent,uitulũ immolauerunt. Accuſantur.* I*ntẽtio eſt:*V*itulum immolaſtis ei* Deo,*cui nõ licebat.* Depulſio *eſt in cõceßione poſita.* R*atio eſt:*N*eſciui non licere.*I*nfirmatio eſt:*T*amen quoniam feciſti,quod nõ licebat,ex lege ſupplicio dignus es.* I*udicatio eſt: Cum id fecerit,quod non oportuerit,& id non oportere neſcierit, ſit'ne ſupplicio dignus.*

Caſus. *Caſus autem infertur in conceßionem, cũ demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obſtitiße, ut in hac:* Cum Lacedæmonijs *lex eſſet, ut hoſtias niſi ad ſacrificiũ quoddam redemptor præbuiſſet,capitale eſſet: hoſtias is, qui redemerat,cũ ſacrificij dies inſtaret, in urbẽ ex agro cœpit agere,tum ſubitò magnis commotus tempeſtatibus fluuius* Eurotas,*is,qui propter* Lacedæmonem *fluit, ita magnus, & uehemens factus eſt, ut eò traduci uictimæ nullo modo poſſent.* R*edemptor ſuæ uolũtatis oſtendẽdæ cauſa hoſtias conſtituit omnes in littore, ut qui trans*

flumen

flumẽ eſſent, uidere poſſent. Cum omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt: *Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium præſtò non fuerunt.* Depulſio eſt conceſſio. Ratio: *Flumen enim ſubitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt.* Infirmatio eſt: *Tamen quoniam quod lex iubet factum non eſt, ſupplicio dignus es.* Iudicatio eſt: *Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio'ne dignus ſit.*

Neceſſitudo autem infertur, cùm ui quadam reus id quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cũ magna in alto tempeſtas eſſet, uis uentorum inuitis nautis, Rhodiorum in portum nauim coëgit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt: *Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt.* Depulſio eſt conceſſio. Ratio: *Vi & neceſſariò ſumus in portũ coacti.* Infirmatio eſt: *Nauim ex lege tamẽ populi eſſe oportet.* Iudicatio eſt: *Cum roſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteat'ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primũ, ſi quid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci oportebit: ut id quod uoluntate factum negabitur, conſultò factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis* Neceſsitudo.

ceſsitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionē adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſsitudo, & ab his id quod reus inſtrat, ſeparare: id eſt, oſtendere diſsimile, quod leuius, facilius, non inorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſteà demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri: & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiā, aut caſum, aut neceſsitudinem, ſed inertiam, negligētiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſsitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationē redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori deniq; ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſsitudini obtemperare. Atque tum ex iis locis de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe, concedi eam rem, quæ ab aduerſario cōmiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab iis qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & ſe plus quàm fecerit, facere non potuiſſe, & in omnibus rebus uoluntatem ſpectari oportere: & ſe cōuinci

non poſſe

non poſſe, quòd abſit à culpa: & ex ſuo nomine communem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde, nihil indignius eſſe, quàm eum qui culpa careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris, unus in confeßione, & alter quanta poteſtas peccandi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, ut non de facto, ſed de facti cauſa quæratur. Defenſoris autem, conqueſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ poteſtate, & hominum infirmitate, & uti ſuum animum, non euentum cõſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum ærumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. Ac neminem mirari conueniet; ſi aut in ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoq; controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere pòſt erit nobis ſeparatim dicendum, propterea quòd quædam genera cauſarum ſimpliciter, & ex ſua ui conſiderantur, quædam autem ſibi aliud quoque aliquod controuerſiæ genus aſſumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile, in unãquanq; cauſam transferre, quod ex eo quoq; genere conueniet: ut in his exemplis conceßionis ineſt omnibus ſcripti controuerſia ea, quæ ex ſcripto & ſententia nominatur. Sed quia de conceßione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de ſcripto, & ſententia dicemus. Nunc in alteram conceßionis partem conſiderationem intendemus. Careo.

Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur, hoc genus uix in iudicio probari poteſt: ideo quòd conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum uindex eſſe debet, ut ignoſcat, Deprecatio.

impetrare

impetrare. Quare parte eius generis, cum cauſam non in eo conſtitueris, uti licebit. Vt ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in rempub. multa ſint beneficia, dixeris, poßis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen ad hunc modum: Quòd ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum rectè factorum cauſa, uni delicto ut ignoſceretis poſtularet, tam dignum ueſtra manſuetudine, quàm uirtute huius eſſet, iudices, à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum cõmunem ad ignoſcendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquàm in iudicijs non uerſatur, niſi quadam ex parte, tamen quia & pars ipſa inducenda nõnunquam eſt, & in ſenatu, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. Nam in ſenatu, & in concilio de Syphace diu deliberatum eſt, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius conſilium diu dictum eſt, & magis in hoc quidem ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. Nam ſemper animo bono ſe in populum Ro. fuiſſe non tam facilè probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis parteis adiungeret. Oportebit igitur eum, qui ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, cõmemorare, ſi qua ſua poterit beneficia, & ſi poterit oſtendere ea maiora eſſe, quàm hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum eſſe uideatur. Deinde maiorum ſuorũ beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neque crudelitate feciſſe, quod fecerit, ſed

rit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſa. Poſteà *polliceri, & cõfirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum.* Deinde *ſpem oſtendere aliquo ſe in loco, magno ijs qui ſibi conceſſerint, uſui futurum.* Poſteà *ſi facultas erit, ſe aut conſanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum eſſe demonſtrabit, & amplitudinem ſuæ uoluntatis, & noblitatem generis eorum, qui ſe ſaluum uelint, & dignitatem oſtendere, & cætera ea, quæ perſonis ad honeſtatem, & amplitudinem ſunt attributa, cum conqueſtione ſine arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo ſupplicio dignus eſſe uideatur.* Deinde *cæteros proferre, quibus maiora delicta conceſſa ſunt, ac multum proficiet, ſi ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiſſe oſtendet. Atq; ipſum illud peccatũ erit extenuandũ, ut quàm minimum obfuiſſe uideatur, & aut turpe, aut inutile demonſtrandum tali de homine ſupplicium ſumere.* Deinde *locis communibus miſericordiam captare oportebit, ex ijs præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita.*

Aduerſarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. Ipſum *immiſericordem, ſuperbum fuiſſe, & ſi poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe.* Si *beneficia reus proferret, aut aliqua cauſa facta, non propter beneuolentiam demonſtrabit, aut poſteà odium eſſe acre ſuſceptum, aut illa omnia maleficijs eſſe deleta, aut leuiora beneficia, quàm maleficia,*

aut cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde *turpe eſſe, aut inutile ignoſci.* Deinde *de quo, ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam, & cogitare oportere quem animum in eum, uel quale odium habuerint.* Locus *autem communis erit indignatio maleficij : & alter locus, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, nō propter malitiam in miſerijs ſint.*

Q*uoniam igitur in generali cōſtitutione tandiu propter eius partium multitudinē commoramur, ne fortè uarietate, & diſsimilitudine rerū deductus alicuius animus in quenquā errorē deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendū uidetur.* I*uridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui, & iniqui natura, & præmij, aut pœnæ ratio quæreretur.* E*as cauſas, in quibus de æquo, & iniquo quæritur, expoſuimus.*

De præmio. N*unc reſtat, ut de præmio, & de pœna explicemus.* S*unt enim multæ cauſæ, quæ ex præmij alicuius petitione conſtant.* N*am & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & à ſenatu, aut conſilio aliquod præmium ſæpe petitur.* A*c neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in ſenatu agatur ab iudiciali genere exemplorum recedere.* Q*uicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuum eſt: ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum.* O*mnino autem qui diligenter omnium cauſarum uim, & naturā cognouerit, cum genere primo, tum*

etiam

etiam forma eas intelliget diſsidere.

Cæteris autē partibus aptas inter ſe omneis, & aliam in aliā implicatam uidebit. Nūc de præmijs conſideremus. L. Licinius Craſſus cōſul quoſdā in citeriore Gallia, nullo illuſtri neq; certo duce, neq; eo nomine, neq; numero præditos, ut digni eſſent, qui hoſtes Romani pop. eſſe dicerētur, quòd tamen excurſionibus, & latrocinijs infeſtam prouinciā redderēt, conſectatus eſt, & confecit. Romā redijt, triumphū ab ſenatu poſtulat. Hic, ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationū ſupponendis ad iudicationē peruenire, propterea quòd niſi alia quoq; incidet cōſtitutio, aut pars conſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quæſtione ipſa continebitur. In deprecatione, huiuſmodi, oporteat'ne pœna affici. In hac, huiuſmodi, Oporteat'ne præmiū dari. Nunc ad præmij quæſtionem appoſitos locos exponemus.

Ratio igitur præmij, quatuor eſt in parteis diſtributa: In beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates.

Beneficia ex ſua ui, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex caſu conſiderantur. Ex ſua ui quæruntur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint an uulgaria, uera an falſa quadā ex oratione honeſtētur. Ex tēpore autē, ſi tum cū indigeremus, cum cæteri non poſſent, aut nollent opitulari, ſi tum cum ſpes deſeruiſſet, opitulatus ſit. Ex animo, ſi non ſui commodi cauſa, ſed eo conſilio fecit omnia, ut hoc conficere poſſet. Ex caſu, ſi non fortuna, ſed induſtria factum uidebitur: aut ſi induſtriæ fortuna obſtiterit. Beneficia.

In hominem autem, quibus rationibus uixerit, quid In hominem.

ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit, & ſi quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulet, num aliquando ipſe talem ob cauſam aliquem præmio affici negarit oportere, aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit honos habitus ſit, aut num neceſſe fuerit ei facere id quod fecerit, aut num huiuſmodi ſit factum, ut niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, non quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & ſpem incertam certo uenditet pretio: aut non quò ſupplicium aliquod uitet, eò præmium poſtulet, uti de ſe præiudicium factum eſſe uideatur.

Præmij genus. *In præmij autem genere, quid, & quantum, & quam ob rem poſtuletur, & quo, & quanto quæq; res præmio digna ſit, conſiderabitur.* Deinde *apud maiores quibus hominibus, & quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur.*Deinde *ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquẽ præmiũ poſtulantẽ dicet, locus erit communis, præmia uirtutis, & officij ſancta, & caſta eſſe oportere, neq; ea aut cũ improbis cõmunicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari.* E*t alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara, & ardua ſint, ea ex præmio pulchra, & iucunda hominibus uideri.* E*t tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiã uirtutem tali honore dignati ſunt, nón'ne de ſua gloria, cũ pari præmio tales homines affici uideant, delibari putent? & eorũ enumeratio, & cũ eis quos contra dicat, comparatio.* E*ius autẽ qui præmiũ petet, facti ſui amplificatio: & eorum qui præmio affecti ſunt, cum ſuis factis contentio.* Deinde *cæteros à uirtutis*

ſtudio

ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio non ſit affectus.

Facultates autem conſiderantur, cum aliquod pecuniarum præmium poſtulatur, in quo utrum copia'ne ſit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, conſideratur. Facultates.

Loci communes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentē eſſe, qui pro beneficio non gratiam, uerùm mercedem poſtulet: contrà autem, de pecunia ratiocinari ſordidum eſſe, cum de gratia referenda deliberetur, & ſe non pretium pro facto, ſed honorem, ita ut factitatum ſit, pro beneficio poſtulare. At de conſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt: nunc de ijs controuerſijs, quæ in ſcripto uerſantur, dicendum uidetur.

De controuerſijs quæ in ſcripto uerſantur.

In ſcripto controuerſia.

IN *ſcripto uerſatur controuerſia, cū ex ſcriptionis ratione aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto, & ſententia, ex cōtrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum quid ſenſerit ſcriptor obſcurum eſt, quòd ſcriptum duas, plures'ue res ſignificat, ad hunc modum: Paterfamiliâs, cum filium hæredem faceret, uaſorum argenteorū centum pondo uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſa cælata petit à filio mater. Ille ſe quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt non eſſe ambiguè ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo uerbo uno, pluribus'ue in eam ſententiam, in qua is qui dicet accipiendum eſſe*

demonſtrabit. Deinde *ex ſuperiore, & inferiore ſcriptura docendum id quod quæratur, fieri perſpicuum.* Quare *ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia, aut pleraq; ambigua uiſum iri.* Quæ *autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari.* Deinde *qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, ex factis, ex dictis, animo, atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur.* Nam *facilè, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur.* Deinde *erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id quod aduerſarius intelligat, multo minus commodè fieri poſſe, quàm quod nos accipimus, quòd illius rei neq; adminiſtratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus, facilè, & commodè trãſigi poſſe, ut in hac lege.* Nihil *enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quò facilius res intelligatur:* Meretrix *coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtrationem eſſe ullam publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando, & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incommodi nihil ineſſe.*

Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior,

honeſtior, aut magis neceſſaria, à ſcriptore neglecta uideatur: Id fiet, ſi id quod nos demonſtrabimus, honeſtum, aut utile, aut neceſſarium demonſtrabimus: & ſi id quod ab aduerſarijs dicetur, minime eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo cõtrouerſia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur. Permultum autem proficiet illud demonſtrare, quemadmodum ſcripſiſſet, ſi id, quod aduerſarius accipiat, fieri aut intelligi uoluiſſet, ut in hac cauſa, in qua de uaſis argenteis quæritur, poſsit mulier dicere, nihil attinuiſſe adſcribi quæ uolet, ſi hæredis uoluntati permitteret: eo enim non adſcripto, nihil ineſſe dubitationis, quin hæres, quæ ipſe uellet, daret. Amentiæ igitur fuiſſe, cum hæredi uellet cauere, id adſcribere, quo non adſcripto, nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit: Si hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus non eſſet, non iſto loco uerbum iſtud collocaſſet: Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, ut quod eum uoluiſſe in eiuſmodi tempore ueriſimile ſit, intelligatur. Pòſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, et illi ad ſcribendum, & his ad comprobandum ſit demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrinque locis uti oportebit.

Ex ſcripto, & ſententia controuerſia conſiſtit, cum alter uerbis ipſis quæ ſcripta ſunt, utitur: alter ad id quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo, qui ſententia ſe defendet, Ex ſcripto, & ſententia.

 tum

tum ſemper ad idem ſpectare, & idem uelle demonſtrabitur, tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus il quod inſtituit, accommodabitur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamiliâs, *cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresúe, is mihi hæres eſto.* Deinde, *quæ aſſolent. Poſteà, ſi filius antè moritur, quàm in tutelam ſuam uenerit, tu mihi, dicebat, ſecundus hæres eſto. Filius non eſt natus, ambigunt agnati cum eo qui eſt ſecundus hæres, ſi filius antè, quàm in tutelam ſuam ueniat, mortuus ſit. In hoc genere non poteſt hoc dici ad tempus, aut ad euentum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accõmodari, propterea quòd ea ſola demonſtratur, qua fretus ille, qui contra ſcriptum dicet, ſuam eſſe hæreditatem defendit.*

Alterum autẽ genus eſt eorũ, qui ſententiam inducunt, in quo non ſimplex uoluntas ſcriptoris oſtenditur, qui in omne tempus, & in omne factũ idem ualeat, ſed ex quodã facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur.

Ea partibus iuridicialis aſſumptiuæ maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur cõparatio, ut in eo, qui cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædã in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, ſi foris eſſent, quòd propè muros caſtra hoſtes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui cũ cõmunis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunus militem ſuum, qui uim ſibi inferre conabatur occîdit. Tum remotio criminis, in eo, qui cum lex quibus diebus in legationem proficiſceretur, præſtituerat, quia ſumptum

non

non dedit quæſtor, profectus non eſt. Tum conceſsio per purgationem,& per imprudentiam,ut in uituli immolatione:& per uim,ut in naui roſtrata:& per caſum, ut in Eurotæ *fluminis magnitudine.* Q*uare aut ita ſententia inducetur,ut unum quiddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur:aut ſic,ut in eiuſmodi re,& tempore hoc uoluiſſe doceatur.*Ergo *is,qui ſcriptum defendet his locis plerunque omnibus,maiore autem parte ſemper poterit uti.*Primum *ſcriptoris collaudatione, & loco communi:nihil eos,qui iudicent, niſi id quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere, & hoc eo magis,ſi legitimum ſcriptum proferretur,id eſt aut lex ipſa, aut ex lege aliquid.* Poſteà, *quod uehementiſsimum eſt,facti, aut intentionis aduerſariorum cũ ipſo ſcripto contentione, quid ſcriptum ſit,quid factum, quid iuratus iudex:quem locum multis modis uariare oportebit, tum ipſum ſecum admirantem quidnam contradici poſſit:tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo querentem, quid pretera audire, aut expectare debeat: tum ipſum aduerſarium, quaſi intentantis loco producendo, hoc eſt,interrogando, utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contrà factum eſſe, aut contrà contendi poſſe neget, utrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum.* Si *neutrum neget,& contrà tamen dicat nihil eſſe, quo hominem impudentiorem quiſquam ſe uiſurum arbitretur: in hoc ita commorari conueniet quaſi prætereà nihil dicendum ſit,& quaſi contrà dici nihil poßit,ſæpe id quod ſcriptum eſt, recitando, ſæpe cum ſcripto factum aduerſarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo.* Q*uo in loco iudici demonſtrandum*

r 5 *eſt,quid*

eſt,quid iuratus ſit, quid ſequi debeat, duabus de cauſis iudicem dubitare oportere, ſi aut ſcriptum ſit obſcurè, aut neget aliquid aduerſarius. Cum & ſcriptum ſit apertè, & aduerſarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parêre, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea quæ contrà dici poterant, oportebit.

Contrà autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamento, quam poſuimus controuerſia, aut ſi cauſa aſſumptiua inferetur, quam ob rem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is qui ſcripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui ne id facere poſſemus, iudicium nobis reliquerit ſuæ uoluntatis: multa incommoda conſequi, ſi inſtituatur, ut à ſcripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id quod ſcripſerint, ratum futurum, & eos qui iudicent, certum quod ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint.

Quòd ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe, non aduerſarios à uoluntate eius ſtare. Nam multò propius accedere ad ſcriptoris uoluntatem eum, qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illum, qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis, quaſi imaginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is qui à ſententia ſtabit, primum erit contradicendum quàm abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed quare fecerit,

cauſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe, antè ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere affinem eſſe alicuius culpæ eũ, qui accuſaretur, cauſam proferre, quæ eum ad peccandum impuliſſet, nunc ipſum reũ cauſam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in ſingulas parteis multæ conuenient argumentationes. Primùm nulla in lege ullam cauſam contra ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, ut in ea non oporteat. Poſtremò ſi in hac quoq; lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, Scriptori neq; ingenium, neque operam, neq; ullam facultatem defuiſſe, quo minus poſſet apertè perſcribere id, quod cogitaret: nec fuiſſe ei graue, nec difficile, eam cauſam excipere, quam aduerſarij proferant, ſi quicquam excipiendum putaſſet: conſueuiſſe eos, qui legem ſcribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus ſcriptas, & maximè uidere, ſi qua in ea ipſa lege, qua de agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis ſcriptorem, quo magis eum probetur fuiſſe excepturum, ſi quid excipiendum putaret, & oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legem tollere: ideo quòd cum ſemel cauſa conſideretur, nihil attineat eam ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit.

Quòd ſi ſit inſtitutum omnibus cauſam dari, & poteſtatem peccandi, cũ intellexerint uos ex ingenio eius qui contra legem fecerit, non ex lege, in qua iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus

ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam *& iudices neq; quid ſequantur habituros, ſi ab eo quod ſcriptum ſit, recedant: neque quo pacto alios improbare poſsint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues, quid agant, ignoraturos, ſi ex ſuo quiſq; conſilio, & ex ea ratione quæ in mentem, aut in libidinem uenerit, non ex communi præſcripto ciuitatis unamquanq; rem adminiſtrabit.* Poſteà *quærere à iudicibus ipſis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reipublicæ munere impediantur, cum ſæpius ſuis rebus, & commodis ſeruire poſsint, aut in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo diſcedant, nihil quiſquam afferat cauſæ, quo minus frequenter operam reipublicæ det, niſi quæ cauſa ex lege excepta ſit, an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe æquum cenſeant, aduerſarios noſtros leges negligere concedant.* Deinde *item quærere ab iudicibus, ſi eius rei cauſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege adſcribat, paſsuri'ne ſint.* Poſteà *hoc, quod faciat, indignius, & impudentius eſſe, quàm ſi adſcribat. Agè porrò, quid ſi ipſi uelint iudices adſcribere, paſſurus'ne ſit populus? atq; hoc eſſe indignius, quam rem uerbo, & literis mutare non poſsint, eam re ipſa, & iudicio maxime commutare.* Deinde *indignum eſſe, de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cùm populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſsimum futurum.* Non *hunc locum eſſe, neq; hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum*

agi

agi conuenire, quod ſi nunc id agant, uelle ſe ſcire, qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones uidere, & diſſuadere uelle.

Quòd ſi hæc cum ſummè inutilia, tum multo turpiſsima ſint, legem cuiuſcemodi ſit in præſentia conſeruari à iudicibus, pòſt ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quæreremus, neq; iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptū ſit, amentiā eſſe, eius qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſam extra ſcriptū accipi non oportere. Secūda pars eſt, in qua eſt oſtēdendum, ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur, ſi lex aut ad res maximas, utiliſsimas, honeſtiſsimas, religioſiſsimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſsimè legi obtemperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quicquam in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari.

Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maxime neceſſarius, per quem oſtendat oportet, ſi conueniat cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is, qui contra ſcriptum dicet, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt, eum qui contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non æquitatis præſidio id facere conari. Siquidem igitur ex hac ipſa quippiam accuſator deroget, omnibus

parti

partibus iuſtius, & probabilius accuſare uideatur. Nam *ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam ſi nollent, neceſſe eſſet: hæc autem etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare.* Id *autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur, non eſſe in eo qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit: de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripſimus: de his locis, quæ res poſtulabit, ad cauſam aduerſariorum improbandum transferemus: aut ſi cauſæ, & rationes afferentur, quare, & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamento ſcriptũ, ut ſententia quoque, & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolum ſcripturæ cauſa confirmatum eſſe uideatur, aut alijs quoq; conſtitutionibus factum coarguetur.*

Cõtra ſcriptũ. *Contra ſcriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quẽ æquitas cauſæ demonſtretur: aut oſtendet, quo animo, quo cõſilio, qua de cauſa fecerit: & quancũq; cauſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictum eſt.* Atq; *hoc in loco cum diutius commoratus ſui facti rationem, & æquitatem cauſæ exornauerit: tamen ex his locis ferè contra aduerſarios dicet, oportere cauſas accipi demonſtrabit, nullam eſſe legem quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit, omnia ſupplicia quæ à legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ cauſa conſtituta eſſe.* Scriptorem *ipſum ſi exiſtat, factum hoc probaturum, & idem ipſum, ſi ei tales res accidiſſent, facturum fuiſſe, & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent,*

quod

quod quiuis puer facere poſſet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem interpretari. Deinde *illum ſcriptorem, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia ſumma diligentia perſcripturum fuiſſe: nunc uerò quòd intelligeret, quales uiri iudicaturi eſſent, idcirco eum, quæ perſpicua uideret, non adſcripſiſſe: neque enim nos ſcripti ſui recitatores, ſed uoluntatis interpretes fore putauit.* Poſteà *quærere ab aduerſarijs, quid ſi hoc feciſſem? quid ſi hoc accidiſſet? eorum aliquid, in quibus aut cauſa ſit honeſtiſsima, aut neceſsitudo certiſsma, tum'ne accuſaretis? Atqui hoc lex nuſquam excepit.* Non *ergo omnia ſcriptis, ſed quædam quæ perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri.* Deinde *nullam rem neque legibus, neque ſcriptura ulla, denique in ſermone quidem quotidiano, atq; imperijs domeſticis rectè poſſe adminiſtrari, ſi unuſquiſque uelit uerba ſpectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere.* Deinde *ex utilitatis, & honeſtatis partibus oſtendere, quàm inutile, aut quàm turpe ſit id quod aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere, & id quod fecerimus, aut poſtulemus, quàm utile, aut quàm honeſtum ſit.* Deinde *leges nobis charas eſſe non propter literas, quæ tenues, & obſcuræ notæ ſint uoluntatis: ſed propter earum rerum, quibus deſcriptum eſt, utilitatem, & eorum qui ſcripſerunt, ſapientiam, & diligentiam.* Poſteà *quid ſit lex, deſcribere: ut ea uideatur in ſententijs, non in uerbis conſiſtere: & iudex is uidetur legi obtemperare, qui ſententiam eius, non qui ſcripturam ſequatur.* Deinde *quàm indignum ſit eodem affici ſup*

ci ſupplicio eum, qui propter aliquod ſcelus, & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honeſta, aut neceſſaria de cauſa non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit: atque his, & huiuſmodi rationibus, & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam cauſam quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit. Et *quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret, hoc fore utiliſſimum, ſi quid de æquitate ea, quæ cum aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic qui cõtra ſcriptum dicet, plurimum proderit ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſam conuertere, aut ambiguè aliquid ſcriptum oſtendere.* Deinde *ex illo ambiguo eam partem, quæ ſibi proſit defendere, aut uerbi definitionem inducere: & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere, aut ex ſcripto, non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòſt dicemus.* Q*uacunque autem in re, quamuis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam cum æquitate cauſa abundabit, neceſſariò multum proficiet, ideo quòd ſi id quo nititur aduerſariorum cauſa ſubduxerit, omnem illam eius uim, & acrimoniam lenierit, ac diluerit.* Loci *autem communes certis ex aſſumptionis partibus in utranque partem conuenient.* Prætereà *eius, qui à ſcripto dicet, leges ex ſe, non ex eius qui contrà commiſerit, utilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere: contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris, & utilitate cõmuni non in uerbis cõſiſtere.* Q*uàm indignum ſit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius qui ſcripſerit, defendatur.*

Ex contrarijs legibus.

Ex *contrarijs autem legibus controuerſia naſcitur,*

cum

cum inter ſe duæ uidentur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex, *Qui tyrannum occiderit,* Olympionica*rum præmiū capito, & quam uolet ſibi rem à magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei concedito.* Et *altera lex,* Tyranno *occiſo, quinq; eius proximos cognatione, magiſtratus necato.* Alexandrū, *qui apud* Pheræos *in* Theſſalia *tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui* Thebæ *nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occîdit. Hæc filium ſuum quem ex tyrãno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere.* Res *in iudicio eſt.* In *hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conueniēt, ideo quòd uterq; ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit.*

Primùm *igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt, ad utiliores, ad honeſtiores, ac magis neceſſarias res pertineat.* Ex *quo cõficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt conſeruari non poßint, quia diſcrepent inter ſe, ea maxime cõſeruãda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur.* Deinde *utra lex poſterius lata ſit: nam poſtrema quæq; grauißima eſt.* Deinde *utra lex iubeat aliquid, utra permittat, nam id quod imperatur, neceſſariū: illud quod permittitur, uoluntarium eſt.* Deinde *in utra lege, ſi non obtemperatum ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur.* Nam *maximè conſeruanda eſt ea, quæ diligentißima, & ſancta eſt.* Deinde *utra lex iubeat, utra uetet: nam ſæpe ea quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam quæ iubet.* Deinde *utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plureis,*

utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur: nam quæ in partem aliquā, & quæ in certam quādam rem ſcripta eſt, promptius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat aliquam moram, & ſuſtentationem: nam id quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde operā dare, ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti.

Contraria autem, aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionē induci, quo ſanctius, & firmius id uideatur eſſe, quod apertius deſcriptū ſit. Deinde ſuæ legis adſcriptum, ipſam ſententiam quoq; adiungere: contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem uideantur inter ſe. Poſtremò facere, ſi cauſa dabit facultatem, ut noſtra ratione utraq; lex conſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione, altera ſit neceſſariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſa det, uidere oportebit, & ex utilitatis, & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat.

Ex ratiocinatione.

Ex ratiocinatione naſcitur controuerſia, cum ex eo quod uſpiam eſt, ad id quod nuſquam ſcriptum eſt peruenitur, hoc pacto: Lex eſt, Si furioſus eſt, agnatorum, gentiliumq́; in eo, pecuniaq́; eius, poteſtas eſto. Et lex, Paterfamiliâs uti ſuper familia, pecuniaq́; ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si paterfamiliâs inteſtato moritur, familia, pecuniaq́; eius, agnatorum, gentiliumq́; eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe, ei ſtatim quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ,

ductæ ſunt. Os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum. Deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Intereà quidam eius familiares, in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes, quos ipſe iubet, ſcribunt: tabulæ obſignantur. De illo pòſt ſupplicium ſumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hæreditate controuerſia eſt. Hic certa lex, quæ teſtamenti faciendi ijs, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum eſt ad eiuſmodi rationem, ut quæratur, habuerit'ne teſtamenti faciendi poteſtatem.

Locos autem in hoc genere argumentandi hos & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primùm eius ſcripti, quod proferas, laudationem, & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cum eo, de quo conſtat collationem eiuſmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua conſtet, ſimile eſſe uideatur. Poſteà admirationem percontatione, quî fieri poßit, ut qui hoc æquũ eſſe cõcedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem ſit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptũ, quod cùm de illa re eſſet ſcriptum, de hac re is qui ſcribebat, neminẽ dubitaturũ arbitratus ſit. Poſteà multis in legibus multa eſſe præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris de quibus ſcriptum ſit, intelligi poßint. Deinde æquitas rei demonſtranda eſt, ut in iuridiciali abſoluta.

Contrà autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit: quod faciet, ſi demonſtrabit illud quod confertur, ab eo cui confertur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione, ſi quo in numero illud quod per ſimilitudinem affertur, & quo in loco illud, cuius cauſa affertur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ut non idem uideatur de utraq; exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoq; poterit ratiocinationibus uti, iiſdem ratiocinationibus, de quibus antè dictū eſt, utetur: ſi nō poterit, negabit oportere quicq̄, niſi quod ſcriptū ſit, cōſiderare, periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiantur, nihil eſſe penè, quod non alteri ſimile eſſe uideatur, multis diſſimilibus rebus, in unamquanq; rem tantū ſingulas eſſe leges, omnia poſſe inter ſe uel ſimilia, uel diſſimilia demōſtrari.

Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id quod non ſit ſcriptum peruenire, & neminē poſſe omneis res per ſcripturam complecti, ſed eum commodiſſimè ſcribere, qui curet, ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationē, huiuſcemodi cōiecturā diuinationē eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere, quibus uelit.

Definitio.

Definitio eſt, cum in ſcripto uerbū aliquod eſt cōpoſitum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt:

miſeri

miſericordia commoti, nauim ad eum applicuerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſteà aliquanto, ipſos quoque tempeſtas uehementius iactare cœpit, uſqueadeò ut dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, nauim quoad poſſet moderaretur, ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceßit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius facilè eſt ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium ſuam quiſq; eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſam accedunt, & ex nominis ui naſcitur controuerſia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, deniq; nauis ipſa quid ſit, definitionibus quæritur.

Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio, tractabitur. Nunc expoſitis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale cauſarũ genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus, & demonſtratiuũ argumentandi locos, & præcepta dabimus, non quò nõ in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſa uerſetur, ſed quia proprij tantũ harum cauſarũ quidam loci ſunt, non à cõſtitutione ſeparati, ſed ad fines horũ generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finẽ eſſe æquitatem, hoc eſt, partem quandam honeſtatis. In deliberatiuo autẽ Ariſtoteli placet utilitatẽ: nobis & honeſtatẽ, & utilitatẽ. In demonſtratiuo autem honeſtatem. Quare in quoq; ge-

Ar. in Rhet.

nere

nere cauſæ quædã argumentationes communiter, ac ſimiliter tractabuntur, quædam ſeparatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atq; uniuſcuiuſq; cõſtitutionis exemplum ſupponere non grauaremur, niſi illud uideremus, quemadmodum res obſcuræ, dicendo fierent apertiores: ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. N*unc ad deliberationis præcepta pergamus.*

expetenda. R*erum expetendarum tria genera ſunt.* P*ar autem numerus uitandarum ex contraria parte.* N*am eſt quiddam, quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate, quod genus, uirtus, ſciẽtia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim, & naturam, ſed propter fructum, atq; utilitatem, quod pecunia eſt.* E*ſt porrò ex horum partibus iunctum, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio.* A*tq; ex his horũ cõtraria facilè tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quæ propoſuimus, breui nominabuntur.* N*am in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabuntur.* Q*uæ autem in ſecundo, utilia.* H*æc autem tertia, quia partem honeſtatis, & utilitatis continent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur, ſed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honeſta nominentur.* E*x his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes ſint honeſtas, & utilitas: uitandarum, turpitudo, & inutilitas.* H*is igitur duabus rebus duæ res grandes ſunt attributæ, neceſſitudo, & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & perſonis conſideratur.* D*e utraq;*

utraq; pòſt apertius perſcribemus. Nunc honeſtatis rationes primùm explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare, cum eius duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius conſideremus.

Virtus.

Eſt igitur in eo genere omnes res una ui, atq; uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus, eſt animi habitus naturæ modo rationi conſentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur parteis quatuor, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam.

Prudentia.

Prudentia, eſt rerum bonarum, & malarum, & utrarunq; ſcientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia.

Memoria. Intelligentia. Prouidentia.

Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Prouidentia, eſt per quam futurum aliquid uidetur antè, quàm factum ſit.

Iuſtitia.

Iuſtitia, eſt habitus animi communi utilitate conſeruata, ſuam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium eſt ab natura profectum. Deinde quædam in conſuetudinem ex utilitatis ratione uenerũt. Poſteà res & ab natura profectas, & ab conſuetudine probatas legũ metus, & religio ſanxit.

Ius naturæ.

Natura eius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiã, ueritatem.

Religio. Pietas.

Religio eſt, quæ ſuperioris cuiuſdam naturæ, quam diuinam uocant, curam, cerimoniamq́; affert. Pietas, per quam ſanguine coniunctis, patriæq́; beneuolis officium, & diligẽs tribuitur cultus.

Gratia.

Gratia, in qua amicitiarũ, & officiorũ alterius memoria, & alterius remu-

ndicatio. *nerandi uoluntas continetur. Vindicatio eſt, per quam uis, & iniuria, & omnino omne quod obfuturum eſt, defendendo, aut ulciſcēdo propulſatur.* bſeruantia. *Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedētes, cultu quodā & honore dignantur.* eritas. *Veritas eſt, per quam immutata ea, quæ ſunt, aut antè fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur.* s conſuetudine. *Cōſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit uſus, ut religionem, aut ſi quid eorum quæ antè diximus, ab natura profectum maius factum propter conſuetudinem uidemus, aut quod in morem uetuſtas uulgi approbatione perduxit, quod genus pactum,* actum. ar. *par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit.* idicatum. *Par, quod inter omneis æquabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam ſententijs conſtitutū eſt.* us lege. *Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt, ut obſeruet, continetur.* ortitudo. *Fortitudo, eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſsio. Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia.* Magnificētia. *Magnificentia, eſt rerum magnarum, & excelſarum cum animi ampla quadam & ſplendida propoſitione agitatio, atq; adminiſtratio.* Fidentia. *Fidentia eſt, per quam magnis, & honeſtis in rebus multū ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collocauit.* Patientia. *Patientia, eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſa rerum arduarum, ac difficilium uoluntaria, ac diuturna perpeſsio.* Perſeuerantia. *Perſeuerantia, eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis & perpetua permanſio.* Temperantia. *Temperantia, eſt rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia.* Continentia. *Continentia eſt, per quam*

cupiditas

cupiditas,conſilij gubernatione regitur. Clementia, per Clementia.
quam animi temere in odium alicuius inuectionis conci=
tati comitate retinentur. Modeſtia, per quam pudor ho= Modeſtia.
neſtus claram, & ſtabilem comparat autoritatem. Atque
hæc omnia propter ſe ſolum,ut nihil adiungatur emolu=
menti,petenda ſunt. Quod ut demonſtretur, neque ad
hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & à breuitate præci= Vitanda propter ſe.
piendi remotum eſt. Propter ſe autem uitanda ſunt, non
ea modo quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia,
& iuſtitiæ iniuſtitia, uerum etiam illa quæ propinqua
uidentur, & finitima eſſe, abſunt autem longiſſime:
quod genus, fidentiæ contrarium eſt diffidentia,& ea re
uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt,
ac propinquum,& tamen uitium eſt. Sic unicuiq; uirtuti
finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine ap=
pellatum,ut audacia, quæ fidentiæ:pertinacia, quæ per=
ſeuerantiæ finitima eſt:ſuperſtitio,quæ religioni propin=
qua eſt: aut ſine ullo certo nomine: quæ omnia item uti
contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus.

Ac de eo quidem genere honeſtatis,quod omni ex par=
te propter ſe petitur,ſatis dictum eſt. Nunc de eo,in quo
utilitas quoq; adiungitur, quod tamen honeſtum uoca= Vtilia.
mus,dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cùm
dignitate,tum fructu quoq; ſuo ducunt ad ſe: quo in ge=
nere eſt gloria,dignitas,amplitudo, amicitia. Gloria, eſt Gloria.
frequens de aliquo fama cum laude.Dignitas,alicuius ho Dignitas.
neſta,& cultu,& honore; & uerecundia digna autori=
tas.Amplitudo,potentiæ,aut maieſtatis, aut aliquarū co= Amplitudo.
piarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga ali= Amicitia.

quem rerum bonarũ illius ipſius cauſa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoq; cauſa petenda uideatur, ne forte qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quanquàm ſunt qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe, & utilitatem: quorum quid uerißimè conſtituatur, alius locus erit conſiderandus. Nunc hoc ſic ad uſum oratorium relinquatur, utranque propter rem, amicitiam eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim non ſunt, & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cauſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur.

Vtilitas. *Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extraneis rebus, quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur: ut in Rep. quædam ſunt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij: quibus rebus incolumitatem, ac libertatem retinent ciuitates. Alia uerò quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio, atq; amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum, ac ſocietatum multitudo. Quibus rebus non illud ſolum conficitur, ut ſaluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ,*

plæ, atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur eſſe, incolumitas, & potentia. Incolumitas, eſt ſalutis tuta, atque integra conſeruatio. Potentia, eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quæ antè dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri poſſit, oportet conſiderare. Facilè fieri id dicimus, quod ſine magno, aut ſine ullo labore, ſumptu, moleſtia, quàm breuiſsimo tempore confici poteſt. Difficile autem fieri, quod quanquàm laboris, ſumptus, moleſtiæ, longinquitatis indiget, atque aut omneis, aut plurimas, aut maximas cauſas habet difficultatis: tamen his ſuſceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate diximus, nunc reſtat, ut de ijs rebus, quas his attributas eſſe dicebamus, neceſsitudine, & affectione perſcribamus. Incolumitas. Potentia. Facile fieri.

Puto igitur eſſe hanc neceſsitudinem, cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Atque ut apertius hoc ſit, exemplis licet uim rei qualis, & quanta ſit, cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt, atque ita neceſſe, ut uis ea poſtulat, quam modò deſcribebamus, neceſsitudinis, cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Neceſsitas.

Huiuſmodi neceſsitudines cum in dicendi ratione incident, rectè neceſsitudines appellabuntur. Sin aliquæ

res in

Neceſsitudo lex.

res incident difficiles, in illa ſuperiori poßit'ne fieri, quæ-ſtione conſiderabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uide-re, eſſe quaſdam cum adiunctione neceßitudines, quaſdam ſimplices, & abſolutas. N*am aliter dicere ſolemus:* N*e-ceſſe eſt Caßilinenſes ſe dedere* A*nnibali: aliter autem,* N*eceſſe eſt Caßilinũ uenire in* A*nnibalis poteſtatem.* I*llic in ſuperiore adiunctio eſt hæc,* N*iſi malint fame perire: ſi enim id malunt, non eſt neceſſe.* H*oc inferius non itẽ, pro-pterea quod ſiue uelint Caſilinenſes ſe dedere, ſiue famẽ perpeti, atq; ita perire, neceſſe eſt Caßilinũ uenire in* A*n-nibalis poteſtatem.* Q*uid igitur perficere poteſt hæc ne-ceßitudinis distributio?* P*ropè dicam, plurimũ, cum is lo-cus neceßitudinis uidebitur incurrere.* N*am cum ſimplex erit neceßitudo, nihil erit, quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poßimus, cum autem ita neceſſe erit, ut aliquid effugere, aut adipiſci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, atq; honeſtatis, erit conſideran-dum.* N*am, ſi uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad uſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem, quã facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſam, quam ad-iunctionem nominamus.*

P*ræter hæc autem eſſe multas inuenias res neceßitudi-nis, ad quas ſimilis adiunctio non accedit.* Q*uod genus: ut, homines mortaleis neceſſe eſt interire, ſine adiunctio-ne, ut cibo utantur non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptio-ne, extra quam ſi nolint fame perire.* E*rgo, ut dixi, illud quod adiungitur, ſemper cuiuſmodi ſit, erit conſideran-dum.* N*am omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſta-tem hoc modo exponenda neceßitudo ſit,* N*eceſſe eſt hoc*

faciamus,

faciamus,ſi honeſtè uolumus uiuere: aut ad incolumitatem,hoc modo: Neceſſe *eſt,ſi incolumes uolumus eſſe:aut ad commoditatem,hoc modo:* Neceſſe *eſt,ſi ſine incõmodo uolumus uiuere.* Ac *ſumma quidem neceßitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuißima commoditatis,quæ cum his nunquàm poterit duabus contendere.*

Haſce autẽ inter ſe ſæpe neceſſe eſt cõparari,ut quanquàm præſtat honeſtas incolumitati,tamen utri potißimũ conſulendum ſit deliberetur. Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam *qua in re fieri poterit,ut cum incolumitati cõſuluerimus,quod ſit in præſentia de honeſtate delibatum,uirtute aliquando, & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda:cum autem id non poterit,honeſtatis.* Ita *in huiuſmodi quoq; re,cũ incolumitati uidebimur cõſulere, uerè poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere: quoniã ſine incolumitate eam nullo tẽpore poßimus adipiſci.* Qua *in re uel concedere alteri,uel ad conditionem alterius deſcendere, & in præſentia quieſcere,atq; aliud tempus expectare oportebit.* Incõmoditatis *uero ratione modo illud attendatur, digna'ne cauſa uideatur ea,quæ ad utilitatem pertinebit:quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur.* Atq; *in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci, aut effugere uelimus, aliqua res nobis ſit neceßaria,hoc eſt, quæ ſit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauißimam quanq; cauſam uehementißime neceßariam iudicemus.*

Affectio,

Affectio. *Affectio, eſt quædam ex tempore, aut ex negotiorum euẽtu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ ſint, aut plerunq; haberi ſoleant, habendæ uideãtur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe, at non illo animo, quo* Vlyſſes *trãſijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio, quo* Ariſtippus *fecit.*

Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſua natura conſiderandæ: quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit, cõſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidq; animo, qui cum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum eſt. His *ex partibus ad ſententiã dicendam, locos ſumi oportere arbitramur.*

De genere demonſtratiuo. Laudes *autem, & uituperationes ex ijs locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus antè dictum eſt.* Sin *diſtributius tractare quis uolet, partiatur in animum, & corpus, & extraneas res licebit.* Animi *eſt uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum eſt.* Corporis *ualetudo, dignitas, uires, uelocitas.* Extraneæ, *honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligẽtur.* Atq; *in his id quod in omnia ualet, ualere oportebit: cõtraria quoq;, & quæ, & qualia ſint, intelligemus.* Videre *autem in laudando, & in uituperando oportebit non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus uſus ſit.* Nam *fortunam quidem & laudare ſtultitia, & uituperare ſuperbia eſt.* Animi *autem & laus honeſta, & uituperatio uehemens eſt.* Nunc *quoniam omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt,*

dita eſt, de inuentione prima, ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum uidetur. Quare quoniã & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber nõ parũ continet literarum, quæ reſtant, in reliquis dicemus.

FINIS.

INDEX.

A

Abſolutio 169
Abſoluta conſtitutio 17
Abuſio 118
Accuſatoris locus proprius 27.248
Adiunctio 112
Aduerſum 173.202
Affectio 286
Amicitia 281
Amphictyones 241
Amplificatio 53.70
Amplificationis diuiſio 71
Amplitudo 281
Annominatio 105
Approbatio 26.189
Approbatum 179
Argumentatio 177
Argumentationes uitioſæ 41.200
Argumentationes quomodo tractandæ 38
Argumentationis perfectæ partes quinq; 38.39.189
Argumentum 25.165
Ariſtotelis laus 214
Ars quid 4
Ars ſine exercitatione parum iuuat 4
Articulus 103
Aſſumptionis approbatio 189
Aſſumptiua conſtitutio 37
Attentos quando habebimus auditores 6.162
Attributa perſonis 172

Bar

Barbariſmus 95
Beneficia 259
Beneficia in hominem 259
Beneuoli quomodo fiant auditores 7.161
Beneuolentia unde comparatur 161
Breuitas 140.169

C

Caſus 173.252
Cauſarum diuiſio 12
Cauſa duplex 218
Cauſarum genera quatuor 5.160
Cauſæ genus admirabile, anceps,& obſcurũ 160
Cauſarum genera tria 4
Cauſa ſimplex an cõpoſita uidendum 156
Cauſa coniecturalis 22
Cauſa rationalis 33
Cernis 140
Circuitio 117
Clementia 281
Cohortatio 71
Collatio 24.180
Commoratio 130
Commune 179.280
Commutatio 113
Commutabile exordium 9
Compar graue 104
Comparabile 180
Comparatio 18.34.242
Complexio uitioſa 52
Complexio 39.97.168.177.189
Compoſitio 95
Conceßio quid 17.36.Eius diuiſio ibidem
Non conceſſum 202
Concluſio 5.115.184.204
Concluſio ſimplex 178
Concluſiones tripartitæ ſunt 52
Conduplicatio 112
Confirmatio 5.13.171
Confirmatio uitioſa 46
Conformatio 139
Confutatio 5.13
Coniunctio 112
Conqueſtio 71
Cõqueſtio:& eius loci 209
Conſecutio 26.176
Conſequentia 140
Conſilium 173.223
Conſtitutio 152
Conſtitutio cauſarum 13. Eius diuiſio ibidem

Conſti

Conſtitutio generalis 155
Conſtitutio trāslatiua 166
Cōſtitutio iuridicialis 155. 221.241
Cōſtitutio abſoluta 155.221
Cōſtitutio aßumptiua 155. 222.242
Cōſtitutionis legitimæ partes 20
Conſtitutio definitiua 232
Conſuetudinis ius 240. 280.23
Contentio 70.98.131
Contentionis diuiſio 71
Continuatio 71.103
Continentia 280
Cōtrouerſia ex quibus naſcatur 14.15.16
Controuerſia ex ſcripto, & ſententia 263
Contra ſcriptum 270
Controuerſia ex contrarijs legibus 272
Controuerſia ex ratiocinatione 274
Controuerſia nominis 152. Facti 152. Generis 153
Cōtrouerſia ſcripti 156.261
Controuerſum 201
Contrarium 102.175.202
Conuerſio 97
Copia dicendi 144
Corporis motus 71
Correctio 109
Credibile 176
Criminis conceßio 155. 252
Criminis purgatio 155. 252
Criminis deprecatio 155. 255
Criminis remotio 28.156
Criminis relatio 156
Criminis comparatio 156
Criminis trāsferēdi loci 222
Criminis relatio 245
D
Defenſoris munus 245
Defenſoris loci 234
Definitio 32.109.181.276
Definitio mala 201
Deliberatio, & demonſtratio an cauſarum genera ſint 153
Demonſtratiuū genus 4. 62.286
Deliberatiuum genus 4.56
Demonſtratio 70.141

Denominatio 116
Deprecatio 17.37
Deſcriptio 124
Dicendi figuræ tres 90
Dictorum, & dicendorum enumeratio 21
Dignitas 70.96.281
Diminutio 123
Diſiunctio 111
Diſſolutio 114
Diſparatum 175
Diſpoſitio quid 4.66
Diſtributio 71.120
Diſtributionis partes 13
Diuiſio 5.125
Dociles ut reddantur auditores 6.162
Dolus 57
Dubium genus 5
Dubitatio 114

E

Effictio 135
Elegantia 95
Enumeratio 53.178.198
Enumeratio falſa 43
Enumeratio uitioſa 198
Enumeratio diſtributionis pars 13
Elocutio quid 4
Eloquentia 145.148
Euentus 175.227
Exclamatio 99
Exemplum 134.180
Exempla unde petenda 83
Exempli, & teſtimonij differentia 86
Exercitatio quid 4
Exordium 5.160
Exordium duo genera 6
Exordiorum uitia 174
Exordium uulgare, cõmune, cõmutabile, longum, ſeparatũ, trãslatum 164
Exornatio 39
Exornatio uitioſa 51.52
Expeditio 114
Expetenda 278
Explanatio 95
Expolitio 127
Expoſitio uitioſa 41

F

Fabula 10.165
Facta 173
Factu facile 283
Factu difficile 283
Facultates 261
Falſum 200
Fidentia 280

Figuræ

Figuræ dicendi grauis, mediocris & attenuata 90
Et quæ oratio cuiuſq; harum ſit particeps, ibid. & 81.92
Figuris dicendi utentibus quæ cauenda 93
Firmamentum 158
Fortitudo 58.280
Fortitudinem ſi doceamus retinendam 59
Fortuna 173
Frequentatio 125

G

Genus 175
Gloria 281
Gradatio 109
Gratia 239.280

H

Habitus 173
Hiſtoria 10.175
Honeſta res duplex 58
Honeſtum rectum 58
Honeſtum laudabile 60
Honeſtum genus 5.160
Humile genus 5. & 6.150

I

Imago 134.160.180
Imitatio quid 4
Imprudentia 252
Impulſio 218
Incolumitas 283
Inconſtans 202
Indignatio: et eius loci 206
Inductio 181
Inſinuatio 160.162
Intellectio 118
Intelligentia 279
Interrogatio 99
Interpretatio 113
Inuentio quid 4.151
Inuentionis partes 5
Iocatio 71
Iudicatū 33.179.240.280
Iudiciale genus 4
Ius ex lege 280.33
Ius naturæ 33.239.279
Ius ciuile, et partes eius 148
Ius conſuetudinis 240
Ius ex quibus conſtet 34
Ius ex æquo 33
Iuſtitia 58.279
Iuſtitiæ partibus quo pacto utimur 58

L

Lachryma citiſſimè areſcit 211
Latinitas 95

Laus 62
Leges duæ ſi contrariæ ſint 31
Legitima conſtitutio 14
Eius diuiſio ibidem
Leue 201
Licentia 121
Locus à teſtibus, & contra teſtes 27
Locus à quæſtionibus, & contra quæſtiones 27
Locus ab argumentis, & contra argumenta 28
Locus à rumoribus, & contra rumores 28
Loci cõmunes unde ſumuntur 53
Loci cõmunes 37.210.231
Locus 24.174
Longum exordium 9

M

Magnificentia 280
Maius 175
Membrum 102
Memoria quid 4.74.279
Memoria naturalis, & artificioſa: eiuſq; loci 74. & 75
Memoria uerborum 81
Miſericordia quî moueri poterit 55
Modeſtia 58.281
Modeſtiæ partibus quo pacto utimur 59

N

Narratio 5.70.165
Narrationũ tria genera 10
Narratio breuis 11.166
Narratio dilucida 11.167
Narratio uériſimilis 12
Narratio cũ parũ probabilis unde exordiendũ 67
Narratio probabilis 167
Natura 172
Neceßitas 283
Neceßitudo 253
Neceßitudo duplex 284
Negotijs attributa 173
Negotio adiunctum 175
Nex 106
Nomen 172
Nominatio 115
Notatio 135

O

Obſeruantia 289
Occaſio 25.175
Occupatio 111
Offenſum 202

Officium & finis oratoriæ 149
Officij oratorij partes 4
Oratio 173
Oratio uarianda 164
Orationis partes 151.169
Oratoriæ materia, & ſubiectum 149
Ornamenta elocutionis 95
Ornamẽta ſententiarũ 120
Ornamentum per contrarium 131
Ornamentum per negationem 132

P

Pactum 34.240.280
Par 240.280
Pars 175
Partitio 168
Patientia 280
Paucitas 169
Permiſsio 113
Permutatio 119
Peroratio 142
Perſeuerantia 280
Perſonis attributa 172
Perſpicuum 202
Pietas 239.279
Potentia 283
Præciſio 115
Præmium 258
Præmij genus 260
Prænominatio 116
Principium quid 6.160
Principium, & inſinuatio, quomodo differãt 9.162
Probabile 23.178
Pronuntiatio quid 4.68.
Eius diuiſio 68
Propoſitio 39.169.189.
Prouidentia 279
Prudentia 58.279.
Eius partes 58
Purgatio 17. Eius partes 252

Q

Quæſtio 158

R

Ratio quid 19.39
Ratio uitioſa 44
Ratio infirma 44
Rationis confirmatio 39
Ratiocinatio 99.164.184.218
Rectum 58
Religio 239.279
Religioſum 179
Remotio criminis 18
Remotum 201

Repetitio 96
Reprehenſio 194
Reprehenſionis modi 195
Reprehēſionis quartus modus 204

S

Sapiētia ſine eloquētia 144
Scriptū ſi ambiguū ſit 31
Sententia 101
Separatum exordium 10
Sermocinatio 137
Sermonis pronuntiatio 71
Sermo, & eius diuiſio 70
Signum 24.159.179
Significatio 139
Simile 175
Similiter cadens 104
Similiter deſinens 104
Similitudo 131
Solœciſmus 95
Spatium 25
Spes 25
Studium 173.223
Subiectio 107
Superlatio 117
Suſpiciones 228
Suſpiciones ex facto 226

T

Tempus 25.174
Tempora tria inſinuationis 5.25
Temperantia 280
Traductio 98
Tranſgreſſio 117
Tranſitio quid 35.110
Translatio 32.119
Translatio, et commutatio 235
Translatio criminis 18
Translatum exordium 10
Turpe genus 5.202

V

Veritas 240.280
Victus 172
Vindicatio 239.280
Virtus 279
Vita quā demonſtrari debet 64
Vitanda propter ſe 281
Vitioſum exordium 9
Vituperatio 62
Vocis figura 68
Vocis firmitudo 69
Vocis mollitudo 70
Vtilia 281
Vtilitas 282
Vulgare 201
Vulgare exordium 9
Zeuxis pictor 212

FINIS.

